

ТІ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ПЕКЛО:

Свідчення жертв
про місця незаконних
ув'язнень на Донбасі

ТІ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ПЕКЛО:

*свідчення жертв
про місяця незаконних
ув'язнень на Донбасі*

Київ

2015

УДК 341.231.14:341.34-058.65(477.61+477.62)(08)

ББК 67.412(4Укр-4Дон-4Луг)я4

Т39

Т39 **Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі** / Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі». Белоусов Ю.Л., Кориневич А.О., Мартиненко О.А., Матвійчук О.В., Павліченко О.М., Роменський Я.В., Швець С.П.; за редакцією авторів. – Київ: ЦП Компринт, 2015. – 84 с.

ISBN 978-966-929-033-5

УДК 341.231.14:341.34-058.65(477.61+477.62)(08)
ББК 67.412(4Укр-4Дон-4Луг)я4

ISBN 978-966-929-033-5

© Автори

© Коаліція громадських організацій та ініціатив
«Справедливість заради миру на Донбасі»

Видання є підсумком моніторингового дослідження, яке проводилося Коаліцією громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» у тісній співпраці з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та мало на меті документування фактів серйозних порушень прав людини, пов'язаних із незаконним позбавленням свободи в зоні збройного конфлікту на сході України.

Дослідження ґрунтується на свідченнях тих, хто був незаконно поміщений в місця несвободи в Донецькій та Луганській областях проросійськими збройними утвореннями, наданих, зібраних у ході моніторингових візитів до місць несвободи на звільнених територіях, а також на інформації, отриманій від органів державної влади та з відкритих джерел. Зібрані факти засвідчують наявність грубих та системних порушень прав людини щодо осіб, які незаконно були поміщені до місць несвободи, перебували в нелюдських умовах та піддавалися жорстокому поводженню чи катуванню.

На основі зібраної інформації автори звіту пропонують комплекс заходів, спрямованих на припинення виявлених порушень прав людини на непідконтрольних українському уряду територіях, привернення уваги міжнародної громадськості до описаних проблем та на притягнення до відповідальності осіб, винних у вказаних порушеннях.

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
ПОДЯКА	7
ВСТУП	8
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР	9
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	10-13
РОЗВИТОК ПОДІЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ	14-18
МІСЦЯ НЕСВОБОДИ В ЗОНІ АТО	19-25
ОБСТАВИНИ ТА ПРОЦЕС ЗАТРИМАННЯ	26-37
«ПЕРСОНАЛ» МІСЦЬ НЕСВОБОДИ	38-45
УМОВИ ТРИМАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ СВОБОДИ	46-54
КАТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБАМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ ВОЛІ	55-75
ВИСНОВКИ	76-77
РЕКОМЕНДАЦІЇ	78-80
ІНФОРМАЦІЯ ПРО КОАЛІЦІЮ «СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЗАРАДИ МИРУ НА ДОНБАСІ»	81

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження місць незаконних ув'язнень відкрило для публічного обговорення лише незначний сектор ризиків, що загрожують фундаментальним правам та свободам людини в умовах збройного конфлікту на Донбасі.

Так, результати дослідницької роботи переконливо свідчать про наявність надзвичайно широкої та водночас майже не контрольованої мережі незаконних місць несвободи в Луганській та Донецькій областях. Свідчення жертв незаконного ув'язнення вказують на небезпечно високий ступінь вірогідності потрапляння у такі місця представників практично всіх цільових груп – громадських активістів, пересічних громадян, представників органів влади та бізнесменів, військових.

Перебування в незаконних місцях ув'язнення так званих «ДНР» і «ЛНР» супроводжуються побиттям, каліцтвом та катуванням затриманих осіб в масштабах, що потребують застосування не лише національних, але й міжнародних механізмів відновлення порушеного права.

Одночасно отримані результати викрили низку важливих проблем, що потребують свого висвітлення в подальших дослідженнях.

Мова йде, перш за все, про проблеми виявлення, документальної фіксації та регулярного інспектування всіх місць несвободи в зоні АТО, що має здійснюватися з метою недопущення порушень норм гуманітарного права та стандартів поведіння з ув'язненими.

По-друге, досить проблематичним є питання оцінювання збитків, яких зазнають громадяни в зоні проведення АТО під час незаконних затримань та арештів, неналежного поведіння, та, як його найтяжчої форми - катувань. Означене питання пов'язане з необхідністю планування та розгортання національної системи психологічної та соціальної підтримки осіб, які перебували там, як цивільні чи військові, і були позбавлені волі, що потребує фахового потенціалу, бюджетних витрат та тривалого часу.

Не менш важливою з позицій міжнародного права видається проблема належного документування воєнних злочинів та порушень прав людини, вчинених у ході конфлікту на Донбасі, що передбачає досить складний комплекс узгоджених дій органів влади та громадянського суспільства – збір та належну обробку отриманих свідчень, захист інформації та персональних даних, постійне розширення джерел інформації, формування доказової бази для органів національної та міжнародної юстиції.

Означені проблеми стали очевидними завдяки вивченню лише незначної частки отриманих матеріалів в рамках нашого дослідження і, без жодних сумнівів, отримують своє вирішення завдяки приверненню уваги до них з боку міжнародного експертного середовища. Зі сподіванням саме на такий розвиток подій колектив нашого проекту запрошує до співпраці міждержавні фонди та структури, міжнародні організації та окремих експертів, органи влади України.

ПОДЯКА

Підготовка видання, яке шановний читач тримає у руках, є результатом копійної роботи багатьох людей.

Автори звіту висловлюють щирю вдячність за співпрацю своїм колегам-правозахисникам, що представляють організації-членів Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі». Саме їх зусиллями були зібрані свідчення осіб, поміщених до незаконних місць позбавлення волі, і вони витратили кілька сотень годин, збираючи інтерв'ю та обробляючи їх результати. Насамперед хочемо відзначити роботу Олексія Біди (Українська гельсінська спілка з прав людини), Євгенії Бардяк (Івано-Франківська обласна організація «Молода Просвіта»), Дениса Денисенка та Валерія Новикова (ЛОПЦ «Альтернатива»), які якісно опитали найбільшу кількість респондентів. Окрема подяка Ксенії Шиманській (Центр громадянських свобод), яка здійснювала координацію роботи інтерв'юєрів.

Важливою для успіху даного дослідження (особливо для збору інформації від органів державної влади та в зоні АТО) була співпраця команди проекту з офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Ми висловлюємо особисту подяку Валерії Володимирівні Лутковській за всебічну підтримку в цій справі.

Окремі слова подяки говоримо нашим польським партнерам з Гельсінського Фонду прав людини (координатор проекту – Богна Хмільєвська), завдяки фінансовій підтримці яких стала можливою підготовка та публікація цього моніторингового звіту. Експертна і моральна підтримка польських колег, справді партнерський підхід до реалізації спільної ініціативи наповнили роботу над проектом духом справжньої міжнародної солідарності та підтримки. Красно дякуємо за це!

Автори звіту

ВСТУП

Події в Луганській та Донецькій областях, породжені агресією з боку Російської Федерації, спричинили відсутність безпеки для всіх, хто перебуває на території, що непідконтрольна Україні. На цій території не діє жодне право, там немає законів, як і законних органів управління, фактичний контроль за ситуацією здійснюється з боку озброєних угруповань, які керуються власними міркуваннями та поняттями щодо дотримання порядку й законності. Де-факто і де-юре ця територія є зоною сірого права, де сила права не діє, а діє виключно право сили. Це є причиною тих брутальних порушень, пов'язаних із незаконним позбавленням осіб свободи на території Луганської та Донецької областей, які стали об'єктом дослідження даної доповіді.

Свідчення очевидців, які були в різний спосіб захоплені та поміщені до місць несвободи, вказують на відверте нехтування основними умовами поводження з особами, що були позбавлені волі. Це саме по собі робить тримання в таких умовах жорстоким поводженням. Про відсутність медичної допомоги, елементарних санітарних умов, харчування, контакту з рідними чи близькими свідчать майже всі очевидці, які пройшли пекло полону. Відсутність права породжує безкарність і сваволю з боку тих, хто намагається силою контролювати захоплені українські території в Донецькій та Луганській областях. Зібраний в доповіді матеріал вказує на масштабність та серйозність порушень прав осіб, які незаконно були поміщені до місць несвободи.

При проведенні дослідження опитувалися особи, які були незаконно позбавлені свободи сепаратистами, однак не секрет – і цьому є підтверджені випадки – що подібна практика незаконного позбавлення волі здійснювалася і з боку проукраїнських сил, зокрема, представниками добровольчих батальйонів. В обох випадках наявне брутальне порушення прав людини, проте ці дві ситуації дуже суттєво різняться, зокрема масштабами проблеми. Проросійські озброєні неза-

конні формування вчиняли і продовжують чинити свої злочини, позбавляючи в незаконний спосіб свободи, без будь-якого розслідування та покарання. Їхні жертви не мають жодних можливостей скаржитися на такі злочинні дії. Безкарність спричиняє розширення масштабів злочинів.

Команда проекту, що складається з представників правозахисних організацій – членів Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» – вважає своїм першочерговим завданням зібрати та представити інформацію щодо порушень, які не мають перспективи бути розслідуваними за сучасних умов при відсутності правових механізмів захисту прав на територіях, що непідконтрольні Україні.

Натомість за кожним випадком порушення права на свободу представниками добровольчих батальйонів України в разі, коли про такий злочин стає відомо, відбувається розслідування правоохоронними органами кримінального правопорушення за статтею 146 Кримінального кодексу України. Ситуація моніториться правозахисними організаціями, Офісом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Потерпілі від такого злочину особи мають реальну можливість звернутися до правоохоронних та судових органів, вимагати належного розслідування та покарання винних у скоєнні таких злочинів. Сьогодні відбуваються розслідування та судові процеси над бійцями добровольчих батальйонів «Айдар» та «Торнадо», які звинувачуються в тому числі й у незаконному позбавленні волі окремих осіб.

Команда проекту у подальшому ставить за мету дослідження фактів незаконного позбавлення волі осіб на підконтрольній Україні території, цілком усвідомлюючи наявність таких ризиків, як відсутність доступної бази респондентів, брак офіційних джерел інформації та суперечливість правових позицій при оцінці дій представників держави.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ І АБРЕВІАТУР

АКС – автомат Калашникова зі складним металевим прикладом

АК 47 – автомат Калашникова зразка 1947 року

АТО – Антитерористична операція

БДПЛ/ОБСЕ - Бюро демократичних інститутів і прав людини/ Організація з безпеки і співробітництва в Європі

БМП – бойова машина піхоти

БТР – бронетранспортер

ДАП – Донецький аеропорт

ЗСУ - Збройні сили України

ІТТ – ізолятор тимчасового тримання

МВСУ – Міністерство внутрішніх справ України

НЗФ – незаконні збройні формування

НУО – неурядова організація

ОВС - органи внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПМ – пістолет «Макарова»

РПК – ручний кулемет Калашникова

С-***, С.М-*** – шифри для різних типів справ, що використовувалися дослідницькою групою при проведенні дослідження

СБУ – Служба безпеки України

СКС – самозарядний карабін Симонова

УБОЗ - Управління по боротьбі з організованою злочинністю

УПЦ (МП) – Українська православна церква (Московського патріархату)

ФСБ – Федеральна служба безпеки Російської Федерації

I. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз повідомлень неурядових організацій, ЗМІ та багатьох потерпілих свідчить про наявність розгалуженої мережі неофіційних місць несвободи різних типів на території, контрольованій збройними групами, що ідентифікують себе як «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» (надалі – т.зв. «ДНР/ЛНР»). Це викликано, перш за все, надзвичайно мінливою ситуацією в зоні конфлікту, великою кількістю збройних формувань різного підпорядкування і походження, відсутністю дієвих механізмів контролю за дотриманням вимог закону.

Одночасно існує правова невизначеність місць несвободи на території, контрольованій т.зв. «ДНР», «ЛНР», оскільки навіть спеціально створені для цих функцій приміщення (наприклад, колишні ізолятори тимчасового тримання органів внутрішніх справ (ОВС)), що використовуються антиурядовими збройними групами, не можна вважати офіційними.

Саме тому, виходячи з інтересів загальноприйнятих прав людини, виникає потреба у здійсненні об'єктивного дослідження не лише місць несвободи у зоні проведення АТО, але й самих процедур поводження із затриманими особами.

1.1. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ

Основною метою дослідження є документування фактів серйозних порушень прав людини, пов'язаних із незаконним позбавленням свободи в зоні збройного конфлікту на сході України, привертання уваги міжнародного експертного середовища задля їх подальшого розслідування та притягнення винуватих до відповідальності як у національних, так і в міжнародних інстанціях.

Відповідно до цього провідними завданнями дослідження були визначені:

- Надання короткої хронології збройного конфлікту та його оцінки з позицій міжнародного гуманітарного права.
- Аналіз вимог міжнародного гуманітарного права та національного законодавства в контексті поводження з полоненими та дотримання прав осіб, що утримуються в місцях несвободи.
- Характеристика місць несвободи в зоні антитерористичної операції (далі - АТО), оцінка реального масштабу випадків тримання людей в неофіційних місцях несвободи.
- Встановлення обставин потрапляння до місць несвободи та звільнення різних категорій затриманих.
- Аналіз умов перебування та поводження у місцях несвободи.
- Формування пакету рекомендацій міжнародним та національним суб'єктам щодо контролю за місцями несвободи в зоні АТО, надання соціальної та юридичної допомоги жертвам жорстокого поводження.

Додатково, зважаючи на швидкоплинність ситуації на сході України, були сформовані факультативні завдання:

- Обробка зібраного матеріалу з перспективою подальшої передачі до Міжнародного кримінального суду.
- Підготовка доповіді на щорічну нараду з людського виміру БДПП/ОБСЕ.
- Використання отриманих матеріалів при формуванні стратегії дій НУО та української влади у сфері ефективного розслідування порушень прав людини під час збройного конфлікту на сході України.

1.2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Організаційно реалізація дослідницького проекту була розділена у часі на три стадії – підготовчу, практичну та стадію узагальнення отриманих результатів.

Підготовча стадія (травень 2015 р.)

У ході декількох робочих зустрічей учасниками проекту була узгоджена концепція дослідження, розроблено інструментарій та визначена методологія моніторингу.

Окремо були конкретизовані необхідні джерела інформації – специфічні кластери інтернет-ресурсів, статистика та офіційні дані органів влади, звіти міжнародних місій та організацій, персональні архіви. Для розширення джерел інформації додатково була проведена робота з чисельними волонтерськими організаціями та ініціативами, що надають в зоні АТО юридичну, психологічну та гуманітарну допомогу, а також із представниками омбудсмена та груп переговорників з обміну полоненими.

Були вивчені опитувальники, які використовують організації для фіксації фактів порушень прав людини в умовах збройних конфліктів. Зокрема, під час розробки інструментарію були враховані опитувальники центру «Documenta» (Center for Dealing with the Past, Хорватія), Норвезького Гельсінського комітету, Центру документування Н. Естемірової (Норвегія). Одночасно були взяті до уваги польові анкети опитування, розроблені Центром Громадянських Свобод (Україна).

При підготовці інструкції для інтерв'юерів були також враховані матеріали міжнародної організації Witness (США).

На підготовчій стадії був розроблений опитувальник «Права людини в зоні АТО: місця несвободи», який пройшов пілотну апробацію та був скорегований відповідно до зауважень і доповнень експертів. Додатково до опитувальника були скомпоновані наступні супроводжувальні документи:

- гарантійний лист Коаліції про захист повідомленої інформації;
- бланк заяви респондента щодо згоди на обробку його персональних даних з метою документування факту порушень прав людини в зоні військового конфлікту та повідомлення міжнародних організацій про факти порушень прав людини;
- бланк з особистими даними особи, яка перебувала у місцях несвободи;
- бланк розшифровки інтерв'ю;
- «Дорожня карта» – контакти установ, що надають допомогу в соціальній адаптації жертвам викрадення та катування.

У рамках проекту був проведений конкурсний відбір дослідників та цикл кількадесятих тренінгів. Майбутні інтерв'юери за спеціально розробленою програмою пройшли тренінг з методик фіксації свідчень потерпілих, встановлення психологічного контакту та основ інформаційної безпеки.

Практична стадія (червень-вересень, 2015 р.)

Діяльність на цій стадії дослідження велася за чотирма напрямками:

1. Моніторинг інтернет-ресурсів, який охоплював повідомлення у соціальних мережах, інформацію на сайтах волонтерських та міжнародних організацій, фото/відеоматеріали на інформаційних порталах усіх учасників конфлікту (Україна, т.зв. «ДНР/ЛНР», РФ).

2. Аналіз законодавства стосувався міжнародних стандартів прав людини (ст.ст. 2, 3, 5, 15 ЄКПЛ), практики міжнародних органів (Комітет ООН з прав людини, Європейський суд), а також норм міжнародного гуманітарного права та національного законодавства. Увага була акцентована на оцінці дій сепаратистських та російських збройних формувань стосовно виконання вимог у сфері поводження та утримання в місцях несвободи цивільних осіб (non-combatants) та військовополонених (combatants).

3. Збір статистичних даних від офіційних органів влади шляхом інформаційних запитів дозволив узагальнити попередні дані щодо масштабу викрадення громадян або потрапляння їх у полон на території Донецької та Луганської областей, невідконтрольній українській владі. Інформаційні запити також ставили за мету вивчити кількість відомих місць несвободи в зоні АТО, їх належність до військових підрозділів та збройних формувань.

4. Робота з респондентами проводилася за методикою, близькою до тієї, що використовує Human Rights Watch. Члени Коаліції сформували команду експертів-фіксерів (fixers), які проводили попереднє спілкування з представниками місцевих правозахисних організацій та громадянського суспільства, волонтерами, представниками влади. Результатом такого спілкування була фіксація контактних осіб, які безпосередньо володіють інформацією про порушення прав людини, були потерпілими або свідками. З контактними особами-респондентами потім працювала група власне інтерв'юерів. Респонденти були поділені на категорії військовослужбовців (combatants) та цивільних осіб (non-combatants).

Змістовний звіт щодо кожного інтерв'ю включав:

- 1) аудіозапис або відеозапис;
- 2) розшифровку аудіозапису на бланку;
- 3) заповнений опитувальник;

4) письмово оформлену згоду опитуваної особи на використання зібраної інформації.

Узагальнення отриманих результатів (вересень, 2015 р.)

Робота фіксерів та інтерв'юерів дозволила зібрати 165 формалізованих анкет, які були оброблені гру-

пою експертів-аналітиків та внесені до бази даних, що функціонує на основі програмного комплексу Memex Patriarch. Ця база даних використовується українськими НУО для формування спільного масиву систематизованих даних про злочини, що вчиняються в ході збройного конфлікту на Донбасі. Кількісні результати були доповнені результатами контент-аналізу ЗМІ та інтернет-ресурсів.

Добір респондентів відбувся методом випадкової вибірки з усієї кількості встановлених на сьогодні осіб, що складає 3203 особи – це максимально можлива кількість громадян, більша частина яких, згідно з офіційними даними СБУ, була звільнена з місць несвободи т.зв. «ДНР/ЛНР» у період з квітня 2014 року по жовтень 2015 року, в той час коли до 300 осіб ще перебувають у заручниках терористів.

Враховуючи відносно незначну кількість інтерв'ю, ми не можемо поширити отримані результати на всю генеральну сукупність заарештованих людей, що знаходилися у місцях несвободи в зоні АТО протягом 2014-2015 рр. Проте збалансований розподіл респондентів за місцем затримання або перебування та причинами їх затримання, соціальним статусом та участю у подіях дозволяє стверджувати, що отримані результати відображають загальну специфіку та проблеми перебування заарештованих та утримуваних військових і цивільних осіб у місцях несвободи зони АТО. Одночасно такий підхід не спростовує перспективних напрямків подальших досліджень у цій галузі, викладених у заключній частині звіту.

Задовільний рівень репрезентативності підтверджують якісні результати, зафіксовані в текстах інтерв'ю, що дозволяє надати достовірну оцінку реального стану речей. У тексті звіту наводяться найбільш характерні якісні дані у вигляді цитат, що дає змогу більш чітко проілюструвати результати кількісного аналізу.

Зібрана інформація пройшла попередню оцінку, доопрацювання та обробку відповідно до вимог, розроблених дослідниками. Результати дослідження можуть вважатися репрезентативними для всієї генеральної сукупності (статистична помилка не перевищує 7% при довірчій вірогідності 95%).

Попередня версія звіту була представлена у вересні 2015 року під час щорічної наради з людського виміру БДП/ОБСЕ і була обговорена дипломатами та представниками громадських організацій, що репрезентують різні сторони конфлікту.

Подальший аналіз дозволив зробити змістовні узагальнення та сформувані пакет рекомендацій міжнародним і національним суб'єктам, які в подальшому будуть займатися питаннями допомоги жертвам жорстокого поводження в місцях несвободи в зоні АТО.

1.3. УЧАСНИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ КВАЛІФІКАЦІЯ

Розробку методології та інструментарію дослідження, а також узагальнення результатів здійснювала група фахових аналітиків у цій сфері. За якість обробки анкет та внесення їх до бази даних відповідали два фахівці Коаліції громадських організацій з документування порушень у ході військового конфлікту «Справедливість заради миру на Донбасі», що мають необхідний досвід роботи з інформаційними системами. Відібрані фіксери та інтерв'юери пройшли тренінг з методик фіксації свідчень потерпілих, встановлення психологічного контакту та основ інформаційної безпеки.

1.4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час дослідження використовувалися три основні методи роботи з інформацією: порівняльний аналіз правових джерел, контент-аналіз інтернет-ресурсів, а також інтерв'ювання осіб, що перебували у місцях несвободи в якості заарештованого.

Порівняльний аналіз

Перш за все, аналізу підлягали положення чотирьох Женевських конвенцій (1949 р.) про захист жертв війни, присвячених поліпшенню долі поранених і хворих у діючих арміях, поводженню з військовополоненими, захисту цивільного населення під час війни, захисту жертв збройних конфліктів. Додатковий аналіз вимог документів з міжнародного права та внутрішнього законодавства дозволив вирішити проблему адекватної оцінки фактів та умов перебування в місцях несвободи в зоні АТО.

Контент-аналіз

Для його проведення був визначений перелік веб-ресурсів, що розширювався в ході дослідження. Матеріали з цих веб-ресурсів підлягали регулярному вивченню щодо наявності фактів жорстокого поводження із затриманими особами в зоні конфлікту. Інформація, дотична до сфери дослідження (фото, відео, скріншоти), копіювалася в базу даних для подальшого використання.

Інтерв'ю

Дослідники проводили інтерв'ю з особами, які були заарештовані або взяті в полон та певний час перебували у місцях несвободи. Інтерв'ю здійснювалися у форматі приватної бесіди з респондентом, з постановкою запитань для уточнення та деталізації фактів, що забезпечувало конфіденційність і недоторканність приватного життя свідка, а також допомагало уникнути неправдивих свідчень, перебільшення та домислення; все це сприяло досягненню належного рівня вірогідності показань, підтверджених заявами респондентів.

У ході інтерв'ю респондентів просили викласти власне бачення наступних моментів:

- обставини та процес затримання;
- опис місця несвободи та умови перебування в ньому;
- можливість отримувати медичну допомогу;
- допит та примусові роботи в місцях несвободи;
- інформація про інших заарештованих та затриманих;
- інформація про отримані ушкодження;
- особи, що утримували в місці несвободи;
- інформація про підтримку т.зв. «ДНР» та «ЛНР» з боку РФ;
- обставини звільнення;
- застосування катувань і страт;
- заходи, яких уже було вжито після звільнення затриманих та ув'язнених.

Для уникнення повторного травмування осіб, які зазнали жорстокого поводження, респондентів детально інформували про цілі та завдання інтерв'ю, отримували згоду на його проведення. Одночасно респонденти отримували запевнення в забезпеченні конфіденційності наданої інформації та відповідний гарантійний лист від імені Коаліції. Респондентам також повідомлялося про можливість у будь-який момент завершити інтерв'ю або не відповідати на питання. Окремим моментом було отримання згоди респондента на аудіо-, відеозапис інтерв'ю та обробку персональних даних.

Інтерв'ю завжди проводилося мовою, якою вільно володів респондент, – українською або російською.

II. РОЗВИТОК ПОДІЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

РОЛЬ РОСІЇ У РОЗГОРТАННІ КОНФЛІКТУ В СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

Події, що розпочалися у 2014 році в Донецькій та Луганській областях, є наслідком послідовних спланованих дій з боку Російської Федерації, яка за допомогою своєї армії в лютому-березні 2014 року здійснила окупацію Криму, порушивши усталений міжнародний порядок. Після військового захоплення Криму Росія намагалася поширити свій вплив на інші території України, однак повторити план, який був реалізований у Криму, вже було неможливо.

1 березня 2014 року Володимир Путін вносить до Ради Федерації Росії звернення про використання збройних сил Російської Федерації на території України, і цього ж дня Рада Федерації ухвалює постанову «Про використання збройних сил на території України», що фактично є публічним виголошенням наміру розпочати воєнні дії на території України.

Від цього часу проросійські спецслужби через підконтрольні радикальні організації, релігійні спільноти РПЦ та УПЦ (МП), місцеву агентуру ініціювали акції протесту в Донецькій, Луганській, Миколаївській, Запорізькій, Одеській, Харківській областях. Ці протестувальники не визнавали новий український уряд та виступали проти новопризначених голів обласних адміністрацій під гаслами федералізації України. На початку квітня підготовлені російською стороною групи почали захоплювати адміністративні будівлі в Донецькій, Луганській та Харківській областях, 7 квітня була проголошена так звана «Донецька народна республіка», 27 квітня – так звана «Луганська народна республіка». У Харкові 8 квітня вдалося зупинити подібний заколот.

Окремо слід відзначити сплановану інформаційну кампанію з боку Російської Федерації, під впливом якої значною мірою були викликані сепаратистські настрої у східних та південних областях України. Матеріали російських ЗМІ були відверто пропагандистськими та мали на меті сформувати в аудиторії почуття злоби й ненависті до всього українського. З легкої руки російських ЗМІ частина населення стала сприймати нову українську владу як «нелегітимну та неонацистську». Страх перед «фашистами і бандерівцями», які будуть «вирізати російськомовне населення», породив хвилю інспірованого жорстокого насильства у відповідь на будь-які прояви українського патріотизму на сході України.

За активної військової підтримки Російської Федерації з її території на територію двох східних областей України почали засилатися незаконні збройні формування. Від початку бойових дій для озброєння сепаратистів у великій кількості почала прибувати військова техніка та зброя, вироблена або ще в СРСР, або в РФ. Від квітня в озброєних незаконних груп з'явилося й важке озброєння, якого до цього у них не було. Одночасно РФ організувала навчання бойовиків на території Ростовської області, після чого їх засилали на територію України.

Місцевою базою для сепаратистів виступили парамілітарні банди, так звані «тітушки», об'єднання донських козаків та подекуди організації воїнів-інтернаціоналістів, яких використовував попередній авторитарний режим для придушення мирного протесту Євромайдану в містах східної України. Користуючись сприянням місцевої влади та потуранням правоохоронців, ці парамілітарні загоны за підтримки місцевих правоохоронців жорстоко розганяли мітинги за єдність України, били кийками та

арматурою учасників мирних акцій, незалежно від віку та статі, кидали шумові гранати, димові шашки, використовували сльозогінний газ та холодну зброю. Внаслідок одного з таких нападів під час проведення мирної акції у Донецьку 13 березня 2014 року був убитий 22-річний студент Дмитро Чернявський (помер від отриманих ножових поранень). Організовані мітинги «антимайданів» проводилися під прапорами Російської Федерації, фактично за сценарієм захоплення Криму.

НЕЗАКОННІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ ТА ЕСКАЛАЦІЯ КОНФЛІКТУ В ЛУГАНСЬКІЙ І ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Незаконні збройні формування зі зброєю в руках почали захоплювати інститути державної влади України – місцеві адміністрації, відділи або управління органів внутрішніх справ, служби безпеки України, військкомати, військові частини, інші органи державного управління – так, як було зроблено в Криму в лютому-березні 2014 року. Такі захоплення в Донецькій, Луганській і Харківській областях відбувалися з 6 квітня 2014 року. Як перед цим у Криму, російська пропаганда заперечувала будь-яке воєнне втручання в східних областях України (зокрема, заперечувалася поява тисяч озброєних «зелених чоловічків» – фактично військовослужбовців РФ – у Криму), маскуючи власних військовослужбовців під «ополченців», «шахтарів» та «трактористів». При цьому опір бойовикам давати було складно з огляду на фактичну деморалізованість правоохоронних органів на місцях, також через те, що серед співробітників цих органів виявилася велика кількість зрадників, які фактично перейшли на службу до ворога. Відсутність належних воєнних та правоохоронних структур, інспіровані пропагандистські кампанії та воєнне вторгнення стали причиною того, що з квітня 2014 року розпочалось активне вторгнення озброєних злочинних угруповань на територію Донбасу та розгортання воєнного конфлікту.

Від цього часу починається низка злочинів, пов'язаних із позбавленням свободи представниками незаконних збройних формувань різних категорій громадян України (військових, правоохоронців, цивільних осіб), застосування ними катувань, вбивств, що властиве для звичайного бандитського середовища.

Першою фазою конфлікту стало зайняття і контроль антиурядовими проросійськими незаконними збройними формуваннями міста Слов'янськ Донецької області і проголошення курсу на створення так званих «суверенних і незалежних Донецької та Луганської народних республік». По суті, з того часу на території Донецької і Луганської областей іде збройне протистояння між Збройними силами України та іншими військовими формуваннями України, з одного боку, та організованими, а фактично навченими, сформованими, озброєними і керованими Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями так званих «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки»,

з іншого. Під виглядом добровольців РФ спрямовує свої збройні сили та військову техніку в східні області України, прагнучи роздмухати військовий конфлікт. Така допомога включає як фінансування, постачання озброєнь та паливних матеріалів, так і безпосередню замасковану участь російських військовослужбовців і цілих підрозділів Збройних сил Російської Федерації в цьому конфлікті.

ОЦІНКА ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ З ПОЗИЦІЙ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Зрозуміло, що такі події повинні отримати належну оцінку з позицій міжнародного права. Зокрема, ключову роль у правовому аналізі ситуації в Донецькій і Луганській областях відіграє міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів чи закони і звичаї війни) як частина міжнародного права, що кваліфікує ситуації збройних конфліктів, врегульовує питання захисту жертв війни, а також застосування засобів і методів ведення війни. На думку Міжнародного Суду ООН, яка була висловлена у Консультативному висновку щодо законності застосування або загрози застосування ядерної зброї 1996 р., міжнародне гуманітарне право є *lex specialis* (спеціальним правовим режимом) по відношенню до міжнародного права прав людини, адже воно здатне більш ефективно захищати права людини під час збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право (або право збройних конфліктів) застосовується під час ситуацій міжнародного збройного конфлікту (збройного конфлікту міжнародного характеру) і неміжнародного збройного конфлікту (збройного конфлікту неміжнародного характеру). При цьому договірне міжнародне гуманітарне право не містить визначення збройного конфлікту, а міжнародні ад'юдикаційні (судові) органи застосовують визначення збройного конфлікту, надане Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії у справі Душко Тадіча. Цей трибунал визначив, що збройний конфлікт існує тоді, коли існує застосування збройної сили між державами та коли існує тривале застосування збройної сили між державою і організованою збройною групою або між організованими збройними групами. Таким чином, відповідно до визначення збройного конфлікту зі справи Тадіча міжнародний збройний конфлікт існує, коли має місце будь-яке застосування збройної сили між державами, а неміжнародний збройний конфлікт – коли має місце тривале застосування збройної сили між державою і організованою збройною групою або між організованими збройними групами.

До міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів застосовується різний об'єм норм міжнародного гуманітарного права. До міжнародних збройних конфліктів застосовуються чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року, «Гаазьке право» у повному обсязі, звичаєві норми міжнародного гуманітарного права.

До неміжнародних збройних конфліктів застосовуються стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року, окремі положення «Гаазького права», звичайні норми міжнародного гуманітарного права.

Як видається, можна вести мову про два окремі правові режими збройного конфлікту на Донбасі: неміжнародний збройний конфлікт між Збройними силами України й іншими військовими формуваннями України, з одного боку, та організованими антиурядовими збройними формуваннями так званих «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки» (надалі – «ДНР/ЛНР»), з іншого, а також міжнародний збройний конфлікт між Збройними силами України й іншими військовими формуваннями України, з одного боку, та окремими підрозділами Збройних сил Російської Федерації, з іншого.

Таким чином, у відносинах між собою і щодо цивільного населення Збройні сили України, інші військові формування України та учасники антиурядових збройних формувань так званих «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки» повинні застосовувати положення статті 3, спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., і Додаткового протоколу II.

У відносинах між собою і щодо захисту цивільного населення Збройні сили України, інші військові формування України та військовослужбовці Збройних сил Російської Федерації повинні застосовувати положення всіх чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткового протоколу I. При цьому міжнародне гуманітарне право не визнає принципу взаємності у питанні порушень його положень однією зі сторін збройного конфлікту. Це означає, що порушення міжнародного гуманітарного права однією зі сторін конфлікту не повинно і не може тягнути відповідне порушення міжнародного гуманітарного права іншою стороною конфлікту.

Практичні наслідки такої кваліфікації збройного конфлікту полягають у наступному: у бойовиків так званих «ДНР/ЛНР» та регулярних військ Російської Федерації юридично різний обсяг прав за міжнародним гуманітарним правом, хоча основні засади, а також обов'язки – незмінні. Відповідно, у військовослужбовців Російської Федерації і бойовиків так званих «ДНР/ЛНР» має бути різний правовий статус і обсяг прав і гарантій при їхньому затриманні Збройними силами України. Так само і в українських військовослужбовців за міжнародним гуманітарним правом має бути різний правовий статус та набір прав і гарантій при їх затриманні регулярними військами Російської Федерації і бойовиками так званих «ДНР/ЛНР» відповідно. Щодо зобов'язань сторін збройного конфлікту при затриманні цивільних осіб, то вони однакові для всіх видів збройних конфліктів.

ВОЄННА ФАЗА КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ В 2014-2015 РОКАХ

7 квітня 2014 року відбулися спроби захоплень адмінбудівель у Харкові, Донецьку та Луганську.

З метою зірвати повторення «кримського сценарію окупації» 14 квітня 2014 Указом в.о. Президента України було проголошено початок Антитерористичної операції, чим фактично було визнано присутність проросійських незаконних збройних формувань і було розпочато воєнні дії для припинення їх злочинної діяльності.

У квітні 2014 року незаконними збройними формуваннями було захоплено ряд населених пунктів на території Луганської та Донецької областей, зокрема, 12 квітня був захоплений Слов'янськ. 13-14 квітня відбуваються захоплення Артемівська, Краматорська, Красного Лимана та Дружківки, Єнакієвого, Макіївки, Маріуполя, Горлівки, Харцизька, Жданівки і Кіровського. Пізніше відбулися захоплення Новоазовська, Сіверська, Комсомольського та Старобешового. 1 травня було захоплене Родинське, 6 травня – Дебальцеве.

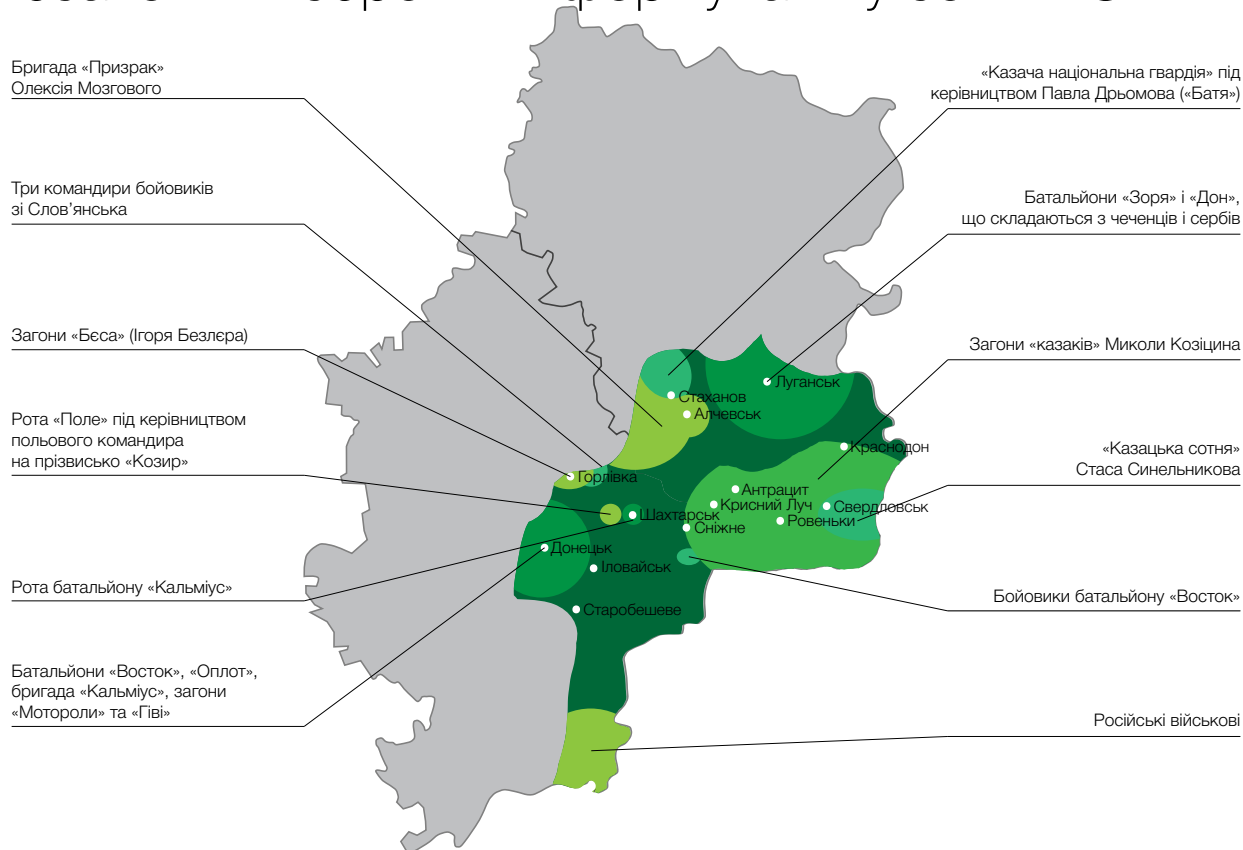
Цей період характеризується репресіями проти цивільного населення, коли озброєні злочинці самочинно відбирали власність, переслідували прихильників єдності країни, грабували та нищили майно тих, хто виїхав із захопленої території. Складається організована система викрадення та катування цивільних осіб, нових обертів набирає практика формування так званих «ліквідаційних списків». Таким чином, проросійські незаконні збройні формування відразу зробили ставку на використання терору в якості методу ведення війни для придушення опору та утримання контролю над регіоном.

У червні 2014 року українські війська починають здійснювати зачистки захоплених територій від незаконних збройних формувань і звільняють низку населених пунктів, у тому числі міста Маріуполь та Сіверськ. З 1 липня 2014 року розпочинається масштабне звільнення захоплених незаконними збройними формуваннями територій. В ході військової операції Збройних сил України були звільнені Слов'янськ, Красний Лиман, Краматорськ, Дружківка, Костянтинівка, Дзержинське, Соледар, остаточно звільнені Артемівський, Маріїнський, Слов'янський райони Донецької області. В липні були також звільнені Рубіжне, Северодонецьк, Лисичанськ, Кіровськ і Попасна.

Фактично йдеться про повномасштабні військові дії, в ході яких уже мають місце серйозні людські втрати, в той же час відбуваються захоплення осіб кожною зі сторін. Незаконні збройні формування поводяться з захопленими проукраїнськими військовими, правоохоронцями та цивільними особами надзвичайно жорстоко, відомі випадки відрізання вух, відрубання кінцівок, виколівання очей, розпорювання животів.

У середині серпня кількість учасників незаконних збройних формувань, які воюють проти України в зоні

Мал. 1. Карта розміщення незаконних збройних формувань у зоні АТО

АТО, значно збільшується, вони прибувають із РФ разом з додатковою зброєю та боеприпасами, чим доводять, що саме Росія є ініціатором та натхненником збройного захоплення української території.

10 серпня розпочалися бої за Іловайськ, які призвели до оточення значної кількості військовослужбовців Збройних сил України регулярними частинами Збройних сил РФ. Незважаючи на домовленості, колони української військової техніки та військовослужбовців, які виходили з оточення по зеленому коридору, були розстріляні представниками збройних сил РФ, про що існують численні свідчення очевидців. Значна кількість українських бійців при цьому була незаконно захоплена і утримувалася в місцях позбавлення волі.

5 вересня в Мінську була досягнута домовленість про припинення вогню, після чого інтенсивність бойових дій стала меншою.

Нове загострення бойових дій розпочалося в січні 2015 року після того, як був обстріляний пасажирський маршрутний автобус під Волновахою.

У лютому 2015 року складні бої велися за Дебальцево, на яке, незважаючи на домовленості про припинення вогню, проводили збройний наступ проросійські злочинці. В результаті боїв за Дебальцево невелика кількість українських військових опинилася в полоні

– це була друга після Іловайська ситуація, коли бійці ЗСУ та добровольчих батальйонів опинилися в оточенні і частина з них потрапила в полон до злочинних угруповань.

Після лютого 2015 р. до літа 2015 р. велися позиційні бої без значних територіальних просувань кожної зі сторін та без суттєвих втрат.

За даними ООН, з середини квітня 2014 року до 27 липня 2015 року загинули принаймні 6 832 людини (цивільних і військових) і щонайменше 17 087 осіб були поранені в зоні конфлікту на сході України, про що повідомила прес-секретар Управління Верховного комісара ООН з прав людини Сесіль Пуйї 29 липня 2015 року. Ці цифри включають в себе також 298 жертв катастрофи малайзійського Boeing¹.

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ КОНФЛІКТУ З ПОЗИЦІЙ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У результаті воєнних дій та захоплення окремих населених пунктів терористичними угрупованнями була також захоплена та утримувалася в місцях несвободи значна кількість осіб, як цивільних, так і військових.

¹ РБК-Україна. Число жертв конфлікту на Донбасі перевищило 6,8 тис. осіб, - ООН. - 29 липня 2015 р. - Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/chislo-zhertv-konfliktu-donbasse-prevysilo-1438115441.html>

Варто визначитися з правовим статусом, а також з гарантіями, які повинні надаватися окремим особам, затриманим під час збройного конфлікту на Донбасі. Військовослужбовцям однієї держави, захопленим під час збройних сутичок у полон військовослужбовцями іншої держави, повинен надаватися статус військовополонених (prisoners of war). Військовополонений не вважається злочинцем, адже військовослужбовці збройних сил держави під час збройного конфлікту проти збройних сил іншої держави є законними учасниками збройного конфлікту (комбатантами). Відповідно і військовий полон військовополоненого не є покаранням і не передбачає кримінальної відповідальності. Військовий полон має одну мету – обмежити подальшу участь військовослужбовців у воєнних діях. Права і гарантії надаються військовополоненим III Женевською конвенцією від 12 серпня 1949 р. про поводження з військовополоненими. Правовий статус військовополонених можливий лише у міжнародних збройних конфліктах (збройних конфліктах між державами).

Учасники організованих збройних угруповань, затримані військовослужбовцями збройних сил держави під час збройних сутичок між ними, не мають права на статус військовополоненого. Вони мають статус затриманої особи (deprived of liberty, detainee), який визначається статтею 3, спільною для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., Додатковим протоколом II і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. Затримані мають менше прав і гарантій, ніж військовополонені. Військовослужбовці збройних сил держави, затримані учасниками організованих збройних угруповань під час збройних сутичок між ними, також не мають права на статус військовополоненого. Вони є затриманими особами.

Цивільні особи, які затримуються під час збройного конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей, також, найпевніше, вважатимуться затриманими особами. Таким чином, очевидно, що при затриманні незаконними збройними угрупованнями в Донецькій та Луганській областях як українських військовослужбовців, так і цивільних осіб правовий статус у цих обох категорій співпадатиме – вони вважатимуться затриманими особами.

Найголовніші дві гарантії, які повинні надаватися затриманим особам за міжнародним гуманітарним правом: гуманне поводження з ними і право на справедливий суд. Серед інших важливих гарантій, які надаються затриманим особам, є такі:

- заборона посягання на життя, здоров'я, фізичний і психічний стан осіб, зокрема, вбивство, а також таке жорстоке поводження, як катування, каліцтво чи будь-які форми тілесних покарань;
- заборона колективних покарань, взяття заручників, вчинення актів тероризму, знущання над людською гідністю, зокрема, образливе поводжен-

ня, згвалтування, примус до проституції або непристойного посягання у будь-якій формі, заборона рабства і работоргівлі в усіх її формах, грабежу, погроз вчинити будь-яку з вищезазначених дій;

- надання необхідної допомоги пораненим і хворим;
- затримані особи повинні утримуватися в безпечних місцях поза межами зони воєнних дій;
- заборона нанесення шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, заборона медичних дослідів;
- надання продуктів харчування і питної води, створення умов для збереження здоров'я і дотримання гігієни;
- дозволяється отримувати допомогу в індивідуальному або колективному порядку, отримувати і надсилати листи;
- у випадку залучення до праці затримані особи користуються такими ж умовами праці та захистом, як місцеве цивільне населення;
- заборона невідшкодуваної або примусової принизливої праці;
- затримані особи мають право на медичний огляд;
- заборона використання «живого щита» (прикриття затриманою особою з метою досягнення військової переваги);
- заборона примусових зникнень затриманих осіб;
- заборона свавільного позбавлення волі;
- жінки утримуються окремо від чоловіків під наглядом жінок.

Ненадання або неналежне надання вищезазначених гарантій може бути підставою для індивідуальної кримінальної відповідальності. Окремі види забороненої поведінки щодо затриманих осіб можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини. При цьому важливо зазначити, що зобов'язання дотримуватися цих прав і гарантій затриманих осіб мають усі сторони збройного конфлікту незалежно від місця, де безпосередньо утримується затримана особа.

Також варто зазначити, що міжнародне гуманітарне право фактично не визначає, які місця несвободи є незаконними і не вказує стороні збройного конфлікту, де саме, в яких приміщеннях і будівлях можна утримувати затриманих осіб. Проте міжнародне гуманітарне право чітко вимагає від сторін збройного конфлікту дотримуватися його принципів та норм, які надають права і гарантії затриманим особам незалежно від конкретного місця утримання.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ:

Розвиток збройного конфлікту на сході України, який триває, призводить до ситуації, коли фактично припиняють діяти національні механізми захисту прав людини. На захопленій незаконними збройними формуваннями території не функціонує правоохоронна система, будь-яка людина є незахищеною від сваволі, передовсім озброєних злочинців.

III. МІСЦЯ НЕСВОБОДИ В ЗОНІ АТО

Станом на 1 жовтня 2015 року з полону було звільнено 2 763 особи, які перебували у місцях несповоди т.зв. «ДНР» та «ЛНР». На Мал. 1 наведений розподіл звільнених осіб за категоріями.

У жовтні 2014 року Служба безпеки України оприлюднила карту злочинів проти людяності, скоєних

незаконними збройними формуваннями на Донбасі². На зазначеній карті, поміж іншого, були позначені й сім населених пунктів Донецької та Луганської об-

² УНІАН. СБУ показала карту злочинів проти людяності, скоєних бойовиками на Донбасі. – 03 жовтня 2014 р. - Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/992025-sbu-pokazala-kartu-zlochiviv-proti-lyudyanosti-skoenih-boyovikami-na-donbasi.html>

Мал.2. ЗВІЛЬНЕНІ ОСОБИ, станом на 01.10.15

Мал.3-4. Розподіл місць несповоди за населеними пунктами (т.зв. «ДНР» та «ЛНР»)

Донецьк	████████
Краматорськ	████
Горлівка	██
Дзержинськ	██
Іловайськ	██
Слов'янськ	██
Сніжне	██
Старобешеве	██
Шахтарськ	██
Докучаєвськ	█
Дружківка	█
Костянтинівка	█
Макіївка	█
Новокатеринівка	█
Оленівка	█
Ясинувата	█

Луганськ	████████
Алчевськ	████████
Краснодон	████
Стаханов	████
Сєвєродонецьк	███
Свердловськ	██
Антрацит	█
Красний луч	█
Лисичанськ	█
Перевальськ	█
Ровеньки	█
Сентянівка	█

Мал. 5. Найбільш поширені типи місць несвободи на території т.зв. «ДНР» та «ЛНР» (наведені лише значення вище 1%)

Мал. 6. Місця безпосереднього тримання

Фото 1-2. Підвальне приміщення Костянтинівської міської ради (Донецька обл., м. Костянтинівка, вул. Леніна, 260).

ластей, в яких були розташовані 26 місць тримання захоплених військових та цивільних осіб.

Аналіз зібраної в межах дослідження інформації дозволяє стверджувати, що кількість місць тримання затриманих осіб на території т.зв. «ДНР» та «ЛНР» є набагато більшою, ніж повідомляється офіційними структурами України. Фактично на невідконтрольній українській владі території Донбасу існує надзвичайно розгалужена мережа неофіційних місць несвободи різних типів та підпорядкування.

З урахуванням статусу цих «республік», усі місця тримання затриманих осіб на їх території можна розглядати в якості неофіційних, навіть ті з них, які є спеціально облаштованими для виконання цих функцій (наприклад, ізолятори тимчасового тримання органів внутрішніх справ (ОВС), слідчих ізоляторів (СІЗО)). В межах цього дослідження основна увага була сфокусована на отриманні максимально повних даних про такі місця, їх розташування, загальну характеристику, категорії осіб, що в них утримувалися.

У ході дослідження нами було отримано інформацію про 79 місць несвободи, які можна ідентифікувати або за адресою, або за детальним описом, що надавався колишніми в'язнями.

На Мал. 3 та Мал. 4 наведено розподіл місць несвободи за населеними пунктами, окремо по т.зв. «ДНР» (41 місце) та «ЛНР» (38 місць).

На підставі зібраних даних можна умовно класифікувати місця несвободи, які використовувалися незаконними збройними формуваннями для тримання затриманих осіб, за наступними категоріями:

- приміщення правоохоронних органів (Служба безпеки України – СБУ, Міністерство внутрішніх справ – МВС, прокуратура);
- адміністративні будівлі органів місцевої влади (обласні, міські та районні ради, державні адміністрації);
- військомати та військові частини;
- офісні приміщення;
- приватні будинки;
- готелі, гуртожитки;
- заклади харчування (кафе, ресторани);
- підприємства (заводи, фабрики);
- допоміжні будівлі (ангари, автомобільні бокси тощо);
- інші (наприклад, каналізаційні колодці, клітки).

На Мал. 5 наведені найбільш поширені місця тримання за результатами опитування 130 колишніх в'язнів.

Найчастіше затримані особи утримуються у будівлях правоохоронних органів, адміністративних будівлях органів місцевого самоврядування, приміщеннях підприємств та закладів харчування.

При цьому, як можна побачити з даних, наведених на Мал. 6, в переважній більшості випадків затримані особи утримуються у приміщеннях, які взагалі не пристосовані для тримання людей, тим більше тривалого тримання (умови тримання детально розглянуті у розділі VI).

Фото 3-6. Підвальні приміщення Слов'янського міського відділу управління СБУ в Донецькій області.

Таблиця 1. Об'єкти, які мають кілька різних видів місць для тримання

№	Повна назва об'єкта	Адреса	Місця безпосереднього тримання
1	Луганська обласна державна адміністрація	м. Луганськ, площа Героїв Великої Вітчизняної війни, 3	підвал, приміщення холодильника, складське приміщення
2	Колишній магазин «Кохана»	м. Луганськ, площа Героїв Великої Вітчизняної війни, 10 А	підвал, автомобільний бокс
3	Кафе «Торнадо»	Луганська область, м. Перевальськ, вул. Дзержинського, 29	підвал, автомобільний бокс, місце для тримання на підвір'ї
4	Алчевський об'єднаний міський військовий комісаріат	Луганська область, м. Алчевськ, вул. Горького, 35	підвал, службові кабінети
5	Будівля Антрацитівської міської ради	Луганська область, м. Антрацит, вул. Леніна, д.1	підвал, коридор
6	Управління СБУ в Донецькій області	м. Донецьк, вул. Щорса, 62	підвал, приміщення архіву
7	Завод «Ізоляція»	м. Донецьк, вул. Світлого Шляху, 3	бомбосховище, приміщення каси, підвал, склад
8	База НЗФ «Русская право-славная армия»	м. Донецьк (колишня в/ч)	вольєр, підвал, автомобільний бокс, тамбур центрального входу
9	Колишня в/ч внутрішніх військ №3037	м. Донецьк, вул. Купріна, 1	зброярня, підвал
10	Виконавчий комітет Краматорської міської ради (місто Краматорськ наразі перебуває під контролем української влади)	Донецька область, м. Краматорськ, площа Леніна, 2	приміщення гардеробної кімнати та кімнати охорони
11	Сніжнянський міськвідділ міліції ГУМВС в Донецькій області	Донецька область, м. Сніжне, вул. Мілицейська, 2	ІТТ, автомобільний бокс

Майже половина всіх затриманих перебувала у підвалах, значна частина трималася в автомобільних боксах, приміщенні архіву за відсутності навіть мінімальних умов для перебування людини у таких місцях. У серпні 2015 року дослідницькою групою були обстежені кілька неофіційних місць несвободи на території Донецької та Луганської областей, які раніше перебували під контролем незаконних збройних формувань. Умови тримання в'язнів у таких місцях проілюстровані на нижче наведених фото.

У ході дослідження були виявлені одинадцять місць несвободи (одне місце перебуває на вже звільненій від НЗФ території), які мають кілька різних видів місць тримання (див. Табл. 1.)

Наявність кількох місць тримання в межах одного місця несвободи певною мірою пов'язана з тим, що представники незаконних збройних формувань роблять певну сегрегацію полонених в залежності від їх статусу.

Фото 7-9. Підвальні приміщення будівлі Державного науково-дослідницького та проектного інституту азотної промисловості та продуктів органічного синтезу за адресою: м.Северодонецьк, вул. Вілесова, 1.

Фото 11-14. Бомбосховище на території ЗАТ «Лисичанський склозавод «Пролетарій», який розташований за адресою: м. Лисичанськ, вул. Мічуріна, 1.

Так, зокрема, в будівлі СБУ в Донецьку військово-службовці Збройних сил України переважно тримаються у приміщенні колишнього архіву на першому поверсі, бійці ж добровольчих батальйонів перебувають у підвалі в приміщенні бомбосховища.

Колишній полонений з числа цивільних осіб ***, який був затриманий за фотографування готелю, де розмістилися представники одного з незаконних збройних формувань, повідомив, що на території заводу «Ізоляція» у місті Донецьку також існує певний поділ затриманих осіб: «Не було якогось упорядкованого поділу, але загалом можна сказати, що в підвалі та касі утримувались місцеві за якусь провину, в складі – залежні від наркотиків, в бомбосховищі – підозрювані в симпатіях до України» (С-60).

Існує поділ затриманих на категорії й на території колишнього Сніжнянського міськвідділу міліції Донецької області. Так, зокрема, військовослужбовець ВСУ ***, який перебував у полоні з 28 серпня по 15 вересня 2014 року в ході інтерв'ю повідомив, що «частина людей утримувалась у камерах, інші – у двох гаражах на території міськвідділу МВС по 45 і 54 особи в кожному. Офіцерів тримали окремо, в камерах приміщення МВС. Також в камерах тримали поранених» (С-72).

Однак, згодом ситуація дещо змінилася. Військовослужбовець ВСУ ***, який утримувався у Сніжнянському міськвідділі з 24 вересня по 30 жовтня 2014 року, зазначив: «Спочатку ми перебували у камерах, а частина – у боксах, потім у камери стали поміщати лише місцевих мешканців, що порушили закон ДНР, та ополченців, в основному, за появу у стані алкогольного сп'яніння. Тому всіх полонених переселили до боксів надворі» (С-27).

Про поділ затриманих на групи повідомив і приватний підприємець ***, який утримувався на території кафе «Торнадо» у місті Перевальськ, яке наразі використовується як база незаконного збройного формування «Козаки Великого Войска Донського». Він, зокрема, зазначив, що «місцеві, які «проштрафилися», трималися на подвір'ї, охоронці жили у самому кафе, полонені військові та ми з Антоном (боєць добровольчого батальйону – ред.) трималися у гаражі на території кафе» (С-78).

Двоє інших приватних підприємців, які також були затримані представниками цього ж незаконного формування, утримувалися у підвальному приміщенні у самій будівлі кафе «Торнадо».

У будівлі Алчевського об'єднаного міського військового комісаріату НЗФ «Призрак» також використовує кілька місць тримання затриманих осіб. Так, один із колишніх в'язнів повідомив наступне: «мы были задержаны службой безопасности (НЗФ «Призрак» – ред.) по политическим взглядам, но своего помещения у

службы безопасности не было. Поэтому нас поместили сюда (в подвал – ред.). Нас держали отдельно от тех людей, которых задержал патруль комендантуры».

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ:

Результати дослідження засвідчили факт наявності на невідконтрольній українському урядові території Донецької та Луганської областей широкої мережі неофіційних місць тримання (79 місць несвободи).

Перебування людини у неофіційних місцях тримання автоматично позбавляє її всіх гарантій захи-

сту від неналежного поводження, адже такі місця залишаються поза будь-яким зовнішнім контролем.

У переважній частині такі місця не є пристосованими навіть для короткотермінового тримання осіб, вони не відповідають мінімальним стандартам тримання (підвальні приміщення, каналізаційні колодці, автомобільні бокси.). Відповідно, сам факт перебування людини у таких умовах є жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність поводженням відповідно до стандартів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини.

IV. ОБСТАВИНИ ТА ПРОЦЕС ЗАТРИМАННЯ

Предметом дослідження обставин та процесу затримання були 165 випадків незаконного позбавлення свободи осіб представниками незаконних збройних формувань. З них 87 (52,7%) затримань цивільних осіб та 78 (47,3%) захоплень у полон військовослужбовців Збройних Сил України та бійців добровольчих батальйонів, які брали участь у бойових зіткненнях.

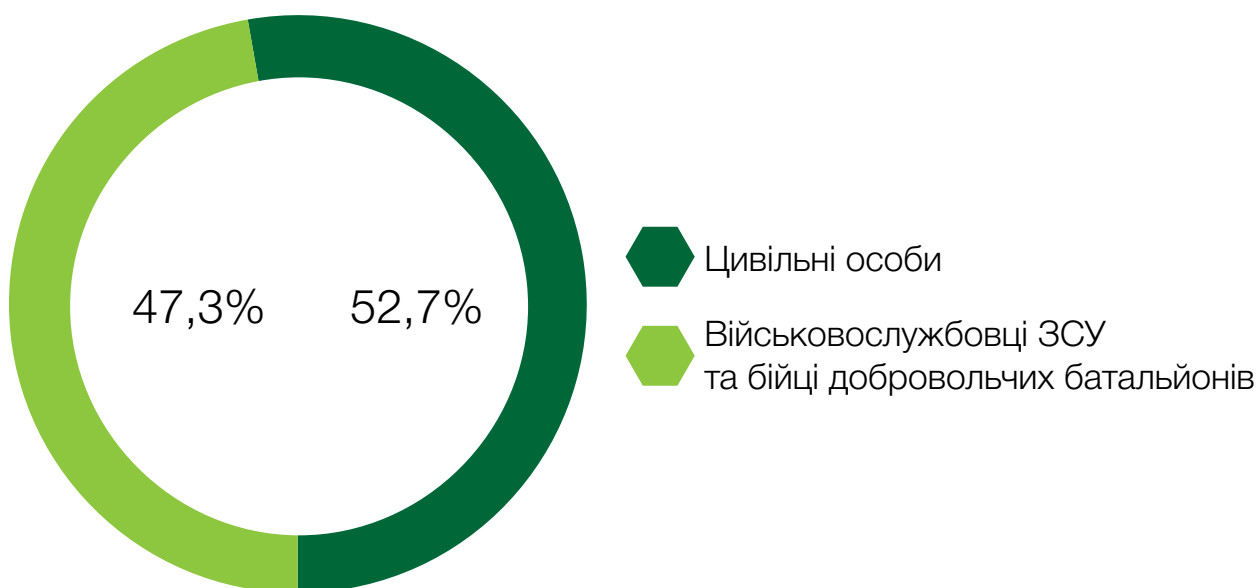
З числа затриманих цивільних – 69 (79,3%) осіб, які постійно проживають на території, підконтрольній незаконним збройним формуванням, та 18 (20,7%) осіб, які тимчасово перебували у зоні збройного конфлікту.

З числа захоплених у полон – 63 військовослужбовці Збройних сил України (80,8 %) та 15 бійців добровольчих батальйонів (19,2 %).

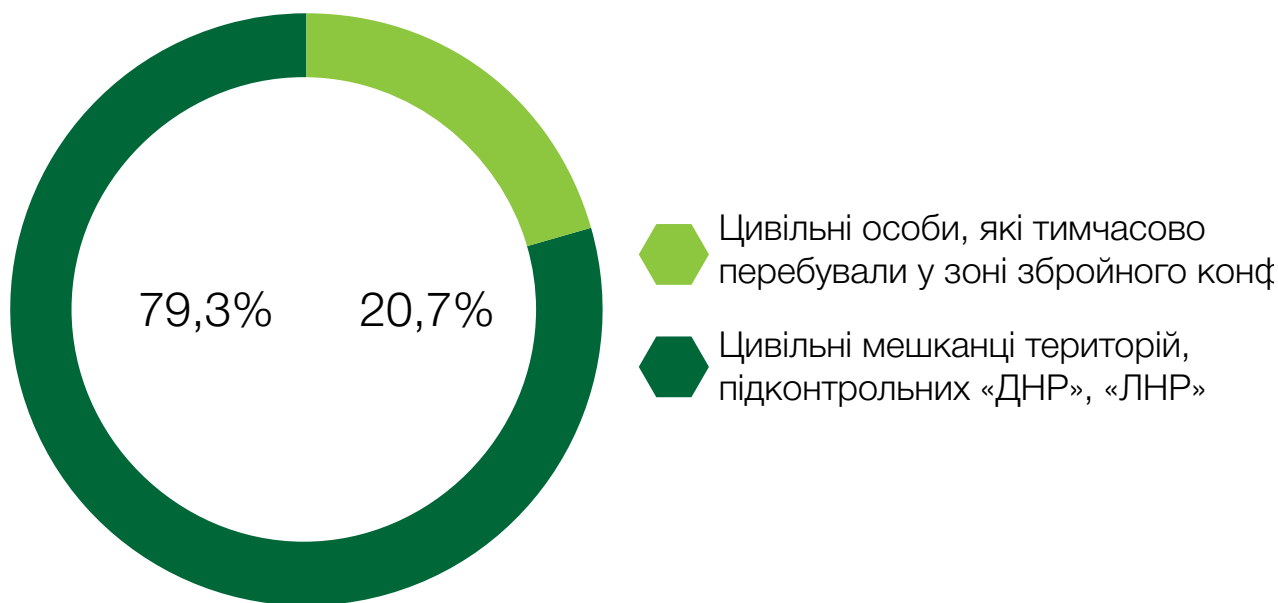
Незважаючи на певні відмінності обставин та процесу затримання, матеріали, отримані в ході дослідження, беззаперечно доводять, що процес позбавлення свободи на території, підконтрольній т. зв. «ДНР» та «ЛНР» (незаконні затримання цивільних осіб та захоплення в полон військових), відбувається без дотримання будь-яких правових норм.

Разом із надмірним застосуванням сили та невинуватеною жорстокістю цілковито ігноруються най-

Мал.7. Категорії осіб, позбавлених свободи незаконними збройними формуваннями

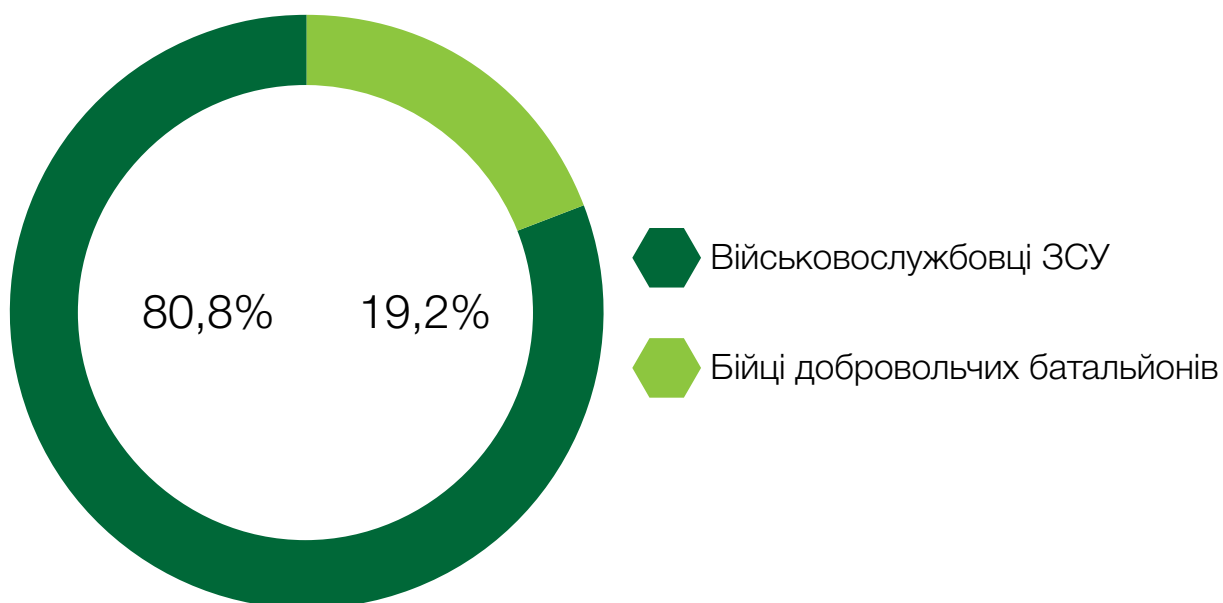
Мал.8. Категорії цивільних осіб, позбавлених свободи незаконними збройними формуваннями

більш важливі процесуальні гарантії, передбачені як національним законодавством, так і міжнародними нормами права:

- причини затримання не роз'яснюються;
- затримання документально не оформляються;
- перші допити після затримання документально не фіксуються;
- затриманим особам не роз'яснюються їхні права та обов'язки;
- не роз'яснюються підстави затримання та причини підозри чи звинувачення;
- при затриманнях як цивільних осіб, так і при захопленнях у полон військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів треті особи не повідомляються;
- не забезпечується доступ до адвоката затриманим та захопленим у полон;
- питання щодо підстав, строків та законності затримання судом не вирішується.

Мал.9. Категорії осіб, захоплених у полон незаконними збройними формуваннями

ЗАТРИМАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

Переважає більшість осіб, затриманих представниками незаконних збройних формувань – це місцеві мешканці підконтрольної бойовикам території. Частина ж затриманих цивільних не є місцевими мешканцями, а за різних обставин тимчасово перебували у зоні збройного конфлікту. Це особи, які намагалися потрапити до рідних та знайомих, що проживають на підконтрольній бойовикам території, волонтери, які потрапили до рук представників незаконних збройних формувань, тощо.

Усі досліджені затримання цивільних осіб, які **тимчасово перебували у зоні збройного конфлікту**, відбулися на блокпостах незаконних збройних формувань без обґрунтованих пояснень причин та підстав для таких дій. Затриманих змушували залишати транспортні засоби, у яких вони пересувались, та доставляли в подальшому до визначених ними приміщень.

«... при переході блокпостов ... Зашли вооруженные люди, попросили всех поднять паспорта. У меня паспорта не было, было только пенсионное удостоверение. Меня вывели из автобуса» (С-4).

«... после проезда украинского блокпоста под Волновахой, случайно оказались на блокпосту «ДНР». ... После того как нас остановили, нам приказали выйти из машины и положить руки на капот. Потом поставили на колени, забрали телефоны и документы, связали руки и отвели в находящийся на окраине Еленовки жилой дом, переоборудованный под казарму» (С-25).

« ... на блокпосту подошел вооруженный автоматом человек, ... Попросили выйти из машины. И повели в их казарму. Это были представители т.н. «ДНР» (шевроны с флагами и т.д.)» (С-34).

Обставини затримань цивільних осіб, які **постійно проживають на території, підконтрольній незаконним збройним формуванням**, досить різноманітні: в помешканнях, в населених пунктах за межами помешкань, за місцем роботи.

Затримання таких осіб у 27 досліджуваних випадках (39 %) відбувалося в помешканнях за місцем їхнього проживання. Проникнення до житла, як і самі затримання, відбувалися без будь-якого дозволу та без дотримання процедур, передбачених як національними, так і міжнародними нормами права. У непоодиноких випадках особи, які проводили затримання, привласнювали майно затриманих осіб.

«... до мене у двір увірвалися шість осіб. ... Вони були в камуфляжі, з георгіївськими стрічками, з автоматами Калашникова. ... Вони штовхнули мою немолоду матір, мати впала. Мене стягнули з дивана. Зав'язали руки позаду будівельним гумовим жгутом. Четверо бойовиків провели обшук в домі. Забрали но-

утбук ASUS (модель і серійний номер не пам'ятаю), системний блок (модель і серійний номер не пам'ятаю), телефон «Самсунг» (модель і серійний номер не пам'ятаю), барсетку, в якій було близько 300 грн., ... А також пляшку горілки» (С-15).

«Почули гавкіт собак, чоловік вийшов на вулицю. ... У хату зайшли сім – вісім чоловіків зі зброєю в камуфляжі .... Вони криком змушували чоловіка лягти на землю. ... Погрожували прострелити чоловікові ноги, я попросила його скоритися. Сина також покляли на підлогу, обох змусили тримати руки за головою. ... Почали проводити обшук. Вони нічого не пояснювали, ... Забрали комп'ютер, телефони в усіх» (С-32).

« ... в дверь позвонили. Мать открыла. Ворвались шесть или восемь человек с автоматами, пулеметом и пистолетом. На меня направили пистолет и начали ... изымать вещи (деньги, компьютер, телефон). Надели наручники, вывели меня в чем был (изначально был в трусах, дали надеть штаны) и усадили в машину, желтый микроавтобус «Volkswagen»» (С-107).

У 28 досліджуваних випадках (40,6 %) затримання місцевих мешканців відбулося за межами їхніх помешкань, у тому числі в місцях масового перебування людей. Такі затримання також відбувалися без дотримання будь-яких процедур, передбачених як національними, так і міжнародними нормами права, без обґрунтованих пояснень причин та підстав затримання.

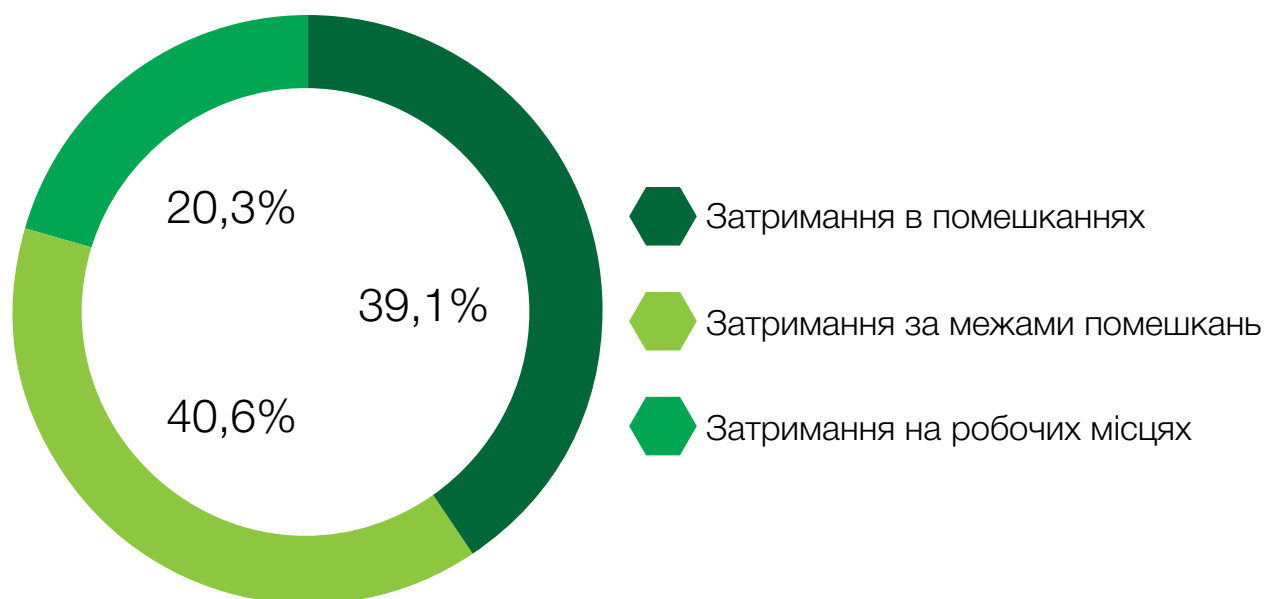
«До мене підійшов один «денеєрівець», запитав документи, почав перевіряти документи та вміст мого рюкзака. Потім до нього приєднався ще один «денеєрівець» з автоматом. .. Мене заохали до авто та відвезли на територію покинутого заводу «Хімреактив» (С-14).

«Я вийшов із магазину «Сільпо» у м. Краматорську. До мене підійшов чоловік в штатському, ... потім підійшли ще двоє, заохали мене у червоній «Ланос», відібрали речі, телефон, на голову натягнули балаклаву. ... Возили десять хвилин, потім пересадили ще до однієї машини і відвезли на підвал. ... На підвалі мені зняли балаклаву та перемотали голову і очі синьою липкою стрічкою, щоб я нічого не бачив» (С-57).

У 14 досліджуваних випадках (20,3 %) затримання відбулося за місцем роботи затриманих. Як правило, такі затримання відбувалися з метою позбавлення власності, вирішення матеріальних та інших питань на користь представників незаконних збройних формувань тощо.

«Я ... являюсь хозяином магазина-кафе на ... . 2 июля, около 13-00 в кафе зашли двое в камуфляже ... и заказали две бутылки пива, курицу, салат и 200 грамм водки. После того как они поели, ... официант подошла к ним со счетом. Они сказали, что расчи-

Мал.10. Обставини затримання цивільних осіб, які проживають на територіях, підконтрольних незаконним збройним формуванням

тываться не будут и попросили вызвать хозяина кафе. Они сказали, что ... мне следует проехать с ними для выяснения обстоятельств. Я им предлагал просто уйти, но они настояли на том, чтобы я проехал с ними» (С-102).

«Я работал риэлтором в агентстве недвижимости г. Алчевска. Позвонил человек и попросил показать одну из квартир, которая на тот момент сдавалась в аренду. ... Когда я подошёл в договоренное время к подъезду, то возле него меня ждали два человека в камуфляжной форме. Мы зашли в квартиру, они сказали, что их она устраивает, на что я предложил им заключить договор ... перенести их въезд в квартиру до заключения договора. Один из них ... ударил меня в район солнечного сплетения и сказал, что я поеду с ними, если не хочу неприятностей. ... боевик нанёс мне несколько ударов в голову, от которых я упал и потерял на некоторое время сознание. Мне связали руки скотчем, посадили в автомобиль ВАЗ 099 вишневого цвета и отвезли в здание Алчевского отделения СБУ» (С-101).

Звертають на себе увагу провокації, які використовуються бойовиками незаконних збройних формувань при затриманнях цивільних осіб.

«... мені подзвонили невідомі люди, розмовляли українською мовою, представились так, що вони із Новописькова, переїхали лінію фронту і їм потрібна допомога, а ще їм потрібно терміново зустрітись. Домовились зустрітись в центрі міста ... Як тільки я

вийшов на зустріч із чоловіком і наблизився до нього, він відразу наставив пістолет мені в живіт, інший підбіг, зажав автомат під ребро і вдвох кинули мене в машину» (С-65).

Траплялися також випадки підсилення провокаторів з метою виманити особу з помешкання.

«... позвонили в калитку, я открьл окно и спросил, кто и почему звонит. Там была девушка в защитной форме и спросила, не сдаётся ли наш дом. Я сказал, нет, не сдаётся. Девушка ушла, а я решил выйти на улицу, т.к. подумал, что это была проверка на присутствие хозяев дома с целью грабежа. ... Непонятно откуда, появился человек с оружием (пистолет Макарова) и сказал: «Стоять, не двигаться». Подбежал второй с оружием, кому-то позвонили, и через несколько минут появилась машина ... Посадили меня в машину и с двух сторон уперли мне в бока пистолеты» (С-16).

Цивільні особи, як ті, що тимчасово перебувають у зоні збройного конфлікту, так і ті, що постійно проживають на території, підконтрольній незаконним збройним формуванням, затримуються як бойовиками незаконних збройних утворень, так і представниками квазі-державних силових утворень (міліції, комендатури, міністерства державної безпеки тощо).

8 (9,2%) з числа таких затримань здійснено бойовиками батальйону «Призрак» незаконного збройного формування «ЛНР».

Мал. 11. Суб'єкти, якими здійснені затримання цивільних осіб на території, підконтрольній незаконним збройним формуванням

9 (10,3%) – бойовиками козачого полку ім. Платова (керівник Павло Дрьомов) незаконного збройного формування «ЛНР».

3 (3,4%) – бойовиками батальйону «Оплот» незаконного збройного формування «ДНР».

5 (5,7%) – бойовиками батальйону «Восток» незаконного збройного формування «ДНР».

24 (27,6%) – представниками т. зв. органів безпеки незаконних збройних формувань «ЛНР» та «ДНР».

9 (10,3%) – представниками т. зв. комендатур незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР».

5 (5,7%) – представниками т. зв. міліції незаконних збройних формувань «ЛНР» та «ДНР».

5 (5,7%) опитаних цивільних осіб стверджують, що у їхньому затриманні безпосередню участь брали війсь-

ковослужбовці та представники спецслужб Російської Федерації.

19 (21,8%) з числа досліджуваних затримань цивільних осіб здійснено бойовиками збройних утворень, які в ході дослідження не ідентифіковані.

Матеріали дослідження свідчать, що бойовики незаконних збройних формувань та представники квазі-державних силових утворень відзначаються особливою жорстокістю при незаконних затриманнях цивільного населення.

У 16 (18,4%) випадках затримань цивільним особам протягом тривалого часу наносилися удари руками та ногами по всіх частинах тіла, у томі числі й по голові, у результаті чого були заподіяні тілесні ушкодження різної тяжкості.

«Меня задержали в одной из комнат ВУЗа, при задержании сильно избили. ..., у меня все на лице было рассечено, кровь текла, ударил меня ногой в область

Мал.12. Жорстоке поводження з цивільними особами при затриманні

живота, ... В руках у него, возможно, что то было – что-то вроде обычных ключей, которыми он меня и бил» (С-21).

«... один из них ударил меня кулаком в лицо, потом трое били руками, а потом ногами (я присел на пол), начали меня избивать – по голове, туловищу, рукам и ногам» (С-54).

«И пока грабили – били, между делом, каждый подойдет: – «Дай я ему ногу прострелю, дай я ему уши

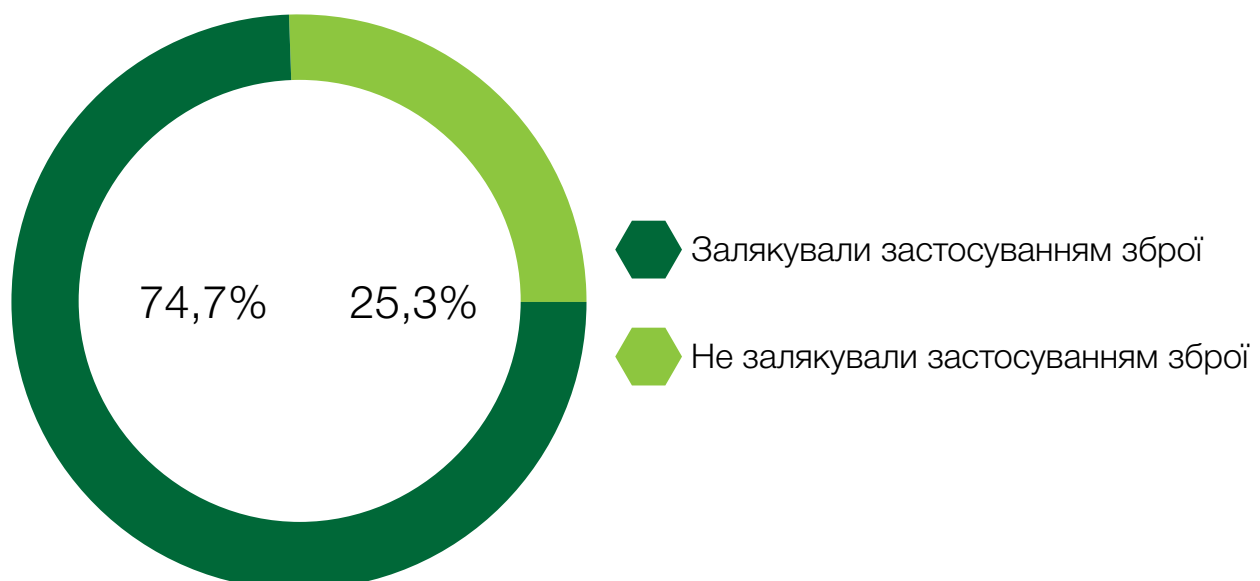
отрежу». Били по голове, чтобы не смотрел лежа на полу, по ногам. Били ногами, руками» (С-106).

У 19 (21,8%) випадках затриманим з метою заподіяння тілесних ушкоджень наносилися також удари прикладами та стволами стрілецької зброї.

«... били руками та ногами, прикладом» (С-44).

«Люди, які затримали, ... били прикладами по голові, ногами по колінах з подальшим транспортуван-

Мал.13. Залякування цивільних осіб при затриманнях застосуванням зброї

ням в багажнику автомобіля. Наслідки побиття: гематоми, вибиті зуби верхньої щелепи» (С-45).

«Били прикладами, когда задерживали, выводили из дома. Били везде, по всему телу» (С-59).

«... замахивались дубиной перед лицом, били по спине, как палкой, так и прикладом автомата, вся спина была баклажанного цвета, ... были и переломы ребер. Ножом крутили перед лицом, шеей, порезали штаны, ...» (С-117).

У 5 (5,7%) випадках до затриманих застосовано інші методи нелюдського, жорстокого поводження – застосовували електрошокер, калічили пальці рук та ніг пасатижками, наносили кульові поранення малокаліберною зброєю, тілесні ушкодження за допомогою ключих та різучих предметів тощо.

«Душили руками за шею. Стреляли из пневматического пистолета во все части тела ... . Кололи в икроножную мышцу правой ноги спицей. Сжимали все пальцы правой руки пассатижами. Использовали электрошокер, прикладывая его к разным частям тела. Повредили ножом правую руку. Издевались все лица, которые меня задерживали, примерно в равной степени. Соответственно, на теле оставались следы от попадания пуль из пистолета, колотые раны икроножной мышцы правой ноги, раны от сжатия пассатижами всех пальцев правой руки, колотые раны ладони правой руки, был поврежден глаз, он плохо видел» (С-79).

«Было зроблено поріз горла, пошкодили грудну клітку» (С-22).

«... меня начали бить человека три, ... Это длилось около часа, ствол в рот пихали, били прикладом, «Ботаник» кричал: «Скальп буду снимать, ...»» (С-29).

У 65 (74,7%) досліджуваних випадках затримань цивільних осіб залякували застосуванням вогнепальної та холодної зброї.

«Залякували ... зброєю, ножом в мене перед носом водили» (С-97).

«Во время задержания во дворе дома выстрелили несколько раз в воздух, на меня навели прицел автомата...» (С-116).

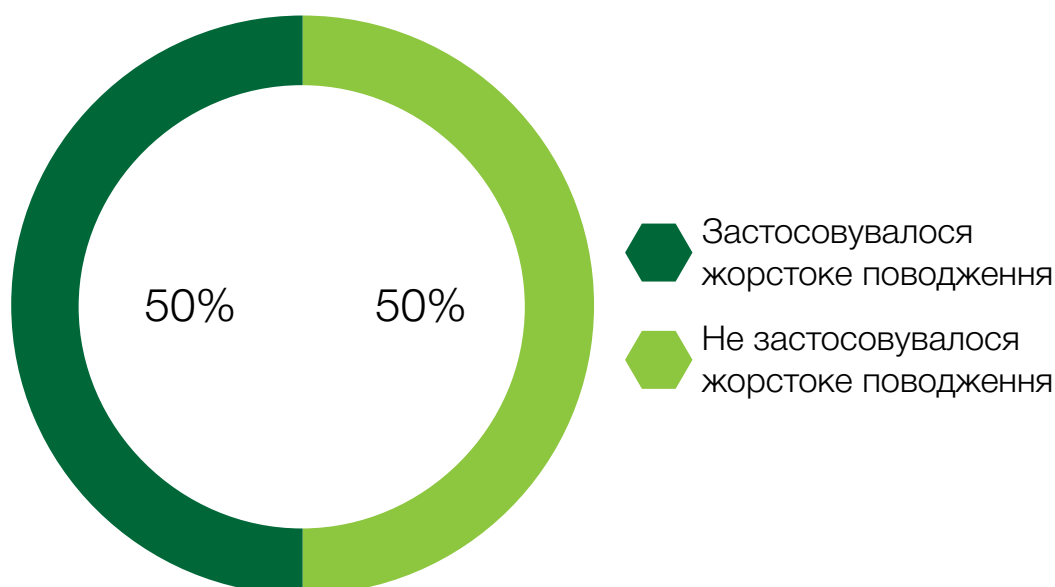
У 10 (11,5%) досліджуваних випадках затриманням були піддані цивільні жінки.

Жорстоке, нелюдське поводження бойовиків незаконних збройних формувань та представників квазі-державних силових утворень з жінками є особливо показовим. Так, у 5 (50%) випадках затримань над жінками, у тому числі вагітними та похилого віку, знущалися, застосовували до них різноманітні види катувань тощо.

«... была избита человеком, который называл себя Олег Кубрак, угрожал изнасилованием, резал руки, ноги и шею ножом» (С-30).

«...боевики начали бить меня прикладами автоматов по голове, по спине, по рукам. ... руки назад заломили. Каждый старался меня ударить, каждый старался меня за волосы схватить. ... У меня была разбита голова и вывихнута рука» (С-47).

Мал. 14. Жорстоке поводження з жінками при затриманні

Мал.15. Застосування фіксації до затриманих цивільних осіб

«Меня очень сильно избили. Избивал боевик с псевдонимом «Рысь». Он бил битой, когда вытаскивал меня из машины. Держал за волосы и дергал. Бил битой по ноге и ребрах. Потом, связав руки за спиной, кинул на траву вместе с остальными. Потом все били ногами по ребрам. При задержании были связаны руки за спиной проволокой, затем, когда перевозили из исполкома в горотдел (к российским военным), также были связаны руки проволокой» (С-49).

«Меня душили пакетами. Потом передергивали затвор, пистолет приставляли ко лбу, ... рядом выстрелил с ухом, ... электрошокер применялся неоднократно. Потом надели наручники, то есть капроновую ленту с защелкой» (С-93).

До цивільних осіб при затриманнях у 56 (64,4%) досліджуваних випадках бойовики незаконних збройних формувань та представники квазі-державних силових утворень на тривалий час застосовували фіксацію за допомогою наручників, мотузки, гумового джгута, проволоки тощо. Така фіксація в переважній більшості випадків застосовувалася з метою створення максимальної вразливості затриманих осіб.

«Люди, які мене затримували, застосовували фіксацію за допомогою наручників, ... до моменту доставлення мене до місця постійного утримання» (С-2).

«Применяли связывания – ... мне связали руки чем-то за спиной. После мне приказали встать, но я не мог со связанными руками, ...» (С-109).

З метою створення вразливих умов затриманим цивільним особам у 29 (33,3%) випадках при затриманнях на голову одягали мішок.

«Мені натягнули на обличчя мою кепку та зверху наділи мішок на голову, ...» (С-65).

«люди, які мене затримували, ... одягали мішок на голову до моменту доставлення мене до місця постійного утримання» (С-2).

«...одягли мішок на голову на декілька годин...» (С-60).

Конвоювання незаконно затриманих з місця фактичного позбавлення свободи до місця подальшого тримання здійснювалося, як правило, тими ж бойовиками незаконних збройних утворень та представниками квазі-державних силових утворень, якими здійснювалися ці затримання.

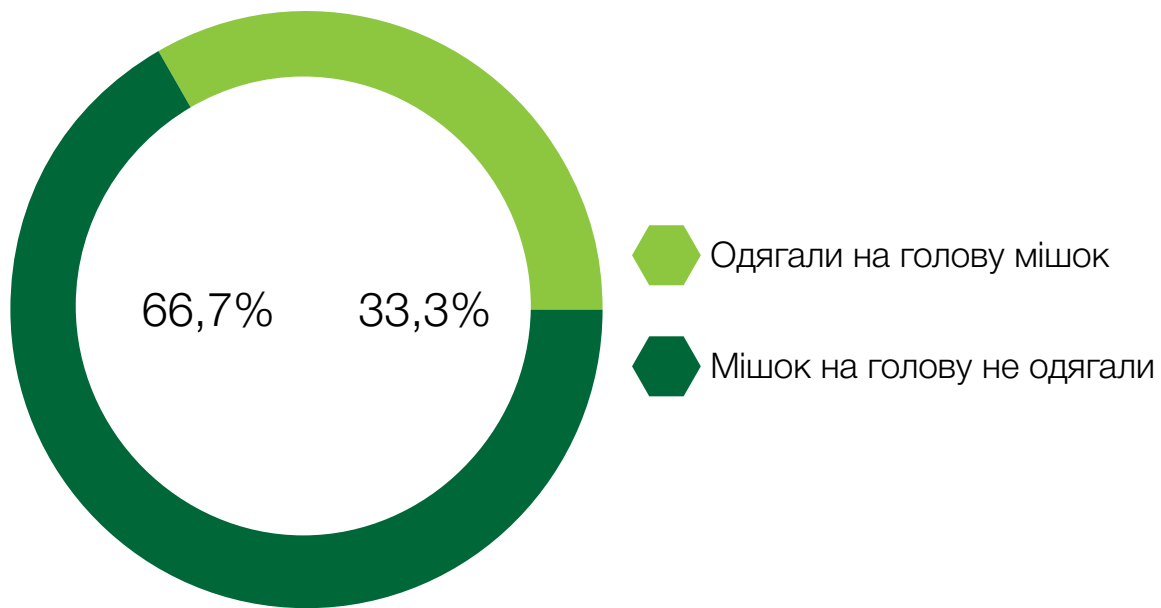
У ході цих конвоювань до цивільних осіб бойовиками також застосовуються надмірна сила та жорстокість.

Безпричинно наносилися удари, в тому числі прикладами та стволами стрілецької зброї, наносилися тілесні ушкодження колючими та ріжучими предметами.

«Були пошкоджені зуби верхньої щелепи, наявна гематома правої лобової частини черепа, проколи шилом черевної порожнини в трьох місцях, поріз вказівного пальця правої руки, пробита стопа правої ноги шилом, значні гематоми колінних суглобів обох ніг, пошкодження ребер» (С-45).

«... Когда я им говорила, у вас же есть матери, как вам не стыдно, что вам от меня надо, тот, кто сидел слева, говорил: «Молчи, сука!», - и бил меня прикладом по плечам, по рукам, по туловищу» (С-47).

Мал. 16. Одягання цивільним особам мішка на голову при затриманні

«На блокпосту в населеному пункті Михайлівка мене висадили. Один із стоящих на блокпосту ударив мене декількома разами в груди (були синяки, к відачу я не обрацався)» (С-115).

Матеріали дослідження також свідчать про непоодинокі випадки нелюдського поводження з затриманими цивільними особами у вигляді перевезення їх в багажниках легкових автомобілів.

«... мене зашхнули в багажник собственой машини, а моего товарища положили в багажник внедорожника» (С-20).

«До міського відділу міліції м. Костянтинівки доставили в багажнику автомобіля ... там зав'язали руки та очі, певний час возили в багажнику автомобіля, потім привезли до СБУ м. Слов'янська» (С-45).

В ході конвоювання з місця фактичного затримання до місця подальшого тримання відбувалися залякування із застосуванням вогнепальної та холодної зброї.

«Предложили сразу меня расстрелять. Велели стать мне на песок, чтобы кровь не растекалась. Один спросил меня, куда я хочу получить пулю. Предложил в ногу или сразу на смерть. Я выбрал не мучаться. Расстреливать угрожали из АКС, из ПМ. Мне говорили, что отрежут пальцы. Доставали и показывали ножи. Сказали, что мне повезло, потому что ранен и потому что сейчас отсутствует на блокпосту их врач, который любит отрезать уши» (С-115).

«Угрожали направленным на меня оружием» (С-16).

«... боец упер мне пистолет Макарова в живот и наклонил лицом вниз» (С-35).

«... під час транспортування на мене був прицілений автомат» (С-44).

ЗАХОПЛЕННЯ У ПОЛОН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА БІЙЦІВ ДОБРОВОЛЬЧИХ БАТАЛЬЙОНІВ

Розглядаючи питання щодо захоплення у полон військовослужбовців Збройних сил України (ЗСУ) та бійців добровольчих батальйонів, варто звернути увагу, що у 65 (83,3%) досліджуваних випадках (за свідченнями колишніх полонених) такі захоплення відбувалися в результаті бойових зіткнень за безпосередньої участі у протистоянні збройних сил Російської Федерації.

«Задерживали военнослужащие Российской Федерации. Приехавший офицер предъявил документы. В документах написано: центральный округ города Москвы, полковник «СОБР» из спец. отряда быстрого реагирования. Полковник Грек или Греков, я не помню точно фамилию. Его «Греком» называли. С ним были солдаты» (С-18).

«Представители вооруженных сил Российской Федерации, ... при разговоре они не скрывали своих званий, названия части и откуда они, а конкретно называли офицером российской армии - позывной «Лиса», командиром роты десантно-штурмовой бригады Псковской воздушно-десантной дивизии, Российская

Федерация. Техники было много, БМП, БТР, танки. Они окружили нашу колонну» (С-50).

«Затримували військовослужбовці Російської Федерації. Вони не приховували належність до збройних сил РФ, казали, що вони нібито на навчаннях у Ростові. Чи дійсно вони думали, що вони в Росії, я не зрозумів. ... Були одягнені в російську форму з російськими шевронами, ... у них була російська техніка з позначками – біле коло з трикутником всередині» (С-53).

«Нас затримували військовослужбовці Російської Федерації. ... це була 13-та десантно-штурмова бригада, командир їхнього батальйону з позивним «Ліса» (С-118).

«Главный у них был человек и был одет в военную форму российского производства .... В дальнейшем этого человека опознали как генерала РФ Ленцова Александра. Видео с его участием имеется на сайте ютуб под названием «Дебальцевский котел - кривбасс сдался в плен» (10:00-12:30)» (С.М-33)³.

Матеріали дослідження містять також відомості про захоплення військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів бойовиками незаконних збройних формувань, зокрема Донськими козаками угрупованнями, які склалися як із місцевих жителів, так і найманців із Російської Федерації, тощо.

Свідчення військових, які були захоплені і перебували в місцях несвободи, вказують на певні особли-

вості щодо прийняття рішень про подальше тримання військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів, які були захоплені збройними силами Російської Федерації. Іноді такі рішення приймали безпосередньо представники Збройних Сил РФ.

«... офицер российской армии, позывной «Лиса», командир роты десантно-штурмовой бригады Псковской воздушно-десантной дивизии, Российская Федерация, который постоянно с кем-то по телефону согласовывал действия относительно нашего задержания» (С-50).

Але в переважній більшості випадків право прийняття рішення про подальше тримання захоплених військовослужбовців РФ делегували ватажкам незаконних збройних формувань т. зв. «ЛНР» та «ДНР».

«Після того, як мене привезли в центр м. Донецьк в будівлю СБУ, рішення приймав чоловік на ім'я Едік, ще його називали «Слідчий», або «Слідак» ... Було схоже, що він працівник СБУ у Донецькій обл., так як він дуже добре орієнтувався у будівлі, ...» (С-62).

«... старшина армії РФ, який хотів передати нас Червоному Хресту. Говорив весь час, що нас невдовзі відпустять, вивезуть кудись та передадуть Червоному Хресту, тому що як полонені ми їм не потрібні. Він був більше милосердним, дозволяв ховатися під час обстрілів. ... капітан армії РФ, ... умовив першого передати нас ДНРівцям» (С-27).

Матеріали дослідження вказують на особливу жорстокість та надмірне застосування сили (фізичні знущання, спричинення каліцтв, приниження тощо) до

³ Good extraterrestrial. Дебальцевский котел - Кривбасс сдался в плен. – 17 лютого 2015 р. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=12biykOhqz0>

Мал.17. Захоплення в полон військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів

Мал. 18. Жорстоке поводження з військовослужбовцями ЗСУ та бійцями добровольчих батальйонів

військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів при захопленнях їх у полон. Жорстоке поводження при затриманні застосовувалося у 68 (87,2%) досліджуваних випадках.

«... били, наносили uszkodження електричним током та іншими способами. ... особисто терорист Захарченко молотком зламав вказівний палець на правій руці. ... на лівій руці залишилися шрами в вигляді літери «А» та інші шрами, адже різали руку, намагаючись викарбувати ім'я Асван» (С-125).

«Особи, що нас затримали, бачили, що мій товариш поранений, бо у нього була шина на нозі – специфічна, щоб знерухомити ногу. ДНР-івці бачили, що людина поранена, ... – вони мого товариша викинули з машини і почали ще йому стрибати по нозі. Після того, як нас витягли з машини, почали наносити удари і руками, і ногами. ... били прикладами... Ми лежали на землі, куди саме завдавали удари, не можу вже сказати... Не можу зорієнтуватись, скільки часу це побиття тривало» (С-87).

«При затриманні мене били прикладом, ... Ми стояли на колінах, руки за головою, голова опущена, в мене все затергло, навіть судороги були. Ми так простояли десь з передобідньої пори і до того, як почало темніти» (С-114).

«... били ногами по туловищу, руками, прикладами от автоматів по голові ... пытались отрубить топором пальці на нозі, сдавлювали плоскогубцями пальці на руках» (С-23).

До полонених військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів майже у всіх випадках захоплення застосовувалася фіксація за допомогою пластикових хомутів, проволочки, ременів та скотчу. Очі їм на тривалий час зав'язували пов'язками.

«Застосовували зв'язування мотузкою та спеціальною проволочкою-затяжкою позаду, доволі довго, декілька годин. Очі були зав'язані пов'язкою весь час» (С-27).

«Застосовували зв'язування. Ті, що затримували, зв'язали руки та посадили на БМП. Я був зв'язаний ... до того часу, поки нас не привезли в тимчасовий табір» (С-53).

«... одягали мішок на голову, попередньо замотавши очі та зв'язавши руки (переді мною, долоньями назовні) скотчем. У такому стані я був, поки мене транспортували, приблизно дві – дві з половиною години» (С-62).

Особливості конвоювання захоплених у полон військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів полягають у тому, що процес такого конвоювання іноді тривав надто довго (часто більше доби) і суб'єкти, які його здійснювали, змінювалися. Матеріали дослідження містять відомості про численні випадки, коли конвоювання розпочинали підрозділи збройних сил РФ, а продовжували бойовики незаконних збройних формувань.

«Конвоювання відбувалося більше доби, оскільки нас «возили за собою» спочатку військові РФ, які обстрілювали наші позиції, а потім на наступний день вони передали нас ДНРівцям, які також не одразу нас привезли до місця тримання» (С-27).

«Після здачі 30 вересня представників «Донбасу» і ЗСУ вели пішки 10 км на захід в бік російського кордону, ... 31 серпня нас вишикували і розділили Збройні сили України і «Донбас» окремо. Приїхали представники, і нас – добровольців батальйону «Донбас» - передали їм» (С-46).

«... после задержания мы восемь километров под конвоем вооруженных сил РФ пешком шли в поселок Красносельское, там переночевали в поле, на следующий день нас передали боевикам ДНР (они себя идентифицировали как подразделение «Моторолы»), и в кабине холодильника-рефрижератора были доставлены в первое место содержания – г. Донецк» (С-50).

Майже у всіх випадках захоплених у полон перевозили до місця подальшого тримання в нелюдських умовах транспортними засобами, не передбаченими для перевезення людей. Окрім того, на великі відстані полонених конвоювали пішки.

«Перевозили у вантажному автомобілі, не пристосованому для перевезення людей, у кузові. У всіх осіб були зав'язані очі, спочатку декілька годин були зав'язані зап'ястя, але ми почали скаржитися, що втрачаємо чутливість пальців, то зав'язки були ослаблені» (С-27).

«... після затримання були розміщені в підвалі церкви (в полі) неподалік (метрів 50) від місця затримання, наступного дня вели пішки, потім перевозили в КАМАЗі, шляхом виїзду на територію РФ, а потім знову на територію України – в Сніжне. Бачили кордон через прорізаний тент автомобіля» (С-72).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ:

На території, підконтрольній т. зв. «ДНР» та «ЛНР», не дотримуються норми будь-якої системи права, у тому числі цілковито ігноруються процесуальні гарантії затриманих осіб, передбачені як національним законодавством, так і міжнародними нормами права.

Затримання, проникнення до житла та інші обмеження прав людини є масовими, відбуваються без будь-якого дозволу та без дотримання процедур, передбачених як національними, так і міжнародними нормами права.

Бойовики незаконних збройних формувань та представники квазі-державних силових утворень (органів безпеки, міліції, комендатур тощо) відзначаються особливою жорстокістю по відношенню до цивільного населення. Масовими є прояви катувань, жорстокого поводження, невиправданого застосування засобів фіксації та зброї.

Зафіксовані непоодинокі випадки затримання жінок, у тому числі вагітних і похилого віку, та знущання над ними.

Переважає більшість захоплень у полон військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів відбувалася за безпосередньої участі військовослужбовців збройних сил Російської Федерації.

У переважній більшості випадків до військовослужбовців ЗСУ та бійців добровольчих батальйонів під час їх захоплення у полон та конвоювання до місць подальшого тримання застосовувалися катування та жорстоке поводження.

V. «ПЕРСОНАЛ» МІСЦЬ НЕСВОБОДИ

Отримані свідчення заарештованих і полонених дозволяють стверджувати, що у більшості випадків серед «персоналу» місць несвободи був відсутній розподіл функцій. Так, функції затримання, конвоювання та охорони у 38,6% випадків здійснювали одні й ті ж самі люди. Ще у 53,8% випадків ці ж люди проводили процедуру допиту. Зазначені факти універсального поєднання «в одній особі» усіх функцій зафіксовані відносно пропорційно на територіях, підконтрольних т.зв. «ЛНР» (30,1%) та «ДНР» (22,7%):

Луганська область

- м. Луганськ: 6-й окремих козачий полк ім. Платова (керівник П.Дрьомов) – 1 випадок; група швидкого реагування «Бетмен» О.Беднова – 3 випадки; підрозділ МГБ «Смерш» – 1 випадок; комендатура т.зв. «ЛНР» – 3 випадки;
- Станиця Луганська, збройне формування т.зв. «ЛНР» – 1 випадок;
- м. Алчевськ, батальйон О. Мозгового «Призрак» – 3 випадки; комендатура т.зв. «ЛНР» – 1 випадок; дружина ім. благовірного князя О. Невського – 4 випадки;
- м. Красний Луч, збройне формування т.зв. «ЛНР» – 1 випадок;
- м. Краснодон, батальйон «Витязь» – 1 випадок;
- м. Лисичанськ, батальйон О. Мозгового «Призрак» – 1 випадок;
- м. Перевальськ, козаки «Всевеликого війська Донського» – 2 випадки;
- м. Свердловськ, козаки «сотні ім. С. Синельникова» – 1 випадок;
- м. Северодонецьк, козаки «Армії Юго-Востока» – 1 випадок; 6-й окремих козачий полк ім. Платова – 2 випадки;
- м. Стаханов, 6-й окремих козачий полк ім. Платова – 1 випадок; козаки отамана Козицина – 1 випадок.

Донецька область

- м. Донецьк: приміщення ГУМВС – 1 випадок; приміщення СБУ – 2 випадки; приміщення одного з ІТТ – 1 випадок; бойовики «Оплоту» – 2 випадки;
- представники «Російської Православної Армії» – 2 випадки;
- м. Горлівка, збройне формування т.зв. «ДНР» – 1 випадок;
- м. Дзержинськ, комендатура т.зв. «ДНР» – 1 випадок;
- м. Докучаєвськ, збройне формування т.зв. «ДНР» – 2 випадки;
- м. Дружківка, збройне формування «НКВД» – 1 випадок;
- м. Костянтинівка, збройне формування т.зв. «ДНР» – 1 випадок;
- м. Краматорськ, збройне формування т.зв. «ДНР» – 1 випадок;
- м. Макіївка, збройне формування т.зв. «ДНР» – 1 випадок;
- м. Сніжне, військові РФ – 20 випадків;
- м. Ясинувата (станція), батальйон «Восток» – 1 випадок.

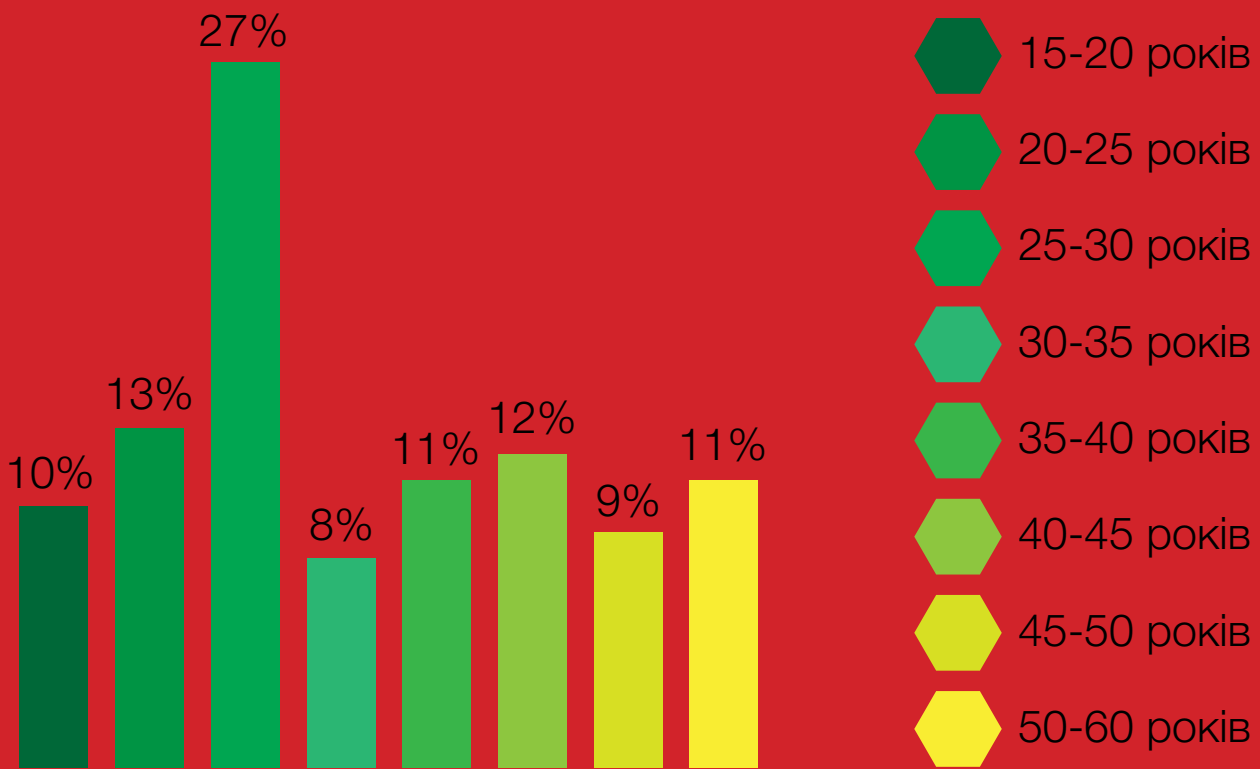
З огляду на це є сумнівною можливість об'єктивного ставлення та гуманного, недискримінаційного поводження з більшістю осіб, які утримувалися у місцях несвободи. Статистика застосування побиття та катувань підтверджує цю тезу – 54,5% опитаних стали жертвами фізичного насильства під час утримання та допитів у місцях несвободи.

Серед 101 детально описаного охоронця місць несвободи найбільш численну категорію складають особи віком 25-30 років (26,5%) (Мал. 19).

Слід звернути увагу на те, що в охоронці було залучено щонайменше чотирьох 15-річних юнаків у м. Сніжне (Донецька обл.), озброєних АК 47, РПК, СКС (С-26), а також 17-річну дівчину у м. Макіївка (Донецька область) (С-123).

Мал. 19. Віковий розподіл персоналу, що здійснював охорону місць несвободи

Мал. 20. Віковий розподіл персоналу, що брав участь у проведенні допитів

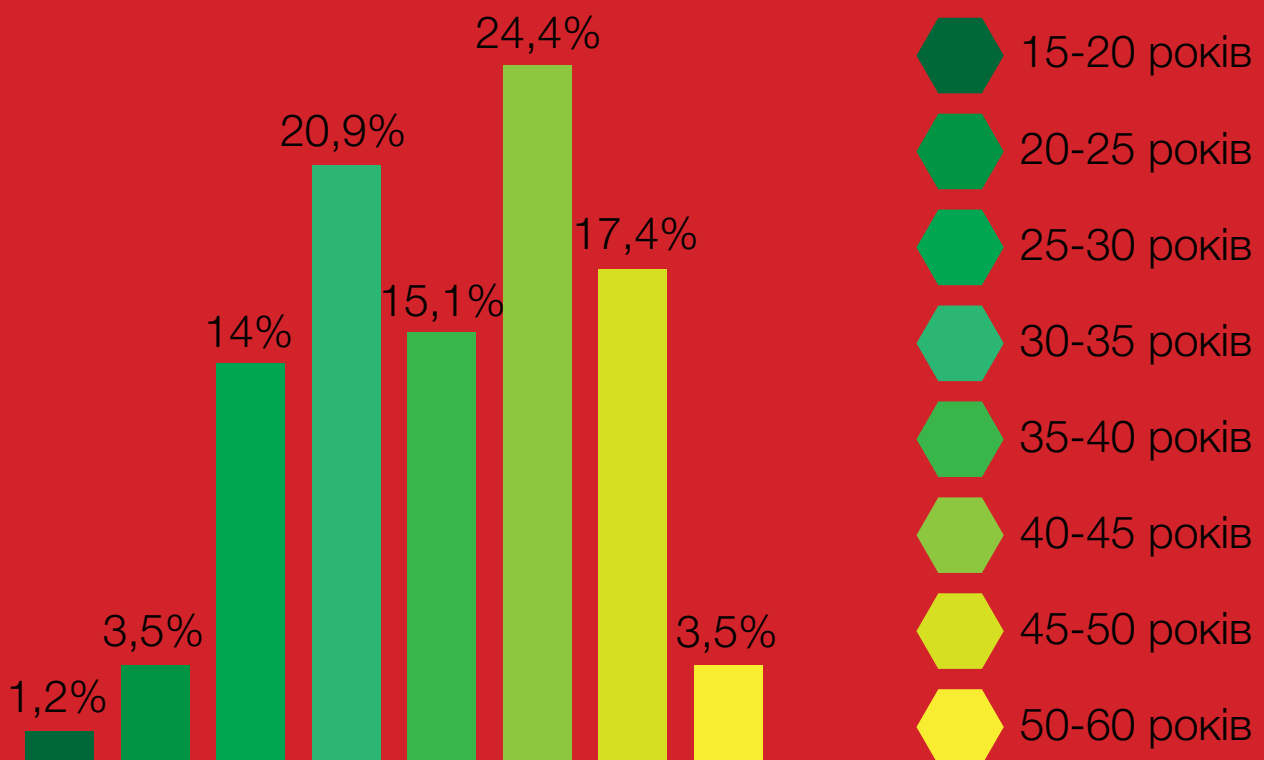

Фото 15. Залучення дітей до участі у збройних формуваннях. Батальйон «Восток» .⁴

- 15-20 років – 10 осіб (10%);
- 20-25 років – 13 осіб (13%);
- 25-30 років – 27 осіб (27%);
- 30-35 років – 8 осіб (8%);
- 35-40 років – 11 осіб (11%);
- 40-45 років – 12 осіб (12%);
- 45-50 років – 9 осіб (9%);
- 50-60 років – 11 осіб (11%).

Віковий розподіл 86 описаних осіб, які були задіяні у проведенні допитів, демонструє перевагу вікової категорії від 40 до 45 років (Мал. 20)

- 15-20 років – 1 особа (1,2%);
- 20-25 років – 3 особи (3,5%);
- 25-30 років – 12 осіб (14%);
- 30-35 років – 18 осіб (20,9%);
- 35-40 років – 13 осіб (15,1%);
- 40-45 років – 21 особа (24,4%);
- 45-50 років – 15 осіб (17,4%);
- 50-55 років – 3 особи (3,5%).

Серед допоміжного персоналу слід зазначити також медичних працівників, залучення яких було зафіксовано в м. Донецьку, м. Сніжне та м. Макіївка (Донецької обл.), м. Луганськ, мм. Красний Луч та Алчевськ (Луганської обл.). На статус в'язнів медичний персонал практично не мав змоги вплинути, через що звільнення або переведення в інше місце з причини захворювання практично не відбувалося. Як правило, медична допомога обмежувалася обробкою отриманих ран, ін'єкціями знеболювальних чи антисептичних засобів. Відсутність медичного персоналу у 2/3 місць несвободи призвели до порушення вимог міжнародних документів, ратифікованих Україною. В першу чергу це стосується статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також вимог інших міжнародних стандартів, зокрема Європейських пенітенціарних правил (2006 р.)⁵, стаття 41.2 яких наголошує на необхідності заходів задля забезпечення при потребі термінової невідкладної допомоги доступу до послуг кваліфікованого лікаря. Свідчення опитаних нами військовослужбовців ВСУ також вказують на недотримання «персоналом» місць несвободи вимог Женевських конвенцій в частині поведінки лікарського персоналу:

«Власті, що тримають у полоні, видають на прохання кожному військовополоненому, який пройшов лікування, офіційну довідку із зазначенням характеру його хвороби чи поранень, тривалості й характеру лікування. Дублікат такої довідки надсилають до Центрального агентства у справах військовополонених»⁶.

Ми маємо вказати окремо на той факт, що попри засади лікарської етики, не увесь медперсонал дотримувався принципів надання невідкладної допомоги затриманим та полоненим. Керівний склад міської лікарні м. Краснодон (вул. Земнухова, 151), наприклад, негативно ставився до необхідності надання допомоги військовополоненим з числа українських військовослужбовців, навмисно спричиняючи їм біль під час післяопераційних процедур (С-52).

У складі збройного формування МГБ «Смерш», що базувалося влітку 2014 р. у м. Луганськ (пл. Героїв Великої Вітчизняної війни, 10), як показали свідки та постраждалі, перебували 2 російських медпрацівники – фельдшери на прізвисько «Пал Палич» та «Каха» (Калінін Валерій Іванович із Краснодару). Перший займався каткуванням з використанням медичних інструментів, а другий виявляв особливу жорстокість при зверненні до нього арештантів (С-65).

⁵ Правозахист-2010. Європейські пенітенціарні правила, ст. 41.2 – 5 травня 2015 р. - Режим доступу: <http://pravozahist.com.ua/?p=210>

⁶ Ст. 30 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU49007.html

⁴ Ylmoscova. Andrey Donetsk. – 29 липня 2014 р. - Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=Z6_Z0a7sTyl

З іншого боку, незаконні формування також примушували медичних працівників до виконання невластивих їм функцій. У м. Луганську, наприклад, такі факти стосуються групи швидкого реагування «Бетмен»:

«Під час побиття, якщо жертва непритомніла, викликали медика. Медик щось вколював і приводив жертву до тями. Тоді тортури продовжувались» (С-122).

У рамках дослідження вкрай важко охарактеризувати інший персонал, що забезпечував перебування затриманих у місцях несвободи. Пов'язано це, перш за все, з неофіційним статусом цих місць, де у збройних формувань т.зв. «ЛНР/ДНР» не виникало навіть потреби у налагодженні нормальних умов утримання в'язнів. Тому навіть приготуванням їжі займалися або охоронці, або самі арештанти/полонені. Лише в поодиноких випадках для функцій обслуговування залучався допоміжний персонал з місцевих жителів (м. Донецьк, м. Сніжне та м. Іловайськ Донецької обл.) (С-02, С-06, С-15, С-30, С-48).

Серед персоналу місць несвободи жінки зустрічаються вкрай рідко. Зокрема, поки що відомо лише про семеро з них:

- Слідчий «міліції т.зв. ЛНР», м. Алчевськ – жінка близько 30 років з руським волоссям, працювала у міському відділі «міліції ЛНР» (С-37).
- «Багіра», член військового формування т.зв. «ДНР», м. Сніжне (Донецька обл.) – місцева жінка за 30 років, білявка з короткою стрижкою, 160 см на зріст, міцної статури, одягалася переважно в камуфляжний військовий одяг, озброєна. Брала участь у проведенні допитів разом із військовослужбовцем РФ (С-41, С-74, С-80, С-84):
- Охоронниця «Топаз», керівника «Оплоту»: *«Досить «дебела», здорова молодиця, висока – 180 см, симпатична, років 25. Волосся світле, довге до пояса, було розплетене. На голові була советська пілотка з зіркою. Обличчя продовгувате, ніс великий, «клюковатий» – довгий, вузький, з горбинкою. Одіта в чорну футболку з рукавами нижче ліктя, військові штани, на грудях великий хрест на 12 см на цепочці. Мала пістолет Макарова і дві гранати, одна з яких на розгрузці висіла на грудях» (С-5).*
- Олена «Гюрза», снайперша з Російської Федерації, входила до складу одного з підрозділів – «Басмачі» або «Спарта», виконувала охорону військовополонених у м. Макіївка (Донецька обл.), під час допиту порізала одному з вій-

ськовополонених все обличчя лезами (С-123, 124).

- Члени одного з підрозділів – «Басмачі» або «Спарта»: «Марія з Маріуполя, Света з Росії, Аня (17 років) з Донецька». Виконували охорону військовополонених у м. Макіївка (Донецька обл.) (С-123).

Персонал місць несвободи складався переважно з місцевих жителів. Проте свідчення 44% опитаних постраждалих вказують на їх особистий контакт з щонайменше 58 найманцями з Російської Федерації, а також кадровими військовими РФ, які відігравали керівну роль у проведенні допитів та організації охорони місць несвободи. Такі випадки були зафіксовані:

Луганська область

- м. Луганськ: підрозділ МГБ «Смерш» – 7 випадків; приміщення ОДА – 4 випадки; ІВС Ленінського РВ – 2 випадки; комендатура ЛНР – 12 випадків;
- м. Алчевськ, батальйон «Призрак» – 2 випадки;
- м. Краснодар, батальйон «Витязь» – 1 випадок;
- м. Свердловськ – 11 випадків;
- м. Стаханов, козаки отамана Козицина – 2 випадки.

Донецька область

- м. Донецьк: «Російська Православна Армія» – 1 випадок; батальйон «Оплот» – 5 випадків; приміщення СБУ – 5 випадків; колишній офіс Партії Регіонів – 1 випадок;
- м. Костянтинівка – 1 випадок;
- м. Краматорськ, ІВС міськвідділу міліції – 2 випадки;

Фото 16. Бурят з позивним «Ваха» - про бойові дії на Донбасі.⁷

⁷ News-Front. Інтерв'ю с добровольцем: бурят с позывным «Ваха» из подразделения «Ольхон». - 17 березня 2015 р. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=FWOAYfeSYng>

Мал. 21. Місця несвободи по населених пунктах («ДНР» та «ЛНР»)

Сєвєродоноцьк

Лисичанськ

Стаханов

Алчевськ

Перевальськ

Слов'янськ

Краматорськ

Дружківка

Костянтинівка

Дзєржинськ

Горлівка

Ясинувата

Донецьк

Докучаєвськ

 Правоохоронні органи
(міліція, СБУ, СІЗО і т.п.)

 Військові об'єкти

 Органи державної влади
та місцевого самоврядування

 Промисловий об'єкт

 Навчальний і науковий заклад

 Гараж

 ЗМІ

 Комерційний об'єкт
(заклад громадського харчування,
відпочинку, автозаправка і т.п.)

 Лікарня

 Адміністративна будівля

 Приватний будинок

 Багатоповерховий, житловий будинок

 Місця утримання під відкритим небом
(яма, вольєр, клітка, каналізаційний люк і т.п.)

Таблиця 2. Рівень вірогідності ідентифікації осіб, які виконували функції персоналу місць несвободи

№	Рівень вірогідності ідентифікації	Представники т.зв. ЛНР/ДНР	Представники РФ
1	НИЗЬКИЙ Відомо: прізвище, формування, населений пункт	78 (51,7%)	17 (63%)
2	СЕРЕДНІЙ Відомо: прізвище, формування, населений пункт + ім'я/прізвище, національність, особливі прикмети	45 (29,8%)	7 (25,9%)
3	ВИСОКИЙ Відомо: прізвище, формування, населений пункт + ім'я/прізвище, національність, особливі прикмети + подробиці біографії/особистого життя, освіта, місце народження, стабільна діяльність протягом тривалого часу тощо	28 (18,5%)	3 (11,1%)

- м. Макіївка, комплекс «Ніка» – 2 випадки;
- м. Слов'янськ – 1 випадок;
- м. Сніжне – 10 випадків;
- с. Новокатеринівка Старобешевського району Донецької області – 1 випадок.

Російськими військовими командував «Ліса». Орієнтовно 35 років. Зріст біля 175 см. Рудий. Худий. Це були контрактники із Пскова, Поволжя, Оренбурга» (С-39, С-46, С-50).

«Вони виявилися найманцями з числа громадян Російської Федерації, за їх словами – осетинами за національністю» (С-74).

«Серед охоронців були російські військові, частина охоронців примушувала співати російський гімн. Кілька людей були із Ростова. За словами людей, які були в групі, що базувалась на тому об'єкті, вони воювали в Дагестані, Іраці, Карабасі, Лаосі, В'єтнамі тощо. Серед них також був один чеченець і один осетин» (С-65).

«Лікар, що прийшов до мене, виявився капітаном російських військ в погонах та з нашивками на військовій формі. То був російський спецназ» (С-82).

Звертаючись до рівня підготовки «персоналу» місць несвободи, слід нагадати, що вимоги низки міжнародних документів є практично тотожними в цій частині. Так, від персоналу місць несвободи вимагається, щоб він був ретельно відібраний, пройшов курс підготовки з виконання своїх загальних і конкретних обов'язків. Керівництво таким персоналом повинна здійснювати особа, яка має достатню кваліфікацію та відповідні особисті якості, адміністративні навички, належну професійну підготовку та досвід^{9,10}.

Результати дослідження свідчать, що цих стандартів поведінки з військовополоненими та незаконно затриманими цивільними особами не дотримуються на території т.зв. «ЛНР/ДНР». Хоча, за повідомленнями опитуваних, щонайменше 87 осіб т.зв. персоналу мали військову освіту чи професійну підготовку в сфері діяльності правоохоронних органів. Проте 40 осіб із них були представниками Російської Федерації з досвідом роботи у збройних силах та ФСБ, а інші 47 – колишніми працівниками правоохоронних органів України (ОВС, СБУ), які здебільшого використовувалися для проведення затримань та допитів. Найбільша кількість колишніх слідчих, наприклад, що наразі перейшли на бік т.зв. ДНР, зафіксована у колишньому обласному управлінні СБУ в Донецькій області (5 осіб).

Оцінюючи вірогідність ідентифікації в подальшому зазначених в інтерв'ю осіб, які виконували функції персоналу місць несвободи (охорона, допити, конвоювання на примусових роботах, медична допомога, забезпечення їжею), ми можемо розподілити їх щонайменше на три категорії, наведені нижче у таблиці.

До категорії осіб, які мають високий рівень вірогідності ідентифікації, можна віднести, наприклад, одного з прибічників т.зв. «ДНР»:

Фото 17. Найманці з Північного Кавказу, м. Донецьк, червень 2014 р.⁸

⁸ 62.ua. Кадыров заявил, что все чеченские «хулиганы», воевавшие за боевиков «ДНР», уехали из Донбасса. – 31 липня 2015 р. - Режим доступу: www.62.ua/article/909467

⁹ Правозахист-2010. Европейські пенітенціарні правила, ст.ст. 76, 81, 84 – 5 травня 2015 р. - Режим доступу: <http://pravozahist.com.ua/?p=210>

¹⁰ UA Право. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями, ст.ст. 46, 47. - Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/data/base66/ukr66277.htm>

«Я працював на примусових роботах у людини з позивним «Григорович», звали його Віктор Григорович, він був щось на кшталт завгоспа в батальйоні «Зоря». За його словами, він був уже кілька років міліцейським пенсіонером, у минулому – заступником луганського «Беркута». Дуже ідейний прихильник Новоросії був, говорив, що йому 62 роки» (С-09).

Такі ж саме високі шанси бути уізнаним має один із представників РФ:

«У м. Сніжне рішення про тримання приймав офіцер російської армії, полковник з позивним «017», який мав шеврон «Вежливые люди». Він проводив допити виключно з військовополоненими. Керував стратою місцевого жителя. Стверджував, що брав участь у захопленні Криму та говорив, що це у нього вже четверта війна. Високий, 185-190 см зросту, міцної статури, років 40-45, з невеликим животом, випещений, зморшки на обличчі, чорняве та сивувате коротко стрижене волосся. Проживає під Москвою. Окуляри мав дуже дорогі, постійно крутив у руках пістолет Макарова. Його потім замінили тому, що він, на думку керівництва, був лояльний до полонених» (С-20, С-36, С-41, С-72, С-74, С-84).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ:

«Персонал» місць несвободи, не зважаючи на наявність серед них осіб щонайменше з військовою освітою чи професійною правоохоронною підготовкою, виявився нездатним забезпечувати дотримання вимог міжнародного гуманітарного права, Європейсь-

ких пенітенціарних правил, Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями.

Відсутність розподілу функцій серед «персоналу» місць несвободи призводить до виконання процедур затримання, конвоювання, охорони та допитів одними й тими ж особами у 53,8% випадках. Такий підхід до виконання норм права ставить під сумнів можливість об'єктивного ставлення та гуманного, недискримінаційного поводження із затриманими особами, що підтверджується фактами фізичного насильства стосовно 54,5% з них, вчиненими саме під час утримання в місцях несвободи.

Незважаючи на домінування вікової категорії 25-30 років серед охоронців «місць несвободи», слід акцентувати увагу на неприпустимість залучення до виконання цих функцій неповнолітніх юнаків та дівчат, що було зафіксовано на території т.зв. «ДНР».

Медичний персонал, що залучається незаконними збройними формуваннями т.зв. «ДНР/ЛНР» до надання допомоги затриманим та військовополоненим, є відсутнім у 2/3 місць несвободи. Решта має недостатній рівень кваліфікації, обмежені повноваження та ресурси для призначення повноцінного лікування, чим порушуються вимоги Європейських пенітенціарних правил (2006 р.) та Женевських конвенцій. Зафіксовані випадки участі медичних працівників у жорстокому поводженні із затриманими та полоненими.

У 44% випадків керівну роль у проведенні допитів та організації охорони місць несвободи відігравали кадрові військовослужбовці та найманці з Російської Федерації.

VI. УМОВИ ТРИМАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ СВОБОДИ

Проведення аналізу анкет дозволило визначити 79 окремих об'єктів на непідконтрольній Україні території, що використовувались як незаконні місця позбавлення свободи в 28 містах східної України або поблизу цих міст.

Всі місця несвободи, де перебували в ув'язненні військовослужбовці ЗСУ, бійці добровольчих формувань, волонтери або інші цивільні особи, можна умовно поділити на два типи. До першого належать ті, що певним чином передбачають тримання позбавлених волі осіб і відповідним чином обладнані та мають відповідний персонал. Це ізолятори тимчасового тримання (ІТТ) в захоплених містах, слідчі ізолятори (СІЗО), приміщення правоохоронних органів (райвідділи, міськвідділи МВС, СБУ), що призначені та завжди використовувалися для тримання осіб.

Однак практично всі опитані особи утримувалися в непристосованих для цього місцях – це були приміщення в адміністративних або навіть приватних будівлях, підвали в таких приміщеннях, гаражі, сараї, ями, інколи осіб тримали просто на відкритому повітрі. Переважна більшість опитаних осіб, які побували в місцях несвободи, зазначили, що такі місця не були належним чином облаштовані для тримання осіб під вартою та не відповідали умовам тримання особи під вартою.

Разом з тим слід відзначити, що навіть у приміщеннях правоохоронних органів затримані особи перебували в неналежних умовах, оскільки більша частина з опитаних була поміщена до підвалів, бомбосховищ, тирів. Результати опитування вказують на те, що майже половина всіх опитаних були поміщені до підвалів, а точніше – 49% від загального числа опитаних.

Місця несвободи, що були пристосовані для тримання позбавлених волі осіб, як правило, перебували під контролем правоохоронців, які продовжували працювати в цих закладах, і, відповідно, за короткий проміжок часу суттєво не змінювали стандарти утримання осіб, яких поміщали до камер або інших приміщень, передбачених для тримання осіб. Із 130 свідчень, отриманих в результаті дослідження місць несвободи, постає інформація, що такі стандартні місця утримання були більш прилаштованими для тримання, зручнішими і «комфортнішими» у порівнянні з тими умовами, коли осіб поміщали до гаражів, підвалів чи інших необлаштованих місць тримання. Підтвердженням цьому є опис тримання в умовах Алчевського міськвідділу МВС:

«Были две камеры - «клетки»: в одной содержались мужчины, в другой – женщины. «Клетка» из металлических прутьев, с лавками для задержанных. Относительно чисто, повышенной влажности и задымленности не было. Температура – комнатная. Дневного света не было. Воздуха было достаточно. Прогулок не было. По требованию конвой выводил в туалет на этаже. Кроватей, матрасов не было. Спали на лавках. Температура была нормальной (не жарко, но и не холодно, в соответствии с сезоном)» (С-3).

Неформальні місця тримання, як правило, створювалися незаконними збройними угрупованнями поблизу місць дислокації цих угруповань чи неподалік від таких місць. Це місце визначалося не лише як місце утримання, а й як місце відбування покарання тих, хто «завинив»: допустив дисциплінарні проступки, потрапив до рук бойовиків без документів, не так подивився чи не те їм сказав (С-105), перебував у

Таблиця 3. Об'єкти, що були відвідані моніторами під час дослідження

№	Місто	Об'єкт	Місця безпосереднього тримання
1	Дзержинськ	міськвиконком	приміщення на першому поверсі
2	Костянтинівка	Костянтинівська міська рада/Костянтинівська міжрайонна прокуратура	підвал
3	Слов'янськ	СБУ	підвал
4	Слов'янськ	міськвиконком	приміщення на 4 поверсі (утримувалися заручники ОБСЄ) та підвал
5	Краматорськ	міськвиконком	приміщення на першому поверсі (гардеробна)
6	Краматорськ	приміщення ювелірної майстерні	два приміщення в підвалі
7	Сєверодонецьк	Державний НДІ азотної промисловості і продуктів органічного синтезу, вул. Вілесова, 1	підвал
8	Сєверодонецьк	УБОЗ	камери
9	Сєверодонецьк	СБУ	
10	Лисичанськ	СБУ	підвал
11	Лисичанськ	ЗАТ «Лисичанський скляозавод «Пролетарій» в м.Лисичанську	бомбосховище-підвал
12	Лисичанськ	ДТСААФ в м. Лисичанськ (колишня комендатура)	підвал

стані алкогольного сп'яніння або просто на якусь особу було зроблено донос. Такі неформальні місця тримання осіб під вартою вважалися набагато жорсткішими за умовами тримання. За такі місця формально ніхто не ніс відповідальності, і поводження з поміщеними туди особами залежало від волі тих, хто свавільно позбавляв волі цих осіб. Слід зазначити, що 59 із загального числа опитаних осіб, що становить 47%, потрапили саме до таких «саморобних» неформальних місць несвободи, які використовували злочинці з проросійських збройних угруповань.

При цьому такими угрупованнями не визнавались ніякі правові норми, вони вчиняли злочин, порушуючи статтю 146 Кримінального кодексу України, яка передбачає покарання за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Свідченням як патологічної садистської жорстокості, так і повної безкарності злочинців є, зокрема, й опублікована інформація про жертви бандита Лютого¹¹ у місті Брянка, в якій ідеться про те, як бойовики утримували, катували, вбивали людей на території Бранки та Алчевська.

Нерідко особу поміщали почергово до декількох місць. Одна із опитаних осіб свідчила, що за час позбавлення волі з 29 жовтня 2014 по 23 травня 2015 року побувала у восьми місцях. Це були підвали, напівпідвали, інколи офісні приміщення (С-64). Іншу

особу впродовж 24 днів позбавлення волі тримали в трьох місцях (ІТТ Сєверодонецька, гараж на території УБОЗу в м. Стаханові та гараж на території кафе в Перевальську) (С-78).

На сьогодні до частини тих приміщень, про які надано свідчення особами, що були захоплені та незаконно утримувалися, є доступ, оскільки вони знаходяться на підконтрольній Україні території. Зокрема, такими місцями є приміщення та споруди у звільнених у 2014 році містах Слов'янську, Краматорську, а також у Дзержинську, Костянтинівці, Лисичанську, Сєверодонецьку. Їх вдалося відвідати та проінспектувати моніторам (див. Таблицю 3).

Осіб поміщали до місць, які знаходилися поблизу розташувань баз озброєних груп, таких, як: «Призрак», «Оплот», «Бетмен», «Кальміус», «Восток», «Сомалі», «Спарта», «Заря», «Армія Юго-Востока» тощо, і це були підвали, інші непристосовані для тримання людей приміщення – бомбосховища, тири, архіви.

Зокрема, використовувалися і приміщення для утримання тварин: «*Как говорили люди, которые сидели уже некоторое время, до того, как туда все-таки задержанных, там держали собаку. Стены поцарапаны ее когтями*» (С-9).

Наступні свідчення із матеріалів опитування потерпілих є також фактично документальним підтвердженням попередніх інформацій.

¹¹ Боевики «ЛНР»: В Бранке найдены 17 тел жертв бандита Лютого. – 14 серпня 2015 р. - Режим доступу: <http://gordonua.com/news/war/Bovewiki-LNR-V-Bryanke-naydeny-17-tel-zhertv-bandita-Lyutogo-94009.html>

«У Донецьку то було старе бомбосховище під будівлею СБУ. В місті Ловайськ то були колишні КПЗ, з яких згодом зробили тир. Під час бойових дій в той тир потрапила міна і там все вигоріло. Ось туди нас і поселили. Ми там навели собі порядок. Повиносили каміння, сміття, штукатурку, що обвалилася. В цьому напівпідвальному приміщенні ми жили решту часу – 74 дні» (С-73).

«Донецьк. У підвалі було чотири кімнати по 20-25 кв.м. Сиро, холодно, відсутнє денне освітлення. Мінімальне штучне освітлення. Також у підвалі було 2 туалети, які не працювали, і декілька кімнат для вентиляції, Але вентиляція не працювала до середини вересня. Потім її полагодили».

«Ловайськ. Кімната біля 40 кв.м. на першому поверсі. Чорні стелі і стіни. Сиро, холодно, мінімальне денне освітлення через одне вікно 0,5 x 1,5 м. Мінімальне штучне освітлення» (С-39).

«Луганськ. Підвал у трубах, все вологе, всюди вода, пліснява, сирість. Штукатурка обвалюється. Було прохолодно. Біля ліжка була кров, але я не певен, що вона була не моя. Вентиляції не було. Кімната приблизно 6 x 4 м.» (С-44).

«Северодонецьк, ул. Вилесова, 1, підвал ГИАПа. Трансформаторная, бетонное помещение. Было темно, душно, 16 человек на 9 квадратных метров, спали на картонных коробках в подвале» (С-69).

Фото 18-28. Умови утримання в незаконному місці позбавлення волі, що функціонувало у покинутому бомбосховищі на території ЗАТ «Лисичанський склозавод «Пролетарій»».

Тут і надалі подаються фотографії із зображенням показників далекоміра - приладу, який обраховує та відображає загальну площу приміщень, у яких знаходилися примусові місця несвободи, їх висоту, довжину та ширину.

«Задержанная вместе со своим 6-летним сыном находилась в г. Перевальск в кафе-бар «Торнадо» по ул. Дзержинского. Это было небольшое отдельное помещение в кафе, по типу какого-то склада. В помещении было душно и жарко. Находились там почти сутки» (С-71).

«Краматорськ, Донецька обл., вул. Шкадінова, 14. Ювелірне підприємство. Було дуже важко дихати, було волого і жарко. Приміщення не прибиралось. Сирість, затхлий запах, брудні рвані матраци та подушки» (С-57).

«Слов'янськ. Підвал СБУ у Слов'янську можна охарактеризувати однією фразою – «непридатне приміщення»: бруд, слабке освітлення, харчування на підлозі» (С-45). Саме в цьому підвалі утримували в квітні 2014 р. закатованого до смерті депутата Горлівської міської ради Володимира Рибакі.

«Здание дворца спорта «Металлург», г. Алчевск, ул. Ленинградская, 41. Содержался чуть менее 3-х суток в подвальном помещении дворца спорта, предназначенном для пулевой стрельбы. Много пыли, воздуха не хватало, было тепло и душно (август)» (С-77).

«Частина людей утримувалася в камерах, інші – у двох гаражах на території міськвідділу МВС по 45 і 54 особи в кожному. Стеля протікала, підлога цементна, спали на дверях і дошках. Було спекотно, під час дощу – волого. В даному приміщенні перебував 18 днів» (С-72).

«В одному гаражі нас було 45 людей. Вікон не було. Світло вранці було видно через щілини між дошками в стінах. Висота стелі приблизно 2,80 м. Площеюдесь вісім метрів на п'ять метрів чи вісім метрів на шість метрів. Спати нам усім було затісно. Спали хто як: на дошках, комусь дістався матрац. Вночі у приміщенні було холодно, накритися не було чим. Вдень, навпаки, було жарко. Митися чи прати речі можливості не було» (С-80).

«Луганськ, площа Героїв Великої Вітчизняної війни, 10 А. Це були фактично гаражі з бетонними сте-

лями та підлогою. Вдень було надзвичайно спекотно і душно, вночі було прохолодно» (С-65).

«Луганск. Потом кинули в гараж. Гараж был капитальный. Там была смотровая яма, в ней стояло ведро, куда мы ходили в туалет. В углу лежал лист ДСП, и было два армейских одеяла, и все, больше там ничего не было. Там бетон был, и мы спали на этих армейских одеялах. Дышалось там очень плохо. Был сильный запах от туалетного ведра. Двери просто так никто вообще не открывал. Проветривалось помещение только два-три раза за все время, и то по нашей просьбе. В гараже просидели три недели» (С-23).

«Сніжне. Нас утримували в цегляному гаражі площею 15 метрів квадратних. Санітарний стан приміщення був жахливий. Аварійний. Діряві стіни та дах, під час дощу усе плавало. Вікон не було. Було брудно. Температура була така ж, як і зовні» (С-41).

«Это было складское помещение, которое выстроено бетонными блоками (бетонитом). У него были металлические двери. Помещение маленькое, размером приблизительно два метра на три метра. Лампочки там не было. Там было темно, окна не было. Там было очень жарко и душно (не было ни отдушины, ни окна. Лишь плотная дверь). Жара была страшная. Это здание не было приспособлено, чтобы там жило живое существо. Там крысе делать нечего» (С-4).

«Гараж на території комендатури г. Стаханова по ул. 395 Шахтерской дивизии, 48. Обычный гараж для автомобилей с ямой, точную площадь сказать не могу, приблизительно шесть на четыре метра. Стены – шлакоблок. Пол – бетон. Нас там содержалось порядка 15 человек» (С-54).

«Помещение было маленькое, тесное, с лампочкой, нельзя было даже ноги вытянуть. На полу лежали пустые упаковки от цемента. Комната была размером примерно метр на полтора (маленькая комнатка)» (С-21).

Фото 29-32. Умови утримання в незаконному місці позбавлення волі, що існувало в підвальних приміщеннях Державного науково-дослідницького та проектного інституту азотної промисловості та продуктів органічного синтезу в м. Северодонецьк.

Інколи осіб тримали просто на відкритому повітрі, заковуючи в кайданки або поміщаючи до кліток.

«Меня привезли на их базу – кафе под открытым небом «Лесная сказка» (Алчевск, пр. Metallurgov, 49). Было около часа ночи. Раньше в этом кафе содержались животные, было много металлических заборов. Одной рукой меня приковали к одному из таких заборов. Минут через пять привезли моего товарища, тоже приковали его к забору. До нас там находился парень, тоже прикованный. Возможности перемещаться ночью не было – был прикованным одной

рукой к забору» (С-24).

«Поначалу меня несколько дней держали на улице, там было построено что-то, похожее на вольер. Пять дней там, а потом перевели в тамбур. Получается, как центральный вход в здание: металлические двери стоят, и тамбур где-то метр шириной и метр в длину» (С-29).

Також осіб утримували в клітках в окремих приміщеннях, що були передбачені для тримання заарештованих, наприклад, у залі судових засідань, про що є наступне свідчення: *«В комендатуре в Докучаевске я трое суток находился в клетке для заключенных в зале судебных заседаний. Клетка полтора на два метра» (С-25).*

Фото 33-34. Підвальне приміщення ювелірної майстерні, що використовувалося в якості незаконного місця позбавлення волі, м. Краматорськ Донецької області.

Нерідкою була практика використання службових приміщень для тримання в них осіб, яких незаконно позбавили волі. Два наступні приклади є підтвердженням цього.

«Гардеробна в міськвиконкомі розміром приблизно три на шість метрів. Під вікном – сітка від ліжка. Декілька простирадл, стіл, крісло, журнальний стіл, три або чотири стільці. Спочатку, крім мене, знаходилося сім осіб, на п'яту добу мого перебування там знаходилось 27 осіб» (С-38).

«И мужчины, и женщины содержались вместе. Разделения на группы не было» (С-76).

«Помещение редакции «Вечерний Алчевск» (Луганская область, г. Алчевск, ул. Ленинградская, 7). Я был привязан наручниками к трубе батареи отопления на лестничном марше между первым и вторым этажом» (С-40).

«Удерживался я в здании военкомата в г. Алчевск в подвальном помещении, не приспособленном для длительного содержания людей. Было холодно и душно» (С-116).

Сам факт примусового поміщення людей в непристосовані приміщення, тим більше на тривалий час, є

порушенням загальноновизнаних на міжнародному рівні стандартних норм тримання позбавлених волі осіб.

*«Согласно международным стандартам камеры должны содержаться в чистоте, их площадь должна быть соотносима с количеством людей, на которое они рассчитаны. Они должны быть с достаточной вентиляцией, доступом к естественному освещению, а также к искусственному освещению с яркостью, достаточной для чтения. Кроме того, в камерах должны также быть места для отдыха, такие, как: неподвижно закрепленный стул или скамейка. Лицам, которые остаются под стражей на ночь, должны быть выданы чистый матрас и чистое одеяло. Содержащиеся под стражей лица должны иметь возможность отправлять свои естественные потребности, когда им это необходимо, в чистых и приемлемых условиях, а также иметь возможность пользоваться санитарными узлами для мытья. Им постоянно должен предоставляться доступ к питьевой воде, а также они должны получать в соответствующее время питание, в том числе, как минимум раз в сутки, полноценное питание (то есть, что-то более существенное, чем бутерброд). Лица, которые содержатся под стражей длительное время (24 часа или более), должны быть обеспечены надлежащими средствами личной гигиены и, по возможности, ежедневными прогулками на свежем воздухе».*¹²

В залежності від мотивів утримання – бажання «сховати» та максимально ізолювати особу або ж, навпаки, потреби злочинців тримати її поблизу місця, де можна було використати цю особу для допитів, знущань чи як робочу силу, місця утримання відповідно були таємними та відкритими. Як видно з наведених свідчень, максимально закритими є підвали та гаражі, відносно «відкритими» є приміщення в адміністративних будівлях, таких, як кімната гардеробної в міськвиконкомі Краматорська. Однак у кожному випадку такі місця утримання є, вочевидь, незаконними місцями позбавлення волі без необхідних мінімальних умов з облаштування таких приміщень.

До таких неналежних умов належить і нероздільне утримання впродовж тривалого проміжку часу жінок і чоловіків, на що вказують наведені нижче свідчення.

«Деление на группы было, но все же во время моего содержания вместе с нами (мужчинами) какое-то время содержалась женщина. Когда кто-то ходил в туалет, все остальные находились в этой же камере» (С-23).

Питання щодо санітарних умов, зокрема відправлення природних потреб, в місцях, які не належать до спеціально обладнаних (а, в основному, це спостерігається майже у всіх випадках), вирішуються практич-

Фото 34-39. Умови утримання в незаконному місці позбавлення волі, що існувало в підвальних приміщеннях Слов'янського міського відділу управління СБУ в Донецькій області під час захоплення міста проросійськими незаконними озброєними формуваннями.

¹² Эрик Сванидзе. Борьба с жестоким обращением и безнаказанностью. Права содержащихся под стражей лиц и обязанности должностных лиц органов правопорядка. - Совет Европы, 2009. - С. 9.

Фото 40-44. Умови утримання в незаконному місці позбавлення волі, що існувало в підвальних приміщеннях Слов'янського міського відділу управління СБУ в Донецькій області під час захоплення міста проросійськими незаконними озброєними формуваннями.

но завжди в один і той же спосіб – використання відра або пластикових пляшок.

Вивід до туалету здійснювався, за словами опитаних, раз на добу, інколи взагалі спостерігалася відмова у виході до туалету.

«Я не мав доступу до санвузла взагалі. Вимагав, щоб мене вивели до санвузла, але моє прохання було проігнорованим» (С-44).

«Позбавлену волі особу, яка була вагітною на п'ятому місяці, зумисне виводили до туалету рідко. Коли дівчина не витримувала і справляла нужду в камері (а на такому терміні вагітності дуже важливо своєчасно мати доступ до санвузла), це використовували як привід для погіршення умов» (С-111).

Вже наведена характеристика місць тримання – переважно це були гаражі, підвали, склади – вказує на недостатні та неналежні санітарні умови, в яких перебували особи, що були незаконно поміщені до цих місць.

Важливою характеристикою тримання позбавлених волі осіб є забезпечення їх життєво необхідними потребами: вони мають отримувати воду та харчування. Матеріали опитування вказують на те, що забезпечення утримуваних в місцях несвободи осіб харчуванням було незадовільним.

«Коли мене ув'язнили, у підвалі була пластикова пляшка на півтора літра з водою, але заповнена лише наполовину. Більше води за чотири дні не давали, хоча я і просив; говорили, що цієї вистачить. Тож доводилося пити воду з підлоги, ту, що стікала з труб» (С-44).

«Воду давали технічну, періодично приїжджала пожежна машина, з неї набирали технічну воду, яку потім пили» (С-27).

«Ємності з водою, які не завжди можна було наповнити за потребою. Одного разу через нестачу води було введено розподіл на порції» (С-60).

«Кормили мене через раз. Могли раз в декількох днях, потім через день. Это были гадкие, про-

Фото 45-47. Умови утримання та сліди крові на стінах у підвальному приміщенні, що використовувалося як незаконне місце позбавлення волі проросійськими озброєними формуваннями. Приватний будинок, м. Слов'янськ, вул. Рози Люксембург, 53.

павише макарони. Такая баланда какая-то. И черствый хлеб, я просто зубы об него поломала, два зуба. И вода какая-то иногда» (С-111).

«Еду мне дали всего два раза за пять дней – макарони с мясом и кашу. Мне приходилось разделить их на несколько порций» (С-35).

«У підвалі годували один раз на день. Годували лапшою «Мівіна», одного разу була картопля» (С-57).

«Луганськ, приміщення СБУ. Воду приносили. Проблеми були з їжею: в приміщенні біля дверей стояло одне велике корито довжиною 130-140 см, в яке з відер заливали кашу. Чим їсти - не давали, тому люди робили це, хто як міг – хтось руками, хтось знаходив серед залишених документів цупкий папір і робив з нього «ложку» (С-5).

«На следующий день утром (точно сказать не могу, при себе часов не было) принесли тарелку какой-то каши. Это был единственный раз за все время моего там нахождения» (С-102).

«Раз в день давали какую-то кашу (в обед) и хлеб. По-моему, это было «пшонка»» (С-61).

Важливою умовою тримання в місці несвободи є можливість контактувати із зовнішнім світом через телефонні дзвінки, зокрема, повідомити рідних чи близьких про затримання, мати можливість контактувати з ними під час перебування в неволі. Практично у всіх випадках опитувані повідомляли про відсутність можливості телефонних переговорів з рідними та близькими в перші дні утримання в неволі. Це позбавляло можливості повідомити про місце тримання, причину ув'язнення, якось вплинути на умови тримання, отримати медичну допомогу, необхідні речі або ліки тощо.

Окремо слід відзначити, що в такі самі жорсткі умови тримання злочинці поміщали і осіб-інвалідів, які були позбавлені кінцівок (рук, ніг), або були інвалідами з дитинства (С-94, С-106, С-111).

«За час перебування в полоні до нас приходила лікарка. Ми її покликали через конвоїрів. Мені сказала, що нічим допомогти не може, бо поламані ребра і треба перемотати простирадами, але у них самих не вистачало простирадл для своїх» (С-5).

«Относительно оказания медицинской помощи в Еленовке и Докучаевске речи не было» (С-25).

«Медичну допомогу в Іловайську нам не надавали. Один хлопець там дуже застудився, і його забрали та відвезли в Іловайську лікарню. З тиждень чи зо два він там пролежав. Лікували запалення легенів. Потім його знов повернули до нас. Але в нього все ще була висока температура. Та майже в усіх постійно була ви-

Фото 48-49. Приміщення Слов'янської міської ради, що використовувалося як незаконне місце позбавлення волі проросійськими озброєними формуваннями.

сока температура. В деякого дуже сильно боліли зуби. В мене було запалення барабанної перепонки правого вуха. Я перестав чути на нього» (С-73).

«У меня были пулевые ранения в области позвоночника. Первые двое суток после задержания я находился в городской больнице Краснодона. Там оказали так называемую помощь, достали пули, без обезболивающего, наживо, наложили повязку, прикрепили пластырем, лечения как такового не было» (С-52).

«Люди после избиений не получали медицинской помощи. Возможно, кто-то индивидуально и получал, но медицинских работников и лекарств я не видел» (С-54).

«У меня на глазах на третий день после избиений умер мужчина. Я звал медицинскую помощь, но ее не предоставили» (С-116).

РОЗСЛІДУВАННЯ ВИПАДКІВ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ СВОБОДИ

Розслідування злочинів, скоєних парамілітарними утвореннями «ДНР» та «ЛНР», здійснюють МВС і

Фото 50. Пляшка, наповнена сечею. Типовий туалет для ув'язнених. Колишнє незаконне місце позбавлення волі, що функціонувало у покинутому бомбосховищі на території ЗАТ «Лисичанський склосауд «Пролетарій»».

лише частково СБУ. Велика кількість таких злочинів спричинила надмірне навантаження на правоохоронну систему. Тому самі розслідування є неналежної якості, та, як наслідок – відсутні результати в розслідуванні більшості справ.

Неналежна ефективність розслідувань пояснюється також загрозою розголошення інформації про жертв на територіях, непідконтрольних Україні, що робить жертви вразливими і утримує їх від активної участі у розслідуванні.

Найбільш суттєвими факторами, які визначають низькі результати у розслідуванні злочинів, є неможливість доступу українських правоохоронних органів до територій, де були вчинені злочини, та проведення відповідних процесуальних дій на цих територіях, а також неможливість затримання осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів.

Це властиве повною мірою й для розслідування випадків із незаконним позбавленням волі. Відтак, ця

проблема переходить в розряд латентної, коли масштаб злочинів точно встановити немає можливості, що зменшує можливі шанси притягнути винних у скоєнні таких злочинів до відповідальності. Це стає однією із причин, чому жертви та потерпілі не були вмотивовані подавати звернення до правоохоронних органів; і навіть тоді, коли таке звернення мало місце, ці особи не отримували інформації про хід розслідування.

«Я в правоохранительные органы Украины не обращался и не вижу в этом смысла» (С-116).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ:

Умови утримання осіб в незаконних місцях позбавлення волі на території східних областей України можуть в цілому бути визначені як жорсткі та невідповідні ustalеним стандартам тримання осіб під вартою. В зафіксованих матеріалах опитування є свідчення про відсутність життєво необхідних умов, таких, як: надання медичної допомоги, доступ до води та їжі, мінімальні гігієнічні умови, тримання осіб у приміщеннях, не передбачених і не пристосованих для такої мети, – з огляду на розмір, облаштування, можливість спати.

В багатьох випадках наводяться свідчення про нелюдські умови тримання осіб під вартою, що спричинено умисним бажанням нанести фізичні та моральні страждання особам, які перебували в таких місцях.

Умови тримання осіб під вартою мають ретельно контролюватися з боку незалежних органів та моніторингових механізмів. Також має бути можливість їх оскаржувати чи змінити.

Розслідування випадків незаконного позбавлення волі не є ефективним. Це й спричинює те, що особи не звертаються до правоохоронних органів з метою притягнути винних до відповідальності, відтак факти протиправного позбавлення волі залишаються, в більшості випадків, безкарними.

VII. КАТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБАМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ ВОЛІ

Результати аналізу інтерв'ю звільнених людей із неофіційних місць несвободи на території України, підконтрольній незаконним збройним формуванням, свідчать, що катуванням та жорсткому поводженню¹³ були піддані 86% військовополонених та 50% цивільних, тобто кожна друга цивільна особа. Таким чином, можна стверджувати, що на території т.зв. «ДНР» та «ЛНР» поширена практика катування та жорстокого поводження із незаконно утримуваними цивільними особами та військовополоненими. Ці дії ретельно організовані, пов'язані між собою та відбуваються в усіх неофіційних місцях несвободи. Дане явище носить системний та масштабний характер, що демонструє існування свідомої політики на здійснення катування та жорстокого поводження із затриманими. Відтак, ці випадки є нічим іншим, як воєнними злочинами незаконних збройних формувань, і потребують детального розслідування.

Вагомою є частина опитаних, які говорять про регулярність такої практики катування та жорстокого поводження. На це вказали 68% опитаних військовослужбовців та 71% цивільних осіб. Системність катувань прослідковується із численних показів потерпілих: «Каждий день мог быть разный, когда хотели, тогда и будили, вводили на избивание, допрашивали постоянно» (С-56); «Да, контакти були. Їх суть полягала в

тому, що нас били» (С-48); «Була значна психологічна травма – двічі у мене були наміри у полоні покінчити життя самогубством, ситуація здавалася безвихідною» (С-73); «Тех, хто говорив на українском, били» (С-98). Жорстокість тортур підтверджують і працівники медичних установ на окупованих територіях: «Відомі випадки побиття членами батальйону «Восток» людей, які через якийсь час після цього померли. Прізвища та деталі мені невідомі. Звертались як до лікаря-хірурга в лікарні» (С-24).

Внаслідок таких дій кількість людей, що отримали каліцтва та тілесні ушкодження різної тяжкості через тортури, які здійснювалися тільки поза процедурою «допитів» (про катування на допитах мова буде йти далі), становить 65% серед опитаних військовополонених та 74% – серед опитаних цивільних осіб.

Особи, які перебували в місцях несвободи нетривалий час (від кількох годин до двох діб), особи з інвалідністю та особи жіночої статі менше піддавались катуванню або ставали жертвами жорстокого поводження. Про це свідчать наступні узагальнені дані:

Не були піддані катуванню:

- особи, які утримувались нетривалий час (до одного - максимум двох днів): 20% військовослужбовців та 31% цивільних осіб;
- особи, які мали інвалідність або отримали трав-

¹³ У розумінні Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085

Мал. 22. Застосування катувань та жорстокого поводження

Мал. 23. Регулярне застосування катувань та жорстокого поводження

ми та каліцтва: 40% військовослужбовців та 5% цивільних осіб;

- особи жіночої статі: 6% цивільних осіб.

Були піддані катуванню:

- 10% військовослужбовців та 21% цивільних осіб з невеликим терміном утримання (до одного, максимум двох днів);
- 26% військовослужбовців та 12% цивільних осіб, які мали інвалідність або отримали травми та каліцтва;
- особи похилого віку – 7% цивільних осіб (кількість вираховувалася у випадку, якщо респондент окремо на це вказував при відповіді на дане питання).

Катування та жорстоке поводження застосовувалися також і до жінок, які становлять 12% від усіх підданих катуванням цивільних осіб. Дві із них на час перебування у місцях несвободи були вагітними, про що представники незаконних збройних формувань достеменно знали. У результаті катувань та побиття одна із них втратила дитину.

«Я просила мене не бить, говорила, що беременна. Они сказали, что «очень хорошо, что украповский ребёнок умрёт». Нас били всем, чем угодно: и прикладами, и ногами, и бронжилетами, которые нашли у нас. Били по всем частям тела. Об меня тушили бычки. Мне, потому что я смотрела и кричала, когда избивали других, завязали скотчем глаза. Я на тот момент была на третьем месяце беременности, и в результате избивений у меня началось кровотечение. Я потеряла сознание [...]» (С-83).

Важливо відзначити роль російської преси. Щонайменше 3% військовослужбовців та 2% цивільних осіб під час інтерв'ю відзначили, що під загрозою тортур та побиття були змушені відповідати на питання так, як цього вимагали представники незаконних збройних формувань, близькі до них місцеві та російські журналісти. За «неправильну» відповідь людині загрожували катуванням. Для цивільних осіб таке інтерв'ю також було однією із умов звільнення.

«Нас змушували відповідати на питання журналістів так, як вони просили, під страхом знущань. Безпосередньо мене в жовтні-листопаді 2014 року допитували представники 5-го каналу Санкт-Петербурга. Вони питали, чому українська артилерія стріляє по мирних містах. Мені заборонили заперечувати цей факт. Тому я пояснив, що наша артилерія стріляє по місцях дислокації бойовиків. Я не бачив цього інтерв'ю. Про особи журналістів нічого не можу повідомити» (С-32).

Фото 51. Примусова прес-конференція полоненої Дарини Соколової для російських ЗМІ¹⁴

«... Я должна дать интервью. Как они выразились, это мой билет на свободу. Они должны сесть со мной, заучить, что я буду говорить. Они мне это все напишут на листочке. Мы тебе напишем, мы тебе покажем. Ты же понимаешь, как важно, чтобы люди знали правду, какая Украина плохая и какая замечательная Россия, какая замечательная «ДНР»» (С-111).

Для зручності викладу матеріалу опис катування та жорстокого поводження розподілений на різні типи. Водночас представники незаконних збройних формувань широко практикують їх комбінування, тому сам поділ є досить умовним. Для оцінки залежності застосовуваного поводження від категорії ув'язнених не вистачає повноти інформації. Водночас, вже зараз можна сказати, що на суттєве підвищення рівня жорстокості впливала присутність одного чи кількох факторів:

- наявність політичних поглядів щодо підтримки державного суверенітету («політичні»),
- наявність добровольчого статусу («добровольці»),
- належність до певної військової спеціальності або до певних родів військ (снайпери, кулеметники, артилеристи),
- визначальні характеристики незаконного збройного формування (про що мова йде в окремому розділі),
- перебіг ходу збройного конфлікту (понесені втрати з боку т.зв. «ЛНР» та «ДНР») тощо.

Варто відзначити, що особливі гарантії, які надає певна професія для цивільної особи, не впливали на пом'якшення катування (так, були зафіксовані жорстокі допити журналістів, священнослужителів тощо).

Опитувані особи часто ставали безпосередніми свідками катування інших людей в їх присутності або у зоні видимості/чутності, що спричиняло їхнє сильне моральне страждання. На це вказують 100% усіх опитаних військовослужбовців, тобто навіть тих, які, за їх словами, не були піддані тортурам, а також 46% цивіль-

¹⁴ E-news. Екс-снайпер «Торнадо» Дарина Соколова вернулась в Донецк и заявила, что уже никогда не возьмёт в руки оружие. – 22 липня 2015 р. - Режим доступу: <http://www.e-news.su/politics/67383-eks-snayper-tornado-darina-sokolova-vernulas-v-doneck-i-zayavila-chto-uzhe-nikogda-ne-vozm-et-v-ruki-ozuzhie.html>

них осіб. Про позасудові розстріли та смерті внаслідок катування, безпосередніми свідками яких стали самі опитувані особи або утримувані разом із ними, свідчать 33% військовослужбовців та 16% цивільних осіб.

Найменш вивченою категорією злочинів є сексуальне насильство по відношенню до незаконно утримуваних осіб. Так, жодна із опитаних жінок не зазначила, що стала жертвою зґвалтування. Водночас у цілому ряді свідчень затриманих чоловічої статі містяться вказівки на те, що під час перебування в місцях несвободи їм стала відома інформація про застосування такого роду насилля щодо затриманих жінок як від них самих, так і від інших утримуваних чоловіків, охоронців, як нібито достовірні факти.

Окрему увагу варто звернути на так звані «паради військовополонених», які є нічим іншим, як формою катування та жорстокого поводження з військовополоненими з метою заподіяння їм фізичного болю та моральних страждань. Ці «паради» являють собою примусове виведення та ходу військовополонених на центральних площах міста під прокльонами та агресивними діями місцевої публіки. Особливістю такої форми поводження з узятими в полон людьми є її видовищність, орієнтація на ЗМІ та публіку задля додаткового приниження честі та гідності людей; велика кількість полонених, які піддаються знущанням; перетворення полонених у беззахисну мішень для ексекцій зі сторони агресивних представників населення, яким полонених представляють як тих, «хто вбивав мирних жителів». Представники незаконних збройних формувань знімають на фото та відео сам процес ходи військовополонених та викладають його на численних відеоплощадках. У той же час за лаштунками цих відео залишаються побиття та катування, які відбуваються на такого роду заходах і про які розповідають звільнені полонені.

Нижче наведені розгорнуті приклади. Відразу кидається в очі показова безкарність такого роду поводження. Попри те, що буквально кілька опитаних відзначили, що деякі старші в ієрархії забороняли катувати та бити полонених, їм не було відомо жодних випадків покарання за таку поведінку, окрім випадку покарання за зґвалтування, але по відношенню тільки до одного із групи людей, які вчинили цей злочин (С-116).

ПОБИТТЯ:

«Все охранники били пленников часто. В подвале чаще всего били тогда, когда приносили пищу и воду. В процессе пребывания в коридоре меня постоянно сильно били, в особенности, если конечности выходили за пределы шкафа, куда я их прятал от побоев» (С-2).

«Одного разу до приміщення увійшов напідпитку один з бойовиків, який почав звинувачувати мене в тому, що я працюю на СБУ. Після моїх пояснень, що це не так, він почав бити мене пістолетом по голові, руками та ногами, в результаті чого з рани на голові почала текти кров. Він погрожував мене застрелити, вивів з камери та почав стріляти біля ніг, та жодного разу не влучив» (С-15).

«Минут 20 били. Мешок на голову одели. Парни рассказывали, что этот «Ботаник» вытянул пластину из бронежилета и хотел ею отрубать мне голову. Но я этого не помню. Я очнулся уже в блиндаже. Это длилось около часа, ствол в рот пихали, били прикладом, «Ботаник» кричал: скальп буду сни-

Мал.24. Особи, до яких в меншій мірі застосовувалися катування та жорстоке поводження

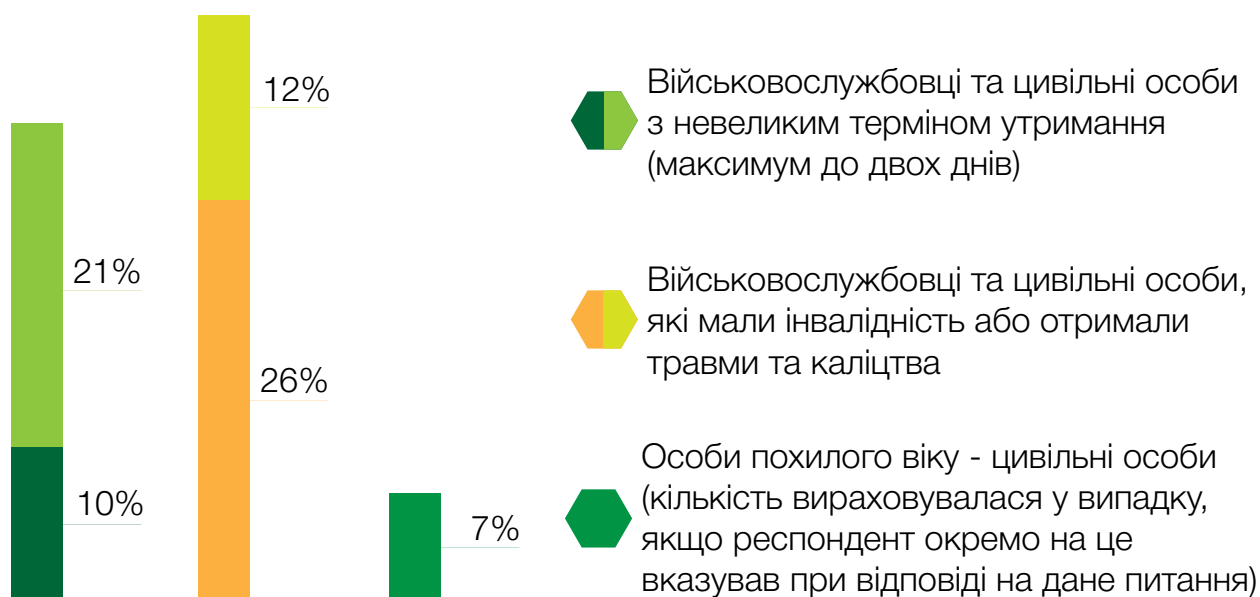

Фото 52-55. Наслідки катувань, вчинених у підвалі Управління СБУ в Донецькій області, Донецьк, вул. Щорса, 62¹⁵

мать, но его не пустили, я так понял, что он совсем «безбашенный» был, они его сами уже начали оттягивать» (С-56).

ПНЕВМАТИЧНА ЗБРОЯ:

«Мене катував терорист Адреналін. Він стріляв у мене з пневматичного пістолета: в ліву руку, спину і кисть правої руки. Кулі залишилися в моєму тілі. За деякий час кулі витягнув з мого тіла мій товариш ***, що мав навички надання медичної допомоги» (С-48).

«У процесі тримання в Донецькому СБУ мене катували. Катування полягали в тому, що охоронці, які охороняли нас в будівлі СБУ в Донецьку, неодноразово виводили і знущалися. Били дубинкою по спині і ногах, стріляли з травматичної зброї по руках від плечей до пальців, імітували розстріл. В результаті катувань у мене почорніла спина і ноги зверху донизу. У мене були розбиті всі пальці на обох руках. Я не міг ходити кілька днів» (С-32).

УДУШЕННЯ:

«*** первые дни избивали нормально. Он человек пожилой, два инфаркта было, такой больной. Его не

то что до полусмерти избивали, но для пожилого человека сильно, конечно. Его вызывали на допрос, и я думал, что он оттуда не придет. Там такие предпосылки были. Когда он с допроса приходил, у него были шрамы от сигарет (сигареты о него тушили), и противогаз ему одевали, перекрывали воздух и пугали, что долго и нудно будет умирать» (С-49).¹⁵

«Душили. Робили «слоника» – одягали протигаз і перекривали кисень, били прикладами автоматів» (С-1).

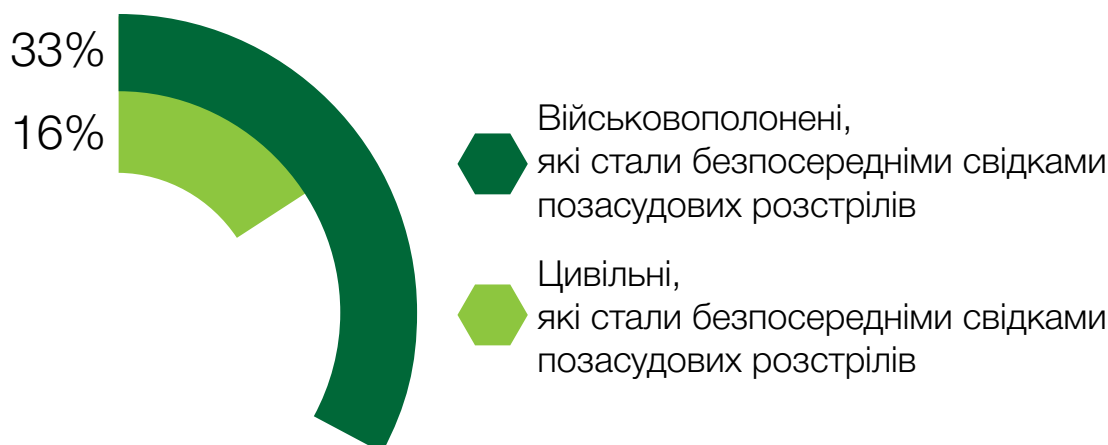
ХОЛОДНА ЗБРОЯ ТА ІНШІ ЗАСОБИ:

«Давили плоскогубцами пальцы на руках, резали ножом спину. Умышленно проткнули ногу ножом, сильно истек кровью. Также били в разные части тела шокером. На ноге остался шрам, в качестве доказательства есть видео¹⁶» (С-49).

¹⁵ Детальніше див.: Факты. Донецкий пленник Дмитрий Клугер: «В какой-то момент подумал: пусть уже поскорее добьют». – 21 серпня 2015 р. - Режим доступу: <http://fakty.ua/204771-doneckij-plennik-dmitrij-kluger-v-kakoj-to-moment-podumal-pust-uzhe-poskoree-dobyut>

¹⁶ Русская Правда. Брошенный своими раненый нацгвардеец 18+. – 18 червня 2014 р. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=y8qeFQvnX0Y>

Мал.25. Позасудові розстріли та смерті внаслідок катування

«Серед цих трьох, які були в полоні у Жіночого батальйону, двоє були кастровані, за їхніми словами (один з них зараз живе у Львові). Кастрацію проводили показову перед іншими полоненими» (С-19).

«Знаю, что на передовой сильно издевались над ***. У него на груди вырезали ножом слово «бендера» и зарезали. Он погиб. Он долго лежал, не в морге, около двух недель. И потом его обменяли как 200-го, «Айда-ру» отдали» (С-49).

«У них была зброя. Вони застосовували до нас фізичну силу. Погрожували і вогнепальною, і холодною зброєю. Мали мисливський ніж, з кровостоком. Але я не хочу говорити, що вони робили» (С-87).

«Маньяку была предоставлена отдельная комната – пыточная. В пыточной соответственно пытали людей. На стене висел щит, я думаю, что раньше это был пожарный щит. На нем висели различные орудия пыток: куски пластиковых труб, молоток и топор» (С-63).

ВИКОРИСТАННЯ ВОДИ, ЕЛЕКТРИКИ:

«Мне поламали ребра, все тело черное. Били во время или между допросами. Руками, ногами, оружием. Пытали – подключали к электричеству. Наручниками к металлической кровати, на руки провода и регулировали ток. В голову, половые органы били металлическим прутом. Избивали шомполом. Подвешивали к потолку. Обливали холодной водой на морозе. Все, кто сидел со мной в Донецком СБУ – 42 человека, в той или иной степени были избиты и подвержены насилию» (С-46).

«Избиения все время. Когда прикладом, когда шнуром питания компьютера, раздевали и били по спине, по ногам, рассекая кожу. Удары руками, ногами, но это так, это мелочи. На второй день, кажется, использовали электричество, только не шокер, а оголенные провода. Это один раз было, я просто чуть не умер и поэтому они перестали ими бить. По-моему, это просто два оголенных провода и вилка, подключенная в розетку. Мне к животу касались этими проводами» (С-86).

ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ КАТУВАННЯ:

«Всех били и наносили телесные повреждения. *** приехал воевать за сепаратистов, однако ему не поверили и посчитали его «украинским шпионом». *** тоже постоянно избивали. Места для двоих было очень мало. По его словам и словам сепаратистов, ему просверлили дрелью анальное отверстие» (С-2).

«Ориентировочно 11 мая в коридор кинули двух братьев из Алчевска – *** и ***. Им вменяли то, что они проводили фотосъемку секретных объектов. Один из них упал на меня, у меня порвались наручники. *** забил палками в ящик, а *** все это время наблюдал за происходящим. Далее сепаратисты унесли *** для того, чтобы похоронить. Мы поверили. При этом нас вывели из помещения и сказали, что ведут на расстрел. Но расстрела не последовало. Впоследствии оказалось, что он жив, потому что он находился в том подвале, куда нас привели» (С-2).

«Меня, когда доставили в ИВС, человек, который допрашивал, «Дмитрий Сергеевич», зачем-то заставил выпить упаковку валидола, потом еще шесть капсул барбовала. По-моему, он как-то рассчитывал по весу. Спросил – как с сердцем, я сказала, что иногда пошаливает. Он ответил: «Ну, если до завтра доживешь – пообщаемся». Потом зачем-то заставил выпить три литра воды и съесть буханку хлеба. Но, слава Богу, начался обстрел, буханка практически осталась целой. Действия свои «Дмитрий Сергеевич» не пояснил» (С-93).

«Единственное было такое, что кто-то не из состава врачей, потому что всех врачей к этому времени я уже знала – это 4 врача, которые сменяются сменами, кто-то другой, мне вкололи какой-то препарат, мне после него было очень плохо. Мне сказали: «Мы тебе колем сыворотку правды». Я этого человека больше никогда не видела» (С-90).

ІНСЦЕНУВАННЯ РОЗСТРІЛІВ:

«Він примусив мене зносити батареї та сейф із

Фото 54-57. Наслідки катувань, вчинених проросійськими НЗФ у захопленому Управлінні СБУ в Луганській області.

2-го поверху до його вантажівки. У процесі роботи він зупинив мене та сказав, що зараз розстріляє та дав мені хвилину на молитви. Після чого він сказав, що пожартував» (С-15).

«Щодо нас застосовували імітовані розстріли. Ми сиділи в кімнаті, і днювальний нам сказав: «На вихід». Виводили на двір і ставили під стінку обличчям до автоматників. 10-12 автоматників у чорних балаклавах готувалися стріляти. Перед розстрілом, напевне, старшина цього розстрільного батальйону зачитував нам вирок з листочка: «Именем Донецкой народной республики вы присуждаетесь к расстрелу...» і прізвища. Стріляли АК поверх голів хаотично бойовими, бо сипалася штукатурка і вилітали гільзи, потім сміялися. Перший раз вивели на розстріл після допиту Захарченком, тому було страшно, бо ми розуміли, що нікому уже не потрібні. Перший день імітованих розстрілів було три, другий – один під вечір, третій – вранці і ввечері, на четвертий день кликали, але зрозуміли, що ми уже не боїмося, тому відмінили» (С-19).

КАТУВАННЯ В'ЯЗНІВ У ПРИСУТНОСТІ АБО ЗОНІ ВИДИМОСТІ/ЧУТНОСТІ:

«Место содержания находилось рядом с местом пыток – процесс пыток был слышен, и это давило на психику» (С-26).

«Однажды я слышал, что привезли двух военнопленных, кинули их в подвал. Я не знаю, что они там с ними делали, но они там очень сильно кричали. Вечером часов в девять их привезли и до четырех часов я не мог заснуть от их криков. Так кричали, что волос дыбом становился. Потом слышал, что их достали, притащили ко входу в наш гараж. Слышал, как разговаривали, куда их девать. Сказали, что в расход. Я так понял, что они их тащили, и слышно было, что падают тела. Их закинули в машину и увезли куда-то» (С-49).

«Слышал, как пытали других. Один был прикован наручниками, с завязанными глазами. У меня щелка была приоткрыта, я видел его немного, он был с кастрюлей на голове. По кастрюле били. Он кричал: «Убейте, только не бейте больше» (С-3).

«Много случаев, все находившиеся в подвале военкомата (по моим оценкам – 40-50 человек одновременно, но постоянно происходила ротация), постоянно подвергались пыткам и избиениям со стороны боевиков. В ночное время суток от звуков избиений и пыток я не мог спать. Заснуть удавалось часам к шести утра» (С-116).

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЛЯ:

«Ко мне в камеру «подселили» девушку ***, 23 года, которая мне пожаловалась что, ее регулярно ночью насиловали пьяные боевики. Я пожаловался одному из более-менее адекватных охранявших меня людей. Позже боевики ЛНР арестовали насиловавшего *** боевика (одного из них), избили, повесили на шею табличку «Я

Фото 58. Поводження із взятими у полон військовими¹⁸

- насильник» и отвели на пл. Ленина г. Алчевск¹⁷» (С-116).

ПОГРОЗИ, ПРИНИЖЕННЯ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТИСК:

«Розвагою в «Оплоту» було, приміром, гранату до полонених в бокс кинути. Вона не вибухала» (С-37).

«Щовечора до нас приходили рядові військові, які там жили на поверсі, кидали пляшками, обзивали, погрожували розстрілами, казали: «Бандьора, виходи, стрелять тебя буду!». Це часто могло тривати до півночі і діяло негативно морально. Фізично вони не могли до нас підійти, бо сітка розділяла» (С-19).

«Я простояв під взведеним автоматом, нічого робити та пересуватись не дозволялось. Залякували зброєю. Взводили автомат та приставляли до скроні, до кишені засовували гранату» (С-24).

«Каждый же на пересменке заглядывал и грозился, что зайдет, то ухо отрежет, то еще что-то, угрозы были каждый день. У меня в документах были на две машины техпаспорта, я им техпаспорта предлагал, чтобы забирали и чтобы нас выпустили. Не соглашались. Потом уже подумал: «Что там того уха». Говорил: «Забирайте ухо и машины – и мы пойдем». На меня посмотрели как на «дурачка», прикладом ударили и все» (С-3).¹⁸

«У меня вероисповедание ислам, по этому поводу были дополнительные оскорбления и унижения» (С-46).

ПОЗБАВЛЕННЯ СНУ:

«В підвалі СБУ спати не дозволяли взагалі, постійно було ввімкнене світло. Якщо людина заснула, її били палками та електрошокером. Надалі,

¹⁷ UkrInfoNews. Алчевск, ополченцы выявили насильника. – 25 вересня 2014 р. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=zd40cVZGEjs>

¹⁸ Bigmir.net. Обнародовано видео издевательств над пленными «киборгами». – 26 січня 2015 р. - Режим доступу: <http://news.bigmir.net/ukraine/873398-Obnarodovano-video-izdevatelstv-nad-plennimi-kiborgami>

якщо затриманий добре поведився, йому дозволяли трохи поспати» (С-7).

«У підвалі СБУ спати не дозволяли. В ІТТ також не дозволяли, били, піднімали, не давали лежати» (С-6).

ПОЗБАВЛЕННЯ ЇЖИ ТА ВОДИ:

«Среди них был и ... , которого я пыталась как-то по чуть-чуть кормить, так как Корниевский запретил ему давать есть. Он хотел, чтобы *** умер от голода» (С-83).

КАТУВАННЯ ЯК ПОКАРАННЯ, КОЛЕКТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ:

«Забороняли шуміти в камері. Одного разу, коли в кримінальній камері почали дуже шуміти через спеку і вимагали щось робити – охоронники зайшли туди і зробили автоматну чергу; сказати, чи хтось загинув, не можу» (С-1).

«Одного разу я не сподобався одному терористу, і мене почали бити більше всіх. Також терористи змушували нас до важких фізичних навантажень – по 200 разів присісти, по 100 разів віджатися, качати прес. Заставляли всіх: і старих, і хворих; хто не робив – били дубинками, прикладами» (С-32).

«Заходили після відбою, якщо було шумно та били затриманих, застосовували електрошоке-ри. За весь час до мене одного разу застосували електрошокер, коли хтось із нових затриманих спричинив галас, зайшли охоронці і мене уразили електрошокером, хоча я спокійно лежав на столі, прикинувшись сплячим» (С-33).

ЗАВ'ЯЗУВАННЯ ОЧЕЙ, ПРИКОВУВАННЯ, ІНШІ СПОСОБИ ЖОРСТОКОГО ПОВЕДЕННЯ

«В помещении, где я содержался, было четыре человека «пленных», в гражданском, прикованные наручниками друг к другу и к металлической цепи. Сколько они там пробыли и относительно причин их задержания – неизвестно, мы не общались» (С-20).

«Очи та руки були зав'язані весь час (протягом місяця), навіть їли ми із зав'язаними руками та очима» (С-7).

«Я був прикований, тому переміщатися по приміщенню можливості не було» (С-3).

«Також з нами в камері сиділи хлопці, які потрапили в полон до чеченців в Степанівці, їх два дні стоячи тримали в ямі і час від часу кидали зверху каміння, від чого хлопці отримували ушкодження: розбиті голови, брови» (С-31).

«Ті, що сиділи в чеченців, розповідали, що їх три-

мали в кімнаті, де вони весь час перебували у напівзигнутому стані» (С-19).

ПОЗАСУДОВІ РОЗСТРІЛИ, ВБИВСТВА:

«Один человек на моих глазах скончался на третий-четвертый день после избивений» (С-116).

«Ребята потом рассказывали, когда я был в плену, прошел где-то месяц, там везде караулили, но люди есть люди, стали понемногу общаться, когда начальство не видит, рассказывали, кто был такой «Ботаник». Рассказывали, что он убил нашего «Свободовца». Он отсидел семь лет в тюрьме. Сам с Запорожья, и когда начинались там движения, подымался Майдан, он хвастался, что зарезал нашего человека из «Свободы» (С-56).

«Бійці «Донбасу» *** та *** розповідали мені, що одразу після здачі в полон терористи примусили бійця «Донбасу», що родом із Донбасу, викопати собі могилу біля дороги, а потім розстріляли його. Хто цей боець і хто його розстрілював, я не знаю. Охоронці казали, що начальник охорони Донецького СБУ «Адреналін» закатавав бійця ВСУ, і цей боець помер в лікарні» (С-32).

«Близько 20 серпня 2014 року я чув крики із сусідньої камери. Потім я дізнався, що людину закатавали до смерті. Я взагалі нічого не знаю про померлого, також я не знаю, хто його катував. Вранці труп завернули в ковдру. Від свого сокамерника *** я дізнався, що потім труп поховали на міському смітнику в районі міста Александровська, де саме – не знаю. Він (священник – ред.) їздив ховати закатовану людину» (С-55).

«Під час утримання у райвідділку міліції у Сніжному був свідком вбивства. Десять тижнів я вже перебував у полоні. Вночі місцевого чоловіка притягнули на територію. Як собаку, за прив'язану до ніг

Фото 59. «Парад» військовополонених, м. Донецьк, серпень 2014 р.²⁰

²⁰ Lviv-redcross.at.ua. Огляд новин, присвячених «Параду полонених», що відбувся у Донецьку сьогодні, 24 серпня. – 24 серпня 2014 р. - Режим доступу: <http://lviv-redcross.at.ua/blog/2014-08-24-3983>

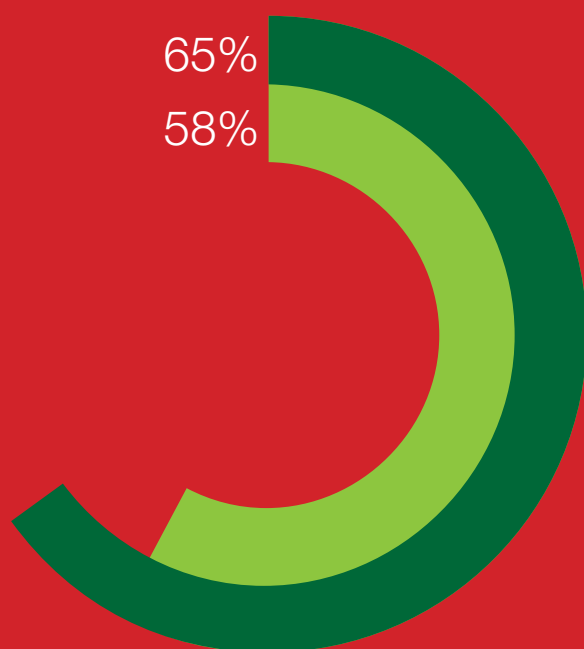
Мал. 26.

Особи, до яких застосовувалися допити

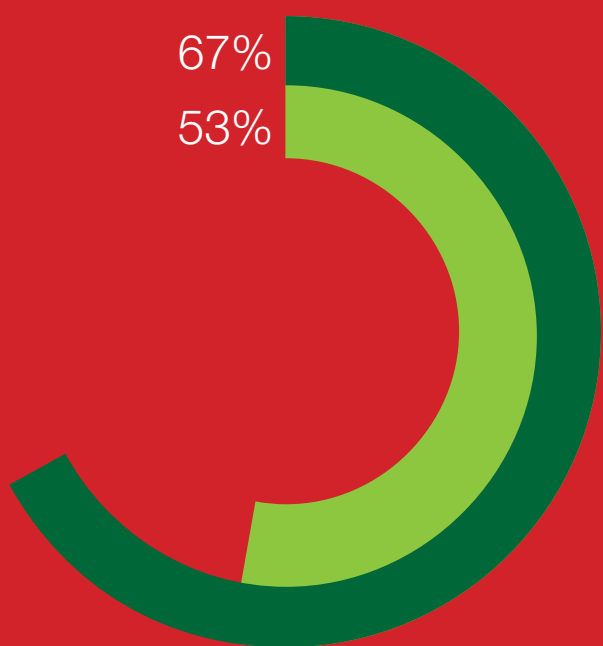
Мал. 27.

Особи, до яких застосовувалися катування

Військовополонені, до яких застосовувалися катування

Військовополонені, які отримали каліцтва та тілесні ушкодження внаслідок катування

Цивільні, до яких застосовувалися катування

Цивільні, які отримали каліцтва та тілесні ушкодження внаслідок катування

мотузку. Побитого. В майже несвідомому стані. На руках кайданки. Ми подумали, то наш. Аж заходить до нас заступник керівника. Той Серий... чи Сергій... Викликає на двір і наказує шикуватись у дві шеренги. З сусіднього гаражу теж вийшли. Вказує на чоловіка і звинувачує у мародерстві. Пристібнули наручниками чоловіка до тієї клітки, де нас першого дня тримали. Били. Чоловік уже несвідомий став. Лишили чоловіка прикутим до клітки. Нам наказали розійтись по бараках (гаражах). Наступного дня ми давали чоловікові пити і трохи їсти. Він розмовляв російською. Але нам заборонили до нього підходити. Пригрозили, що влаштують нам те саме, якщо наважимося. На третій день після тої ночі чоловік помер. Ми приїхали з робіт, а його вже нема на тому місці. Полонені, які залишались на місці, сказали, що помер» (С-80).

“ПАРАДИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ”²²:

«Але коли нас привезли до будівлі обласного СБУ в Донецьку, на місці нас чекали російські ЗМІ

²⁰ Ukr.media. У донецьку терористи влаштували новий «парад полонених». Кіборгів поведуть на місце сьогоднішнього обстрілу тролейбуса. – 22 січня 2015 р. - Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/223034/>

²¹ Дзеркало тижня. У Донецьку полонених «кіборгів» провели «коридором ганьби». 22 січня 2015 р. - Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/v-donecke-plennyh-kiborgov-proveli-koridorom-pozora-164769_.html

²² PHOENIX NEWS. Новости/Происшествия. Пленные Украинской армии стоят перед жителями обстрелянного города 29.08.14 Снежное. – 29 серпня 2014 р. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=aB1fyhrjENU>

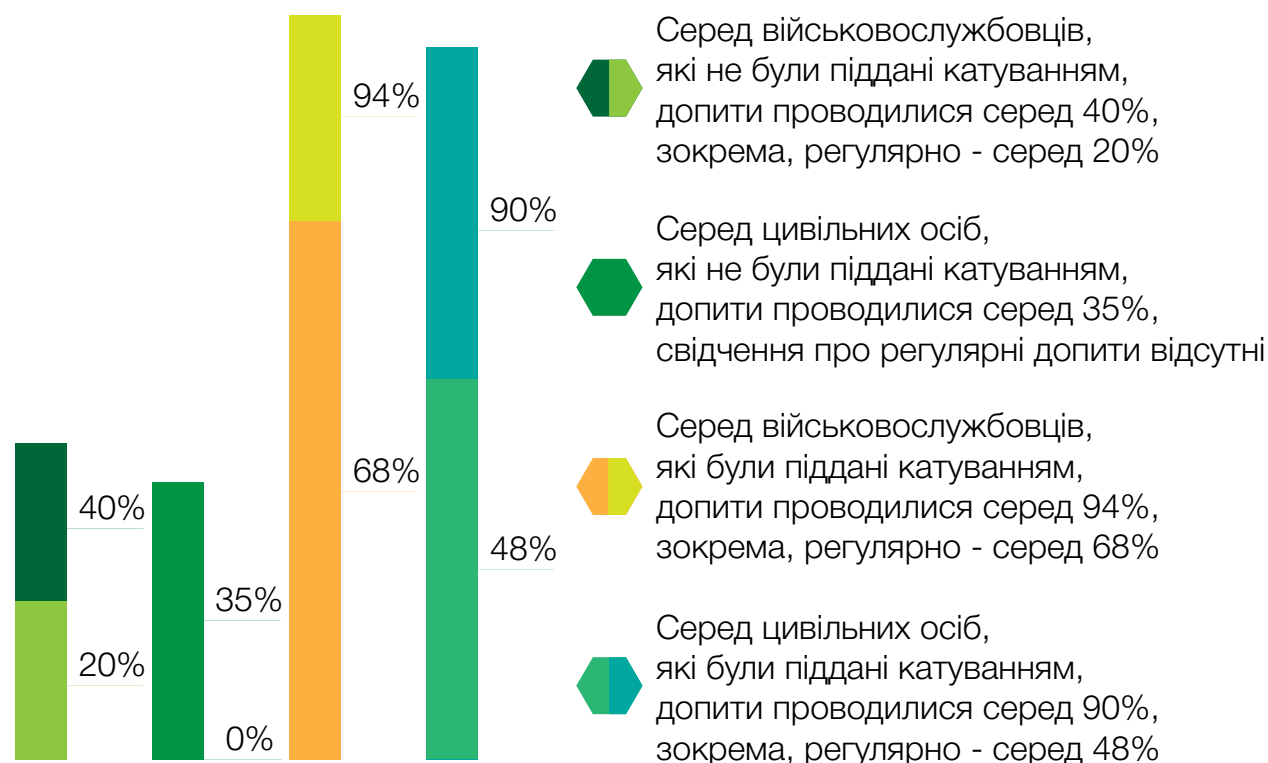

Фото 60-61. «Парад» військовополонених, м. Донецьк, січень 2015 р.²⁰⁻²¹

LifeNews (я не бачив цього репортажу) та натовп розлючених людей, які почали бити, кричати. Коли нас заводили в підвал, теж сильно били руками, ногами по всьому тілу. Хто саме нас бив у той момент, я не пам'ятаю. Протягом першої ночі нас постійно виводили по одному чи по декілька осіб та били, погрожували розстрілом. Хто саме це робив, я не пам'ятаю» (С-32).

«Нас підняли о 4 годині ранку, приблизно годину-півтори ми постояли в дворі, потім нас завантажили в автобус і привезли, як мені здається, в приміщення облдержадміністрації. Там ми побули кілька годин і приблизно о 12-13 годині дня нас, 53 особи, вишикували по троє в колону і повели містом. Привели

Мал.28. Відсоток використання допитів серед осіб, які піддавалися та не піддавалися катуванням

100%

військовослужбовців та цивільних осіб відзначають відсутність можливості отримати будь-яку правову допомогу

до місця, де зібрався величезний натовп, приблизно з тис. осіб, які кричали, кидали пляшки, яйця, муку, помідори. Хоч ми йшли в «коробці», нас по боках вели, але люди все рівно проривались. *** отримав удар касетом в область грудної клітини, пізніше він мочився кров'ю. Мені в ногу влучила пляшка. Було страшно, здавалось, що люди готові нас роздерти²³. У цей час до нас стали підходити сепаратисти і агресивно питати, хто ми, звідки, звинувачувати нас у обстрілах, бити, плювати, знімати на телефони. В мене йшла кров з вуха, були розбиті губи, синяки. Іншим хлопцям ламали ребра *** , а *** зламали другу щелепу. Кожен з нас по кілька разів від ударів бився об стіну головою. Дізнавшись, що я снайпер, мене почали бити ще жорстокіше, хотіли вирізати око, приставили ніж до зиниці. І вони б це зробили, але їх стримав чоловік, який вийшов із штабу і відігнав їх, сказавши, що ми їм потрібні живі і здорові. В кінці нам зв'язали руки, забрали шнурівки. Після того мені поцілили ногою в копчик. Я не бачив випадків страт, але чув, що перед «парадом» військовополонених одному відрубали голову, нічого більше про цей випадок повідомити не можу» (С-31).

ПРОДАЖ ЛЮДЕЙ:

«Через какое-то время ко мне в камеру пришли, сказали, что повезут на расстрел. Меня куда-то потащили. Как оказалось, нас с *** вывозили на продажу. *** сказал, что, скорее всего, в Ростовскую область. Нас очень долго везли – часов шесть. Мы переезжали границу. Меня и *** везли в какой-то высокой машине с завязанными руками, ногами. Глаза тоже были завязаны. Нас везли в кузове и с нами были два чеченца и ещё кто-то третий. Они нас конвоировали. Чеченцы постоянно говорили, что «хоть она и наша (мусульманка)..., но её однозначно надо убивать». Я думала, нас везут убивать, но нас хотели продать в рабство. Однако сделка сорвалась по непонятной причине» (С-83).

ДОПИТ

Затримані цивільні особи та військовополонені під час утримання проходили через процедуру, яку досить умовно можна назвати «допитом». Такі допити застосовувалися до 86% опитаних військовослужбовців та 63% опитаних цивільних осіб. Із них кількість людей, які піддавалися регулярним допитам, тобто були допитані більше двох разів, становить 68% військовослужбовців та 39% цивільних осіб.

Тривалість та частота допитів різняться. Самі допити могли відбуватися із перервами. Як прави-

ло, цей процес супроводжувався побиттям, катуванням та психологічним тиском. Про катування під час допитів свідчать 65% військовослужбовців та 67% цивільних осіб. Із них отримали каліцтва та тілесні ушкодження різної тяжкості 58% військовослужбовців та 53% цивільних осіб. У процесі допиту використовувалися різноманітні методи: побиття, застосування електрошокерів, удушення («слоник» – одягання протигазу і перекидання кисню), прострілювання кінцівок та частин тіла, нанесення колочих та різаних ран, імітація розстрілу, погрози тортурами, погрози нанести шкоду рідним та дітям тощо.

Варто відзначити, що з усієї сукупності людей, які не були піддані катуванням, допитам були піддані 40% військовослужбовців та 35% цивільних осіб, з них через регулярні, тобто більше двох разів, допити, пройшли 20% військовослужбовців та 0% цивільних осіб. Натомість кількість підданих тортурам людей, яких допитували, становить 94% військовослужбовців та 90% цивільних осіб, із них через регулярні, тобто більше двох разів, допити пройшли 68% військовослужбовців та 48% цивільних осіб.

Об'єднує усі ці допити те, що під час їх проведення 100% військовослужбовців та цивільних осіб не мали можливості отримати будь-яку правову допомогу. Варто відзначити, що вона не надавалася у 100% випадках і для осіб, які не проходили через процедуру допитів.

«Суда не было, был трибунал НКВД. Рассматривался вопрос - оставит меня в живых или расстрелять. Как позже мне рассказали знакомые, голоса распределились 50 на 50. В составе трибунала был штаб ДНР, «Васильевич» и боевики, которых я не знаю» (С-81).

У ряді випадків допит проводився лише з метою катування людини, при цьому не було якогось наміру отримати від неї будь-яку інформацію. Так, окремі опитувані відзначали, що їм ставили загальновідомі питання або вимагали наговорювати на себе очевидні нісенітниця.

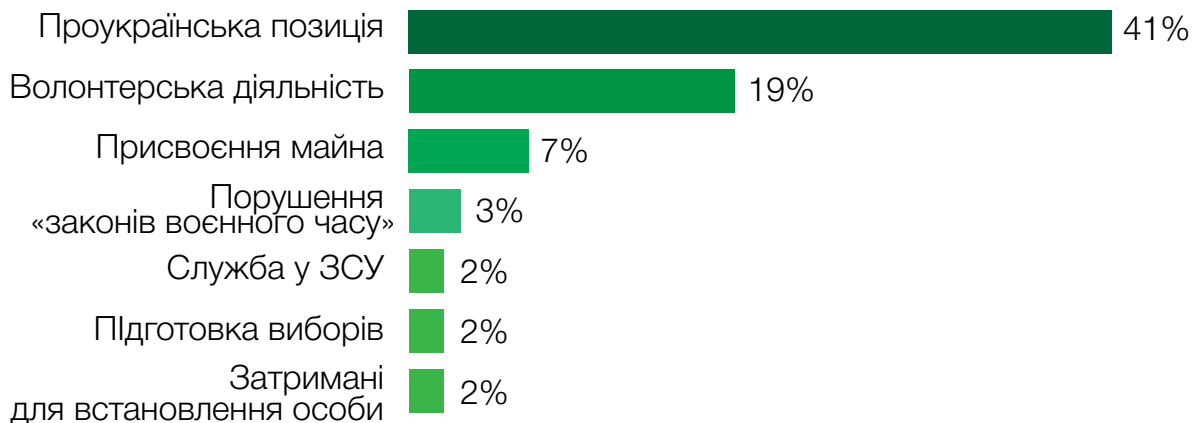
Зафіксовані випадки зав'язування очей, одягнення балаклави та заклеювання очей скотчем під час допитів та побиття; від стрічок, якими були зав'язані очі, залишилися рани. Нижче – кілька прикладів проведення «допитів» із відповідей респондентів:

«Допрос проводился в достаточно жесткой манере. То, что били – это понятно. И спину резали ножами, шокер достали, стреляли. Я терял сознание, меня приводили в сознание, опять очнусь, потеряю. Помню такие яркие моменты. Очень сильно морально давили. Каждый прибежал, предлагал какие-то действия – давай то сделаем, убежал, прибежал другой – давай то сделаем. Некоторое

²³ Hiroshima Nagasaki. «Твари, убийцы, - будьте вы прокляты!» - парад украинских военнопленных в Донецке. – 24 серпня 2014 р. - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=b3Yc9OXHQJE> ;

Док. фильму 2015. Донецк. Пленных Украинских солдат увозят с «Парада», 24 Авг. 2014. – 25 серпня 2014 р. / - Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=4pRH08oaM8I>

Мал. 29. Звинувачення, що висувалися цивільним особам на допитах

из озвученного исполнялось. Потом один говорит: «Давайте мы его кастрируем», – начали снимать штаны с меня. Потом передумали. Потом один говорит: «Давайте ему ногуотрежем», – вогнали нож в ногу, и я потерял сознание, и много крови вышло» (С-49).

«Били во время или между допросами. Руками, ногами, оружием. Пытали – присоединяли наручники к металлической кровати, на руки – провода и регулировали ток. Оголенный провод подсоединяли к голове, телу, половым органам. В голову, половые органы направляли металлический прут под электрическим током. Избивали шомполом по всем частям тела. За руки подвешивали к потолку. Обливали холодной водой на морозе» (С-46).

«На початку першого допиту залякували мене, розповідали, як з дівчат, яких я бачив в підвальному приміщенні (спеціально мені їх показали), знімуть шкіру. Погрожували скалічити мене та мою родину. Коли мене допитували, то здійснювали побиття: кулаками, ліктем по голові, по хребту, по печінці; також били ногами; припалювали цигарками. Били як під час допитів, так і в камері. Багато разів забігали із автоматами та імітували розстріл, ставили під стінку в якості залякування» (С-1).

«Мене привели в кімнату журналіста. Я пам'ятаю, що кімната вся була в засохлій крові – стеля і стіни. Мене били вчотирьох. По всіх частинах тіла. Особливо ногами в груди. Рудий знаходився в стані алкогольного сп'яніння. Він зняв берці і почав бити мене п'яткою в ліву скроню. Я пам'ятаю, що мене били близько 15 хвилин, потім втратив свідомість. Я опритомнів в іншій кімнаті. Це був колишній холодильник. Стеля з плитки. Я лежав на голій підлозі. Прийшов фельдшер. Фельдшер зрівав гумові зав'язки, що стягували мої руки. Час від часу холодильник відкривався. Заходили якісь люди, хто саме – не знаю, і пинали мене ногами

– перевіряли, чи я живий. Мене не годували, води не давали, в туалет не виводили. Холодильник був герметичним. Повітря вистачало на кілька годин. Світла не було взагалі. З'ясувалося, що у мене переламані два ребра з правого боку, сильні ушиби м'яких тканин голови з лівого боку, у мене опухла права нога в районі гомілко-стопного суглобу. Так я пролежав три доби» (С-55).

Були випадки забиття насмерть під час допитів, про що свідчать утримувані особи.

«В інтернеті опублікували, що в Стаханове задержали проукраїнських активистів, после этого стало только хуже. Начались более жесткие побои. Больше всего доставалось «политическим» (людям, які виявляли симпатії до державного суверенітету України – ред.) и футбольному болельщику «Зари». Одному разбили голову, а еще одного – Александра – убили во время допроса, так как якобы нашли у него дома во время обыска «флешку» с координатами позиций боевиков. Его забили до смерти во время допроса. Как конкретно, я не знаю. Есть люди, которые тоже знают об этом случае, но без их согласия я их называть не буду» (С-26).

«При мне в Луганске в соседнем помещении застрелили человека. Кого – не знаю. Я только слышал процесс расстрела. Расстреливали людей на базе «Оплот» на Полиграфической. Кого – не знаю» (С-46).

Інформація, яку запитували, залежала від статусу ув'язненого та причин його потрапляння до місця ув'язнення, а саме: активна громадська діяльність, ведення місцевого бізнесу, порушення комендантської години, служба у Збройних силах України тощо. Військово-службовців часто запитували про їхню особу, місце походження, частину, інформацію щодо керівного складу та озброєння добровольчих батальйонів та Збройних сил України. Поводження на допиті різнилося залежно від роду військ. Найгірше ставлення було до членів

добровольних батальйонів, снайперів, артилеристів. Зафіксовані випадки спроби завербувати військово-службовців, використовуючи різні методи.

«Зависило от того, за что были задержаны. Хуже всего относились к проукраински настроенным. Я подслушал, что задержали одного мужчину-предпринимателя, который переслал деньги украинской армии. Держали отдельно. Его хотели кастрировать. Пытали. Видел его личные вещи в луже крови. После этого не видел его и о его судьбе ни чего не знаю» (С-73).

«У тому ж приміщенні СБУ була ще одна тюрма – у підвалі (ми називали її «яма»). Знаю про це, бо один з полонених (імені не пам'ятаю) був там декілька днів. Там були набагато гірші умови. Утримували в підвалі добровольців, зокрема, з добровольчого батальйону «Донбас». Цього чоловіка посадили до нас, але підозрювали, що він не військовий, а доброволець, тому забрали на низ. Повернувся він десь через три дні весь синій. На ньому не було жодного цілого місця» (С-87).

«Мене, як простого солдата, під час допитів сильно не били і не ставили важливих питань. Запитували загальні особисті дані. Дуже сильно били хлопців, яких підозрювали у стосунках з «Правим сектором»; тих, кого вважали розвідниками, гранатометниками, мінометниками, снайперами. З них намагались вибити важливу інформацію. Ми всі поголовно брехали, ніби ми – медики, резервісти, шофери. Ніхто не зізнавався, тому що наслідки були б ще гіршими. Поламали б руки, ноги» (С-73).

Звичайною практикою було вимагання відкриття доступу до соціальних мереж та електронної пошти людини. Зафіксовані випадки, коли із зламаних соціальних мереж та електронної пошти від імені полоненого призначалися зустрічі, вимагалася певна інформація тощо. Дуже часто на допиті звучали звинувачення у приналежності до націоналістів, бандерівців, «Правого сектору», розвідників або корегувальників вогню, в участі у саботажі (неприєднанні до незаконних збройних формувань, штучному створенні продуктового дефіциту в місті для дискредитації батальйону «Призрак» і т.п.). Цивільних осіб, які займалися громадською діяльністю, розпитували про організацію мирних акцій за єдність України та їх учасників, про друк та способи поширення листівок, про зв'язки з іншими активістами, науковцями, журналістами. Дізнавалися інформацію щодо розташування українських блок-постів та їх озброєння. Окремо цікавили питання грошей та майна затриманого (банківських документів, грошових переказів, платіжні картки), контактів з родичами, які могли заплатити викуп.

Усім полоненим військовослужбовцям Збройних сил України, служба в армії висувалася як звинувачення. У

цивільних осіб звинувачення на допитах більш різноманітні. Так, 41% були звинувачені в проукраїнській позиції, 2% – у служінні в Збройних силах України, 19% закинули заняття волонтерською діяльністю, 3% порушили «закони воєнного часу» (наприклад, комендантську годину), запитання до 7% свідчать про намір присвоїти собі майно та гроші, 2% були обвинувачені в участі в підготовці виборів, 2% були затримані для встановлення особи.

Інші види звинувачень можна умовно поділити на наступні категорії:

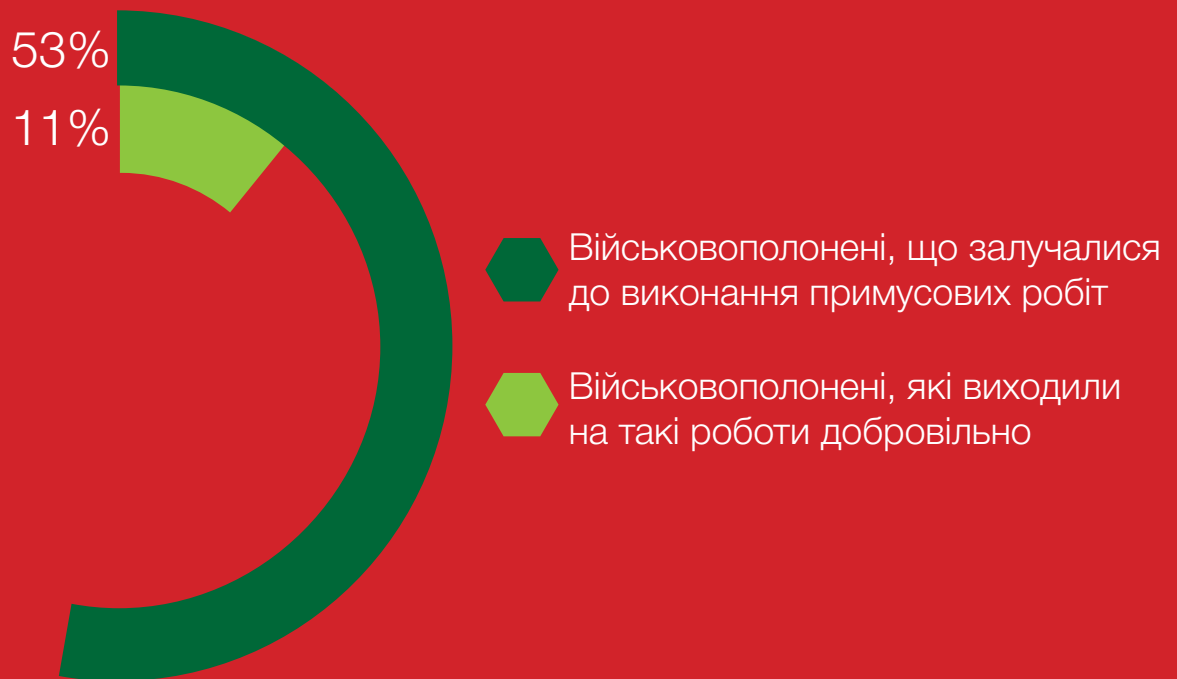
- заборонені дії: участь у подіях Євромайдану, фотографування на мобільний телефон стратегічних об'єктів – стадіону «Донбас Арена», кав'ярні;
- статус особи: «баптист и продался американцам», співпраця з «українським режимом», підозра у тому, що чоловік жінки є українським військовослужбовцем, реєстрація у м.Києві;
- підтримка державного суверенітету: зрада Батьківщині за статтею 58 Кримінального кодексу СРСР, викладання в університеті українською мовою, вихід з українським прапором на площу;
- пасивність у допомозі незаконним збройним формуванням: підтрим діяльності ДНР, дії проти громадян ЛНР, саботаж, ненадання допомоги «захисникам», штучне створення продуктового дефіциту, дискредитація батальйону «Призрак»;
- вимагання: невиплата пайщикам орендної плати, підозра у квартирному рейдерстві;
- робота в інформаційній сфері: надання інтерв'ю українському телевізійному каналу, перевірка журналіста на «нормальність», образа «русской журналистики»;
- побутові доноси: доноси рідних або сусідів, сварка з дружиною;
- залучення до певних дій: потрібно опізнати людину, потрібен для обміну затриманими українською стороною;
- без причини: не пояснили, намагалися придумати причину.

Нижче кілька розгорнутих прикладів обвинувачення, які звучали на допитах.

«Я переписувався «ВКонтакте» із російським журналістом із «Радіо «Ностальжи». Намагався довести йому, що околиці Станиці Луганської обстрілюють з території Росії. Тому помічав на гугл карті місце, звідки стріляють російські Гради. Зробив скрін-шот і зберіг на робочому столі. Бойовики знайшли цей файл і почали питати, навіщо мені ця карта, звинуватили мене в тому, що я навідник. Питали, яку інформацію і кому я передавав, яке відношення я маю до третьої сили. Я по-

Мал. 30.

Характер залучення військовополонених та цивільних до виконання робіт

яснив ситуацію, але вони мені, звісно, не повірили. І продовжували катувати» (С-55).

«Задал вопрос – почему в такое тяжелое для Алчевска время пью пиво по ночам, а не защищаю свою Родину, в то время как они должны рисковать своей жизнью для того, чтобы мне хорошо жилось. Я ему ответил, что не понимаю, от кого защищать свою Родину, что вызвало злость: «Ах, не понимаешь, тогда мы тебе завтра объясним» (С-30).

«Прежде всего спрашивали, откуда связи с вражеской прессой. Кто навел, кто дал контакт. Личные данные. Первый допрос был до встречи с О. Мозговым. Как я понял, кто-то из жителей донес на меня, что я дал интервью «112» каналу. У удерживающих меня лиц сначала не было видеозаписи интервью, они его сами не видели. Во время допроса искали мое интервью в интернете. Они его нашли и отнесли показать Мозговому. Потом было общение с Мозговым. Он спрашивал: как ты мог поступить? Мы же за вас тут воюем. Я за это видео готов был тебя «разорвать» и т.д. Сказал, чтобы меня вывели из кабинета, и он решил, что со мной делать» (С-10).

«Спрашивали, почему отказываюсь сотрудничать с новой властью, почему не воюю за «ЛНР», обвиняли в саботаже, угрожали расстрелом за укрывательство имущества, необходимого армии «ЛНР», в нарушении мне неизвестных «законов военного времени». Во время допроса запугивали, что расстреляют по законам военного времени, заберут все имущество, дети останутся без отца и т.д. «Законы военного времени», на которые ссылались боевики, мне неизвестны, с их положениями я ознакомлен не был, кто и когда их принял – не знаю, но почему-то подразумевалось, что я их обязан знать» (С-38).

«У меня неоднократно спрашивали адрес прописки, спрашивали, на сигнализации ли дом, кто живет в доме, что я делал на Майдане, кто отправлял меня туда, просили контакты людей, которые были на Майдане. Когда я признался, что состою в «Батькивщине», спрашивали, кто руководил «Батькивщиной» в целом, кто руководил избирательными штабами. Много спрашивали о семье, из-за чего я очень переживал, так как жена занимала активную проукраинскую позицию» (С-21).

Зафіксований випадок допиту жінки разом із її шестирічною дитиною, яких протримали в полоні кілька днів: «Сразу попросил телефон, начал смотреть контакты, фотографии. Спросил мои данные, адрес. Что-то записывал на листе бумаги. Затем спрашивал за моего мужа, правда, что он пошел воевать в рядах ВСУ; по его словам, так сообщили соседи. На что я ответила, что он уехал к родственникам искать работу. Не верил, уточнял, куда. Я сказала, что в Украину. Он занервничал, начал на повышенных тонах рассказывать, что мы все предатели род-

ной земли. «Мы, – говорит, – кровь за них проливаем, а они к фашистам бегут». Потом «казак» сказал, что они проверяют информацию по моему мужу и потом решат, что будут с нами делать» (С-60).

Практика фіксування результатів допиту доволі різна. Часто допити не фіксувалися взагалі. Кількість людей, які зазначили, що в їх випадках допит (або хоча б один із їх серії) фіксувався будь-яким чином (фото, відео, письмово), становить 87% військовослужбовців та 54% цивільних осіб. Але варто зауважити, що у переважній більшості випадків мова не йде про проведення фіксації допиту у розумінні кримінально-процесуального права. Тільки кілька респондентів відзначили, що підписували протокол.

Часто протоколи писали на звичайному папері або робили собі помітки в блокнотах, водночас допитувані не мали можливості ознайомитися із змістом записів. Деяких людей змушували писати автобіографію (по кілька разів), заповнювати анкети із питаннями на кшталт: «Чи Ви проти фашизму?» або «Якщо після звільнення до Вас до рідного міста прийдуть ополченці, Ви їм допоможете у тому, що вони потребують?». До таких випадків потрапили і допити та побиття, які фіксувалися на мобільні телефони або камери, а також так звані «селфі» із допитуваними. Як правило, доля таких записів невідома.

«Допрашивали несколько раз во время задержания, удерживания и конвоирования до места постоянного содержания, а также непосредственно на этом объекте, где я сидел в гараже и подвале. Во время допросов постоянно избивали, и я то падал в обморок, то приходил в себя. Во время допросов спрашивали об общеизвестных фактах (где стоит «Айдар» и другое). Мне показалось, что они сами не знали, о чем спрашивать. Снимали на видео, но я не помню, сколько именно времени и что именно снимали. Фрагменты этой съемки выложили в интернет, а также транслировали на российских каналах²⁴» (С-49).

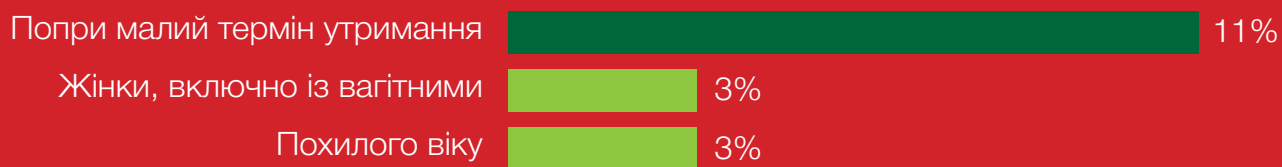
Допити проводили члени незаконних збройних формувань (ідентифіковані за нашивками та камуфляжною формою), військові невідомих збройних сил, невідомі люди в цивільному. Окремі з них представлялися, наприклад, контррозвідка т.зв. «ЛНР». Окремих людей, які проводили допити, можна було упізнати з огляду на поширення їх зображення в пресі, наприклад, Захарченка, Топаза тощо. Серед осіб, які проводили допити окремо, слід вирізняти тих, яких самі респонденти називали військовослужбовцями Збройних сил Російської Федерації. За словами респондентів, вони або представлялися (наприклад, офіцер ФСБ Росії), або їх можна було ідентифікувати за наявністю шевронів Збройних сил

²⁴ Южный фронт. Ополченцы взяли в плен восемь бойцов батальона «Айдар». – 19 червня 2014 р. - Режим доступу: <http://rutube.ru/video/da917c01602eade6f5883508fc667590/>

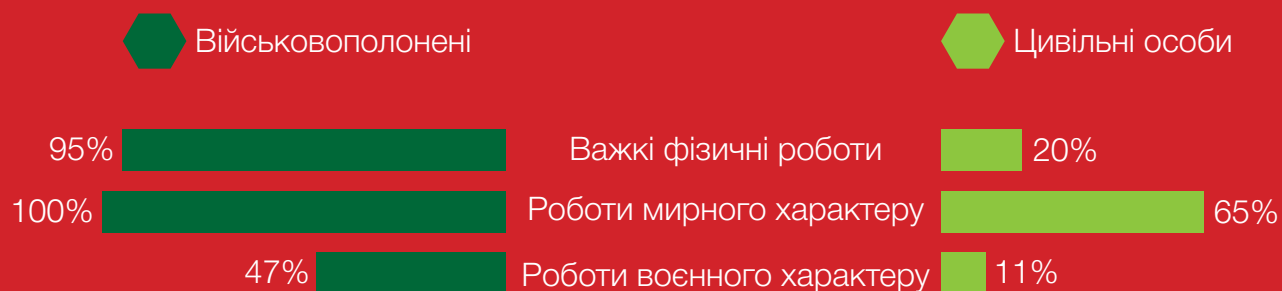
Мал. 31. Залучення поранених та хворих до примусових робіт

Мал. 32. Категорії хворих та ослаблених цивільних осіб, що залучалися до примусових робіт

Мал. 33. Типи примусових робіт, до яких залучали полонених

Російської Федерації, їх розмов (називали місто проживання в Росії), приналежністю до певного народу (буряти, чеченці, осетини) тощо.

Окремих осіб, які проводили допити, з високою долею ймовірності можна визнати за колишніх працівників державних правоохоронних органів на місцях, зокрема, міліції, СБУ, прокуратури. Були випадки, коли потерпілі впізнавали їх, бо раніше контактували з ними. Детально мова про це йде в розділі V.

Варто звернути увагу на допити та катування, які проводилися на території Російської Федерації щодо затриманих на території України людей, які певний час там утримувалися. З огляду на кількість опитаних, не можна зробити об'єктивний висновок про поширеність такої практики. Водночас, ці зафіксовані випадки свідчать про прямий зв'язок незаконних збройних формувань т.зв. «ЛНР» та «ДНР» із державними органами Російської Федерації.

«Когда нас привезли в Перевальское ДК к Козицыну 23.07.2014, они меня узнали – видели меня по российскому ТВ, как я на Майдане выступал. Кулек на голову надели, перевязали рот кульком, связали руки с ногами, начали жечь ноги, лупить по ребрам. Били все, руками, ногами, прикладами, три ребра сломали. Журналист *** и *** сидели смотрели на стульях, а я валялся в углу. Это было в клубе при входе. Меня так били, что я мочился под себя. И им потом от этого запаха, от этого всего было противно бить, и это было мне помощью. Зажигалкой ноги жгли, электрошокером били, глаза выдавливали, рот раздирали, крест в задний проход заталкивали. Избили хорошенько, потом каждый заходил, считал за честь пнуть ботинком, берцем. Я валялся в углу около суток. Потом нас повезли в Россию. В кузове машины тоже били. Потом уже в каком-то РУВД на допросе били. После 8 дней содержания там надели пакет на голову, связали, перевезли в Луганск – областное СБУ. Встретили, избили сильно, отвели в камеру. Волокли меня, как тряпку. В камере был холодильник нерабочий, закинули меня туда, чтобы я сдох. 1,5 суток меня там держали, в темноте, связанного, с мешком на голове. Боевики его описали, чтобы мне «было легче». Раз в сутки приходили, ногой стукнут, живой? Живой. Под себя мочился 1,5 суток. Через 1,5 суток пришли, сказали: «Выпустите его из холодильника», - и я уже был в камере». (С-62).

ПРИМУСОВІ РОБОТИ

У неофіційних місцях несвободи т.зв. «ЛНР» та «ДНР» практикується застосування примусових робіт, про що зазначають як цивільні особи, так і військовополонені. Згідно з результатами опитування про залучення до виконання примусових робіт заявили 53% військовослужбовців та 58% цивільних осіб. Тільки 11% військовослужбовців та 3% цивільних осіб зазначили, що вони, як правило, виходили на такі роботи добровільно, бо це була чи не єдина можливість знайти поїсти, полеглисти своє перебування в ув'язненні тощо.

«Майже в усіх постійно була висока температура. Але нас все одно брали хворих на примусові роботи. Якщо вже сильний біль був, могли лишити. Я лишився навіть пару разів. У декого дуже сильно боліли зуби» (С-73).

«Меня не выводили. Они тех, кто мог как-то передвигаться, возили на работы. Там или разгружаешь что, или...» (С-89).

Серед усіх ув'язнених, кого не примушували виконувати роботу, можна умовно виділити наступні категорії:

- невеликий термін утримання (до одного, максимум – двох днів): 27% військовослужбовців та 50% цивільних осіб;
- інвалідність або отримані травми та каліцтва: 36% військовослужбовців та 8% цивільних осіб;
- похилий вік утримуваної людини: 8% цивільних осіб;
- жіноча стать: 12% цивільних осіб.

Натомість ці ж категорії були залучені і до виконання примусових робіт. Про це свідчать щонайменше 35% військовослужбовців та 7% цивільних осіб, яким, за їх словами, внаслідок отриманих травм, каліцтв або інвалідності було важко виконувати поставлені завдання; 11% цивільних осіб, які були залучені до примусових робіт попри невеликий термін утримання (до одного максимум двох днів), 3% жінок, включно з вагітними, 3% цивільних осіб похилого віку (кількість вираховувалася у випадку, якщо респондент окремо на це вказував при відповіді на дане питання).

«Сказали нагрузить сорок мешков с песком. У меня больные ноги, и мне это было очень проблематично выполнять. Но появилась женщина и сказала, что будет нам помогать. Вооруженные люди в масках её гонят, а она всё равно хочет помогать нам. Только благодаря той женщине нам удалось нагрузить эти сорок мешков. Если бы не она, наверное, не выпустили бы нас» (С-76).

Робота ув'язнених була різноманітна. Вони рили окопи, відновлювали будинки, прибирали вулиці, переносили вантажі, розвантажували так звані «російські гумконвої», в яких перевозилася зброя. Так, 95% військовослужбовців та 20% цивільних осіб відзначили, що виконували тяжкі фізичні роботи, 100% військовослужбовців та 65% цивільних осіб також (часто паралельно) були залучені до виконання робіт мирного характеру, 47% військовослужбовців та 11% цивільних осіб брали участь у роботах воєнного характеру. Окрему увагу варто звернути на примусове залучення до розмінування непідготовлених для цієї роботи людей. Також в'язнів змушували проводити ексгумації (розкопувати та ховати загиблих). Опитувані люди відзначали, що така робота завдавала сильних моральних страждань та мала негативний вплив на фізичне здоров'я.

«Зазвичай це були тяжкі фізичні роботи: будівельні (ремонт домівок місцевого населення та магазину), збір металобрухту на користь одного з охоронців та здавання його у пункт здачі. У неділю полонених зму-

шували розвантажувати «гуманітарний вантаж» з білих вантажівок – снаряди для систем «Град», за день могли розвантажити 10-15 тонн «гуманітарки» - снарядів (ІТТ м. Сніжне)» (С-37).

«Нас виводили на роботу. В будівлі ОДА (в різних кабінетах, яких саме – не пам'ятаю) ми вантажили в пакети документи, (як я розумію, що стосуються Партії регіонів) потім виносили їх у двір. У дворі їх спалювали. За кожен день я виносив близько 100 мішків. У дворі ОДА розвантажували ящики із зброєю і набоями. (Що саме там було, я не знаю), але ящики були дуже важкими. Нас вивозили до готелю Імперіал (адресу не знаю), знаходиться в районі Гострої могили. Ми вантажили в готелі меблі і техніку в будку. Ці речі везли до будівлі ОДА, там ми їх розвантажували і встановлювали в кабінетах. Так бойовики влаштовували собі робочі місця. У дворі ОДА ми розвантажували ящики зі зброєю і набоями. Що саме там було, я не знаю, але ящики були дуже важкими. Думаю, що це було в другій половині серпня 2014 року» (С-55).

«Как и говорил раньше, двух девочек *** и *** ставляли муть от крови автобус, в котором возили тела погибших. Я знаю, что «Кубрак» порезал этих девочек ножом. Точно знаю о порезах шеи, но, наверное, еще были порезы на спине (более точно я не могу описать). Мне это рассказывала сама ***» (С-21).

«Регулярно вывозили на общественные работы в г. Иловайск (уборка мусора, рытье могил на территории кладбища г. Иловайска для погибших сепаратистов, строительные работы), также были хозяйственные работы по заявкам жителей Иловайска (они нас за работу обязывались кормить). Заявку коменданту Иловайска имели право подать жители города с указанием работы и требуемого количества людей. Под конвоем нас туда направляли» (С-40).

«Нас возили в Дебальцево собирать боекомплект. Это было 9-11 марта. Я видел блок-посты, собирали снаряды, мины, патроны. Поехали на остановку. Там лежало 27 ящиков танковых снарядов (54 штуки). Пооставляли наши при отступлении много боекомплектов, техники. Я видел землеройную машину, которую гнали ополченцы, оставленный БТР. Нас также возили в ДАП по 20 человек. Мы доставали тела погибших киборгов из-под завалов. При мне было найдено одно тело и несколько фрагментов. Я читал молитвы над этим местом. Совершил панихиду, прочитал заупокойную молитву» (С-67).

Кількість годин, відведених на примусові роботи, залежала в основному від місця утримання, а ставлення до полонених – здебільшого від охоронців, іноді від конкретної зміни. У показах звільнених людей чимало згадок про побиття та жорстоке поводження під час виконання роботи. Так, про це згадують 42% військово-службовців та 11% цивільних осіб, які були змушені виконувати примусові роботи.

«За працюючими полоненими завжди стежили, але щільність контролю залежала від особи охоронця – спочатку за всіма стежили дуже ретельно, а потім, коли зрозуміли, що полонені не вчиняють спроб до втечі – послабили контроль, що виражалося у тому, що охоронець не завжди тримав палець на курку, направляючи зброю на працюючих, а міг відійти на декілька метрів та відпочити, спостерігаючи за полоненими. Причина того, що полонені не намагалися втекти, полягала у тому, що їм було повідомлено, що за кожного 1 втікача буде розстріляно 10 полонених. Подібні випадки були у сусідньому Торезі, тому вони не могли взяти на себе таку відповідальність за життя товаришів» (С-37).

«Нас охраняло 3-4 человека с автоматами РПК, СКС и АК-47, парни по 15 лет. Был один жестокий, который был примером каждый раз, когда мы во время работы останавливались отдохнуть на пару минут. У него отобрали пример и дали дубинку. С другими – ничего, устал – сел, куришь» (С-98).

«Декілька разів була робота на кордоні з Росією, у Мар'їнці, вона була схожа на «показуху», оскільки велика кількість полонених виконувала безглузді завдання. Так, наказували носити цеглу на відстань 10-120 метрів, але таким чином, щоб військові та цивільні особи, що заїждали зі сторони Росії на українську територію, могли бачити приниження полонених, та щоб їхній бойовий дух підносився» (С-37).

«Следователь отдал их с сопровождением, типа, это «укропы», можете с ними делать, что хотите. Им руки связали, лицом вниз в машину, привезли со связанными руками. Заставляли – бетонные столбы в руки и бегом...» (С-93).

«Роботу ускладнювало те, що на кожній зупинці міського транспорту на стовпах були ретранслятори, які весь час по колу голосно трансливали радянські патріотичні пісні, а по суботах – дитячі пісні. Все це впливало негативно на психіку, складалося враження, що ми заблукали і знаходимося в СРСР» (С-37).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ:

На території т.зв. «ДНР» та «ЛНР» поширена практика катування та жорстокого поводження із незаконно утримуваними цивільними особами та військовополоненими. Ці дії ретельно організовані, пов'язані між собою та відбуваються в усіх неофіційних місцях несвободи. Дане явище носить системний та масштабний характер, що демонструє існування свідомої політики на здійснення катування та жорстокого поводження із затриманими. Ці дії є нічим іншим, як воєнними злочинами незаконних збройних формувань, які потребують детального розслідування кожного епізоду.

Більшість затриманих цивільних осіб та військовополонених під час утримання проходять через процедуру, яку лише умовно можна назвати «допитами». Досить

часто вона супроводжується побиттям, катуванням та психологічним тиском. У процесі допиту використовуються різноманітні методи: побиття, застосування електрошокерів, удушення («слоник» – одягання протигазу і перекривання кисню), прострілювання кінцівок та частин тіла, нанесення колючих та різаних ран, імітація розстрілу, погрози тортурами, погрози нанести шкоду рідним, зокрема, дітям, тощо.

Цивільних осіб найчастіше звинувачують у тому, що людина займає проукраїнську позицію, служить у Збройних силах України, займається волонтерською діяльністю, порушила «закони воєнного часу», як-от, комендантську годину, є пасивною у наданні допомоги незаконним збройним формуванням тощо. Ряд запитань свідчить про умисел представників незаконних збройних формувань просто присвоїти собі майно та гроші утриму-

ваної особи. Для всіх військовополонених служба у Збройних силах України висувається як офіційне звинувачення, сюди ж відноситься і робота в органах внутрішніх справ.

У неофіційних місцях несвободи т.зв. «ЛНР» та «ДНР» практикується застосування примусових робіт, про що зазначають як цивільні особи, так і військовополонені. Утримувані особи риють окопи, відновлюють будинки, прибирають вулиці, переносять вантажі, розвантажують так звані «російські гумконвої», в яких перевозилася зброя. Практикується залучення до важкої фізичної роботи та до робіт воєнного характеру. Частина в'язнів змушують проводити екстумації, розкопувати та ховати загиблих. Ставлення до полонених залежить здебільшого від охоронців, іноді від конкретної зміни. У показах звільнених людей чимало згадок про побиття та жорстоке поводження під час виконання роботи.

ВИСНОВКИ

За результатами вивчення різних джерел інформації, в тому числі свідчень потерпілих, ми маємо констатувати, що на території, підконтрольній т.зв. «ДНР» та «ЛНР», не дотримуються норм будь-якої системи права. Затримання, проникнення до житла та інші обмеження прав людини є масовими, відбуваються без будь-якого дозволу та без процесуальних гарантій, передбачених як національними, так і міжнародними нормами права. Під час затримань масовими є випадки катувань, жорстокого поводження, невинуватого застосування засобів фіксації та зброї. При цьому бойовики незаконних збройних формувань та представники квазі-державних силових утворень (органів безпеки, міліції, комендатур тощо) відзначаються особливою жорстокістю по відношенню до цивільного населення. Непоодинокими є випадки затримання жінок та знущання над ними, у тому числі над вагітними та похилого віку.

В ході дослідження вдалося отримати інформацію про 79 місць несвободи на непідконтрольній українському урядові території Донецької та Луганської областей, які можна ідентифікувати за адресою або за детальним описом. Проте свідчення потерпілих вказують на існування значно ширшої мережі неофіційних місць тримання, через які пройшли щонайменше 2763 особи, звільнення яких зафіксовано українськими органами влади станом на 1 жовтня 2015 року.

Окремою категорією в неофіційних місцях тримання є військовослужбовці ЗСУ та бійці добровольчих батальйонів, переважна більшість яких була захоплена в полон за безпосередньої участі військовослужбовців збройних сил Російської Федерації, при цьому вони зазнали жорстокого поводження під час конвоювання.

Перебування людини у неофіційних місцях тримання автоматично позбавляє її всіх гарантій захисту від неналежного поводження, адже зазначені місця залишаються поза будь-яким зовнішнім контролем.

В переважній своїй частині неофіційні місця тримання не є пристосованими навіть для короткотермінового перебування в них людей (підвальні приміщення, каналізаційні шахти, автомобільні бокси). Свідчення опитаних вказують на масові та системні порушення

прав затриманих осіб, серед яких, насамперед, необхідно вказати:

- відсутність денного освітлення у місцях несвободи;
- непрацюючі туалети у місцях несвободи;
- велика кількість утримуваних осіб у невеликому приміщенні;
- відсутність місць для сну, через це – снування на бетоні, на дошках тощо;
- діряві стіни і дах у місцях несвободи, що спричиняло підтоплення приміщень під час дощу;
- утримання разом чоловіків і жінок в одній камері;
- відсутність або недостатня кількість води та їжі;
- поширена практика побиття та погроз смертю, фізичних та психологічних знущань стосовно затриманих цивільних осіб і військовослужбовців.

Отже, сам факт перебування людини у таких умовах може сягати рівня нелюдського або такого, що принижує гідність поводження відповідно до стандартів Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Більшість затриманих цивільних осіб та осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті, під час утримання проходять через процедуру, яку досить умовно можна назвати «допитами». Досить часто вона супроводжується побиттям, катуванням та психологічним тиском. У процесі допиту використовуються різноманітні методи: побиття, застосування електрошокерів, удушення («слоник» – одягання протигазу і перекидання кисню), прострілювання кінцівок та частин тіла, нанесення колючих та різаних ран, імітація розстрілу, погрози катуванням, погрози нанести шкоду рідним та дітям тощо.

Цивільних осіб найчастіше звинувачують у тому, що людина займає проукраїнську позицію, служить у Збройних силах України, займається волонтерською діяльністю, порушила «закони воєнного часу» (комен-

дантську годину, є пасивною у наданні допомоги незаконним збройним формуванням тощо). Ряд запитань свідчить про умисел представників незаконних збройних формувань просто присвоїти собі майно та гроші утримуваної особи. Для всіх осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті служба у Збройних силах України висувається як офіційне звинувачення, сюди ж враховується і робота в органах внутрішніх справ.

У 44% випадків керували проведенням допитів та організовували охорону місць несвободи кадрові військовослужбовці та найманці з Російської Федерації.

У цілому 86% опитаних нами осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті, та 50% цивільних осіб були піддані катуванню та жорсткому поводженню, що вказує на надмірну поширеність такої практики на території так званих «ДНР» та «ЛНР». Ці дії ретельно організовані, пов'язані між собою та відбуваються в усіх неофіційних місцях несвободи. Дане явище носить системний та масштабний характер і демонструє існування свідомої політики на здійснення катування та жорсткого поводження із затриманими. Ці дії є також нічим іншим, як воєнними злочинами незаконних збройних формувань, які потребують детального розслідування кожного епізоду.

У неофіційних місцях несвободи так званих «ЛНР» та «ДНР» практикується застосування примусових робіт, про що зазначають як цивільні особи, так і військовополонені. Здебільшого це важка фізична робота воєнного характеру: риття окопів, розвантаження так званих «російських гуманітарних конвоїв», у яких перевозиться зброя; проведення ексгумацій, захоронення трупів з метою приховування наслідків бойових дій. Ставлення до полонених залежить здебільшого від охоронців, іноді від конкретної зміни. У показах звільнених людей чимало згадок про побиття та жорстоке поводження під час виконання примусових робіт.

«Персонал» місць несвободи, незважаючи на наявність серед них осіб з військовою освітою чи професійною правоохоронною підготовкою, не здатний забезпечувати дотримання вимог міжнародного гу-

манітарного права, Європейських пенітенціарних правил, Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями. Одночасно частина свідків вказує на залучення неповнолітніх юнаків та дівчат до виконання функцій охорони неофіційних місць несвободи, що зафіксовано на території т.зв. «ДНР».

Медичний персонал, що залучається незаконними збройними формуваннями т.зв. «ДНР» та «ЛНР» до надання допомоги особам, позбавленим волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті та затриманим, відсутній у 2/3 місць несвободи. Решта має недостатній рівень кваліфікації, обмежені повноваження та ресурси для призначення повноцінного лікування, чим порушуються вимоги Європейських пенітенціарних правил (2006 р.) та Женевських конвенцій. Зафіксовані випадки свідомої участі медичних працівників у жорсткому поводженні із затриманими та особами, позбавленими волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті.

З огляду на викладене, враховуючи визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо потенційних воєнних злочинів і злочинів проти людяності, вчинених на території України з 20 лютого 2014 р., отримані результати дослідження можуть також бути прийняті до уваги стосовно наступних зафіксованих порушень міжнародного гуманітарного права:

- застосування невинуватної сили при затриманні цивільних осіб;
- надмірне застосування сили і надмірна жорстокість щодо окремих категорій затриманих осіб;
- застосування зброї як знаряддя для нанесення ударів при затриманні цивільних осіб;
- надмірна сила та жорстокість при конвоюванні;
- недотримання будь-яких процесуальних гарантій, передбачених національним законодавством і нормами міжнародного права;
- ненадання необхідної медичної допомоги;
- катування медичними працівниками;
- катування і безкарне безпідставне вбивство людей.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДЕРЖАВІ УКРАЇНА

1. Верховній Раді України ухвалити законопроект №1788 від 16.01.2015 року, який передбачає доповнення статті 124 Конституції України таким положенням: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах Римського статуту Міжнародного кримінального суду».

2. Верховній Раді України внести зміни в розділ XX Кримінального кодексу України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» з метою гармонізації його положень із нормами міжнародного кримінального права.

3. Верховній Раді України розглянути питання про ратифікацію Європейської конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116, 1983).

4. Уповноваженому Президента з мирного врегулювання конфлікту на Донбасі після отримання звіту за результатами дослідження передати дані по місцях тримання до Тристоронньої контактної групи щодо врегулювання ситуації на Донбасі для врахування під час обговорення питання про звільнення осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті.

5. Міністерству закордонних справ України використовувати результати дослідження під час перемовин та міжнародних зустрічей на всіх рівнях з питань врегулювання ситуації на Донбасі з метою посилення позиції України та збільшення тиску на Російську Федерацію й керівництво так званих ДНР та ЛНР в питаннях звільнення осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті.

6. Уряду України утворити міжвідомчу робочу групу з контролю за додержанням міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у галузі прав людини на тимчасово окупованій території України та в зоні проведення АТО із залученням органів державної влади, правоохоронних органів, представників міжнародних організацій.

7. Службі безпеки України спільно з Міністерством оборони, Генеральною прокуратурою, Військо-

вою прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції, Міністерством закордонних справ для організації процесу збору і фіксації необхідних доказів вчинення злочинів проти людяності і воєнних злочинів створити координаційну групу, яка серед іншого буде відповідальна за підготовку матеріалів до Міжнародного кримінального суду про вчинення на території України злочинів проти людяності й воєнних злочинів організованими збройними формуваннями, підконтрольними Російській Федерації.

8. Зазначеній координаційній групі провести інвентаризацію вже наявних кримінальних проваджень, які можуть містити склад злочину, що належать до злочинів проти людяності чи воєнних злочинів, зокрема перевірити всі заяви, які стосуються подій у Криму та на сході України, починаючи з лютого 2014 року, та з будь-яких причин не внесені до Єдиного реєстру досудових рішень, перевірити всі заяви про зникнення людей в зазначених регіонах, застосувати до таких проваджень ті самі правила, що передбачають спеціальну схему розслідування та повідомлення координаційної групи. На підставі отриманої інформації регулярно подавати обґрунтовані і належним чином підтвержені звіти щодо зафіксованих злочинів проти людяності та воєнних злочинів усім зацікавленим органам влади та міжнародній спільноті.

9. Службі безпеки України спільно з Генеральною прокуратурою, Військовою прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ організувати ефективне розслідування злочинів щодо викрадення та незаконного позбавлення свободи осіб на території, тимчасово не підконтрольній Україні, а також розробити ефективну систему заходів щодо визволення заручників з території, тимчасово не підконтрольній Україні.

10. Службі безпеки України спільно з Міністерством оборони, Генеральною прокуратурою, Військовою прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції розробити програму робочих заходів з метою попередження вербування і використання дітей у військових діях, включаючи такі правові заходи, як посилену кримінальну відповідальність за вербування і використання дітей у військових діях.

11. Міністерству охорони здоров'я врегулювати питання з надання допомоги звільненим з полону цивільним особам та військовослужбовцям, для чого розробити відповідний наказ Міністерства охорони здоров'я про безкоштовне обстеження та надання медичної допомоги таким особам на території України, а також створити психологічну службу для надання психологічної допомоги особам та родинам осіб, котрі отримали психологічну травму і фізичні каліцтва внаслідок перебування в полоні.

12. Мінсоцполітики спільно з Міністерством охорони здоров'я, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів проект закону про захист прав та свобод цивільних полонених та членів їх родин.

13. Міністерству юстиції спільно з Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України передбачити надання правової допомоги особам, потерпілим від перебування в полоні, в підготовці заяв до міжнародних інстанцій з метою належного розслідування справи та покарання осіб, які допустили порушення закону, передбачивши за необхідності заходи фізичної безпеки колишніх заручників та осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті.

14. Міністерству інформації спільно з Міністерством закордонних справ запровадити широке інформування міжнародної спільноти та дипломатичного корпусу щодо необхідності негайного звільнення цивільних заручників та осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті, які насильно утримуються в незаконних місцях несвободи так званих «ДНР» та «ЛНР».

ІНШИМ ДЕРЖАВАМ ТА МІЖНАРОДНИМ МІЖУРЯДОВИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ

1. Визнати організовані збройні формування так званих «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями з огляду на використання ними насильства, включаючи летальну силу, проти цивільного населення в якості основного методу ведення збройного конфлікту.

2. Застосувати всі можливі дипломатичні та економічні методи впливу на Російську Федерацію з метою зупинення нею гібридної війни на Донбасі та підтримки незаконних збройних формувань так званих «ЛНР» та «ДНР».

3. Визнати Російську Федерацію державою-окупантом окремих районів Донецької та Луганської областей і відповідальною за забезпечення прав людини на цих територіях.

4. Постійно вимагати від представників організованих незаконних збройних формувань так званих «ЛНР» та «ДНР», а також Російської Федерації виконання вимог Мінських домовленостей щодо «обміну

всіх на всіх», публічно засудити ганебну практику взяття в заручники цивільних осіб, катування, жорстокого та нелюдського поводження із заручниками та особами, позбавленими волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті.

МІЖНАРОДНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ, ЯКІ МАЮТЬ ДОСТУП ДО ТЕРИТОРІЙ, ЩО НЕ КОНТРОЛЮЮТЬСЯ УКРАЇНСЬКОЮ ВЛАДОЮ (СПЕЦІАЛЬНА МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ ОБСЄ, МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ ООН В УКРАЇНІ, МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА):

1. Негайно здійснити відвідування всіх місць несвободи, виявлених у ході дослідження, з метою перевірки фактів тримання людей у цих місцях, надання особам, позбавленим волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті, необхідної допомоги. Усі визначені місця незаконного утримання мають бути детально вивчені, «паспортизовані» та оцінені з точки зору документування злочинів, скоєних незаконними озброєними угрупованнями на території України.

РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

1. Негайно припинити фінансову, політичну, технічну, військову допомогу організованим збройним формуванням так званих «ЛНР» і «ДНР» та вивести свої регулярні військові частини й військову техніку з території України.

2. Припинити грубо порушувати державний кордон України та правила його перетину, несанкціоновано переміщувати через українсько-російський кордон вантажі, обладнання, осіб, в односторонньому порядку змінювати правила перетину кордону.

3. Розслідувати усі факти видання незаконних наказів щодо відправлення російських військовослужбовців для виконання бойових завдань на території України та притягнути винних до відповідальності.

4. Провести ефективне розслідування та притягнення до відповідальності російських громадян, винних в усіх випадках викрадень, насильницьких зникнень, побиття, тортур, вбивств за політичними мотивами учасників мирних акцій за єдність України, українських військовослужбовців, лідерів місцевих Євромайданів, громадських активістів, журналістів тощо (зокрема, керівників незаконних збройних формувань - громадян Російської Федерації - Ігора Гірка на псевдо «Стрелков», Ігора Безлера на псевдо «Бес» та інших).

5. Негайно звільнити усіх викрадених з території України та утримуваних в Російській Федерації за відкритими за політичними мотивами кримінальними провадженнями українських військовослужбовців та цивільних осіб, зокрема, Надію Савченко, Олега Сенцова, Олександра Кольченка, Станіслава Клича, Миколу Карпюка та інших.

6. Використати свій контроль над організованими збройними формуваннями так званих «ЛНР» та «ДНР» для негайного звільнення усіх цивільних осіб, які ними незаконно утримуються на контрольованій ними території Донбасу, а також негайного передання осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті.

7. Публічно засудити практику організованої системи масових викрадень та катувань цивільних осіб, що здійснюється організованими збройними формуваннями так званих «ЛНР» та «ДНР» для встановлення контролю над регіоном, а також тортур та негуманного поводження до осіб, позбавлених волі у зв'язку з участю в збройному конфлікті.

Інформація про Коаліцію громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі»

Коаліція є неформальним об'єднанням 17 громадських правозахисних організацій та ініціатив, більшість з яких походять з Луганської та Донецької областей. Її було створено з метою координації зусиль учасників об'єднання задля узгодженого документування порушень прав людини, які відбувались під час збройного конфлікту на сході України. Коаліція була створена 29 грудня 2014 року.

Принципами співпраці учасників Коаліції, що закріплені у Меморандумі, є добровільність, орієнтація на співпрацю, рівність учасників, неупередженість та точність при зборі і поширенні даних, законність, пріоритет безпеки жертв та свідків порушень прав людини.

Коаліція працює із своїми офіційними партнерами, такими як ПРООН та Міжнародний Фонд «Відродження», що є частиною мережі Інституту відкритого суспільства, за останній рік розширила співпрацю з урядовими інституціями та міжнародними партнерами.

У своїй діяльності члени та партнери Коаліції ставлять завдання покращити доступ до правосуддя для осіб, які найбільше постраждали від конфлікту. Члени Коаліції спільно створюють Базу даних, у якій збирається інформація про порушення прав людини на сході України в період збройного конфлікту. Інформація з цієї Бази даних буде використовуватися для більш ефективного правового захисту порушених прав та відшкодування завданої шкоди (зокрема через звернення до Європейського суду з прав людини, механіз-

ми міжнародного гуманітарного права, систему вітчизняного кримінального і цивільного судочинства) для жертв, багато з яких є внутрішньо переміщеними особами.

Важливим завданням Коаліції є боротьба із безкарністю осіб, винуватих у грубих та системних порушеннях прав людини на Донбасі в ході збройного протистояння. Члени Коаліції забезпечують життєво важливу підтримку найбільш потерпілим від конфлікту особам та сприяють їх реінтеграції в українське суспільство, тим самим забезпечуючи свій внесок у відновлення миру і примирення.

Однією з перших спільних ініціатив учасників Коаліції став проект, підтриманий Гельсінським фондом прав людини (Варшава), у рамках якого організації-члени спільно здійснили збір свідчень осіб, що перебували у незаконних місцях несвободи, підконтрольних так званим Луганській і Донецькій народним республікам. За результатами проведеної роботи члени Коаліції підготували моніторинговий звіт про порушення прав людини у незаконних в'язницях та рекомендації щодо розслідування та припинення виявлених порушень прав людини, привернення уваги міжнародної громадськості до описаних проблем та притягнення до відповідальності осіб, винних у вказаних порушеннях.

Більше інформації про діяльність Коаліції доступно на сайті <http://jfp.in.ua>

У підготовці звіту брали участь організації та ініціативи - члени Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі»:

- Алчевський правозахисний аналітичний центр
- Східноукраїнський центр громадських ініціатив
- Громадянський рух «Очищення»
- «Донецький Меморіал»
- Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива»
- Громадська організація «Мирний берег»
- Громадський комітет захисту конституційних прав і свобод громадян
- Правозахисний центр «Поступ» / Восток SOS
- Старобільська громадська організація «Воля»
- Старобільська районна громадська правозахисна жіноча організація «Вікторія»
- Українська Гельсінська спілка з прав людини
- Харківська правозахисна група
- Центр громадянських свобод / Євромайдан SOS
- Центр «Соціальна дія»
- Еколого - культурний центр «Бахмат»

Наукове видання

Бєлоусов Юрій Леонідович

Кориневич Антон Олександрович

Мартиненко Олег Анатолійович

Матвійчук Олександра В'ячеславівна

Павліченко Олександр Миколайович

Роменський Ярослав Володимирович

Швець Сергій Петрович

**ТІ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ПЕКЛО: СВІДЧЕННЯ ЖЕРТВ ПРО МІСЦЯ
НЕЗАКОННИХ УВ'ЯЗНЕНЬ НА ДОНБАСІ**

МОНІТОРИНГОВИЙ ЗВІТ

Формат 60x84 1/8. Тираж 1000 пр. Ум. друк. арк. 6,8. Зам. № 1728

Видавець і виготовлювач ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»

03150, Київ, вул. Предславинська, 28

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

суб'єкта видавничої справи ДК №4131 від 04.08.2011 р.

